

Μακεδονικά

Τόμ. 5, Αρ. 1 (1963)

Η Μακεδονική πόλις από της εμφανίσεως της μέχρι των χρόνων του Μεγάλου Κωνσταντίνου: (συνέχεια εκ του τόμου Δ' σ.314)

Δημ. Κανατσούλης

doi: [10.12681/makedonika.783](https://doi.org/10.12681/makedonika.783)

Copyright © 2014, Δημ. Κανατσούλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κανατσούλης Δ. (1963). Η Μακεδονική πόλις από της εμφανίσεως της μέχρι των χρόνων του Μεγάλου Κωνσταντίνου: (συνέχεια εκ του τόμου Δ' σ.314). *Μακεδονικά*, 5(1), 15–101. <https://doi.org/10.12681/makedonika.783>

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΠΟΛΙΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΜΦΑΝΙΣΕΩΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

(Συνέχεια ἐκ τοῦ τόμου Δ', σ. 314)

ΒΟΥΛΗ ΔΗΜΟΣ ΑΡΧΟΝΤΕΣ

Ὅπως κατὰ τὴν μακεδονικὴν ἐποχὴν, ἔτσι καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους αἱ πόλεις εἶχον τὴν βουλὴν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου (τὸν δῆμον) καὶ ἄρχοντας αἰρετούς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως ταύτην συνετελεῖται τῆς ἀριστοκρατικῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ἐφήρμοσαν οἱ Ῥωμαῖοι εἰς τοὺς κατακτηθέντας λαούς, ἡ βουλὴ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑπνοήθησαν περισσότερον καὶ δι' αὐτὸ ἠϋξήθη ἡ δύναμις των εἰς βάρος τοῦ δήμου.

Α. Ἡ Βουλὴ. Αὕτη εἶναι ἡ σημαντικώτερα ἀρχὴ εἰς τὰς πόλεις. Ὁ συνήθης ὅρος, τὸν ὁποῖον χρησιμοποιοῦν πρὸς δήλωσιν τοῦ σώματος τούτου, εἶναι ἡ βουλή.¹ Εἰς τὴν Λητινῶν,² τὴν Ἡράκλειαν τῆς Λυγκηστίδος³ καὶ τὴν Δερριόπον⁴ γίνεται χρῆσις καὶ τοῦ ὅρου: τὸ βουλευτήριον,⁵

¹ Βλ. π.χ. Π. Παπαγεωργίου, Ἐφημερίς Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 1. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 18. 20. 21 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 32. 34. 36. 40. Σ. Πελικίδης, Ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ τὴν κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης 51, ἀρ. 2. 54, ἀρ. 3α. 77, ἀρ. 2. Καλλιπολίτου-Δασαρίου, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1946, 25/6, ἀρ. 2.

² Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζομένοις. Ἀθῆναι 1896, ἀρ. 682 (;)

³ BCH 21 (1897) 161/62 [=Δήμιτσα, ἔ.δ. ἀρ. 248].

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 258, στ. 6 [=Π. Παπαγεωργίου, Ἐπιγραφὴ Δερριόπου ἐν Ἀθῆναι 20 (1908) 4].

⁵ Ἐν τούτοις εἰς τὴν τιτικὴν φράσιν: ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ ὑπὸ τῶν ιδίων πόλεων γίνεται χρῆσις μόνον τοῦ ὅρου τῇ βουλῇ καὶ οὐχὶ τοῦ ἀντιστοίχου βουλευτήριον. Βλ. Δήμιτσα, ἀρ. 258, στ. 16. Ditt. Syll. II,³ 700, στ. 36: δεδόχθαι Λητιῶν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δ[ή]μῳ. Μὲ τὴν ιδίαν σημασίαν ἡ λέξις βουλευτήριον ἀπαντᾷ καὶ παρὰ Διονυσ. Ἀλικαρν. Ρωμ. Ἀρχαιολ. II, 12, 4. Πανσαν. I, 3. 4. Pap. Lond. 2, 408, 14 (4ος μ.Χ. αἰ.). Ὁ ὅρος δηλ. ἐχρησιμοποιήθη κατ' ἐπέκτασιν καὶ διὰ τὸ σῶμα καὶ ὄχι μόνον πρὸς δήλωσιν τοῦ καταστήματος τῶν συνεδριάσεων αὐτοῦ, ὅπως τὰνάλαιν εἰς τὴν νεοελληνικὴν χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος βουλὴ πρὸς δήλωσιν τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ οἰκήματος.

εἰς δὲ τὴν Βέροϊαν ἀπαντᾷ ἀπαξ καὶ ὁ ὅρος : ἡ σύγκλητος Βεροιαίων.¹ Συνηθέστατα εἰς τὸν ὅρον βουλή προστίθεται ἐπιθετόν τι καθ' ὑπερθετικὸν βαθμὸν, ὡς ἡ κρατίστη βουλή² ἢ ἡ ἱερωτάτη βουλή³ ἢ ἡ λαμπροτάτη βουλή.⁴

Αἱ πόλεις, διὰ τὰς ὁποίας μᾶς παραδίδεται ὅτι εἶχον βουλὴν, εἶναι : ἡ Θεσσαλονίκη,⁵ ἡ Βέροια,⁶ τὰ Βράγνυλα,⁷ ἡ Λητή,⁸ ἡ λυγκηστική

¹ 'Αρχ. Δελτ. 2 (1916) 157, ἀρ. 16. 'Ο 'Α. 'Ο ρ λ ά ν δ ο ς ἐν 'Αρχ. Δελτ. ἔ.ἀ. 157 οὐχ ὀρθῶς ὑποθέτει ὅτι ἡ σύγκλητος ἦτο «ἄλλη ἔκφρασις ἀντὶ τοῦ γνωστοῦ ἐν Βεροίᾳ συνεδρίου». Συνέδριον τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων ὑπάρχει βέβαια καὶ ἔδρευε ἐν Βεροίᾳ, τοῦτο ὅμως δὲν ἐννοεῖ ὁ ὅρος ἡ σύγκλητος Βεροιαίων, διότι, ἀν ἡ λέξις σύγκλητος ἦτο ἰσοδύναμος μὲ τὸ συνέδριον, τότε θὰ εἴχομεν ἐν συνεδρίῳ τῶν Βεροιαίων, ὅχι βέβαια τὸ ἐν Βεροίᾳ ἔδρευον τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων (εἰδικώτερον περὶ τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων καὶ τοῦ συνεδρίου του βλ. Δ. Κανατσούλη, 'Ελληνικά ἀρ. 4 «Προσφορά εἰς Στίλπ, Π. Κυριακίδη». Θεσσαλονίκη 1953, 294 κέ. καὶ Μακεδονικά, τόμ. Γ', 50). 'Υπὸ τὴν λέξιν λοιπὸν σύγκλητος πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἐννοήσωμεν ἐν σῶμα 'τῆς πόλεως Βεροίας καὶ αὐτὸ οὐδὲν ἄλλο ἢμπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ ἡ βουλὴ αὐτῆς. Σύγκλητος ἐκαλεῖτο ὁμοίως καὶ ἡ βουλὴ τοῦ 'Ακράγαντος (IG XIV, 552), τῆς Μελίτης (SIG 5752), τῶν Συρακουσῶν (O. Kern, Inschr. v. Magn. 72, §. 7. 26), τοῦ 'Ωρωποῦ (IG VII, 411, 13), τῆς Λαρίσης (SDGI ἀρ. 345), τῶν Τράλλεων (Ath. Mitt. 19 (1894) 112). Βλ. H. Schwab, RE 2R IV, 1410 ἐν λ. Σύγκλητος. W. Liebenau, Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche. Leipzig 1900, 228, σημ. 2. V. Chabot, La province romaine proconsulaire d'Asie. Paris 1904, 135, 7. Τὸ παράγωγον συγκλητικός : ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Στόβων. Βλ. Halld, Beiträge zur Geschichte u. Geographie Altmazedoniens. Auf den Trümmern Stobis (1917), ἀρ. 41 καὶ Ziebarth, Jahresbericht 189 (1921) 26.

² Δήμιτσα, ἀρ. 365, 369. Π. Παπαγεωργίου, 'Εφημερίς 'Αλήθεια, ἔ.ἀ. ἀρ. 1. 6. 8. 21. 24. 25. 26. 27. 31. 34. Τοῦ ἰδίου 'Αλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904 καὶ Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά 12, ἀρ. 4. Πελεκίδης, ἔ.ἀ. 51 κέ., ἀρ. 3. 6. 8 (Θεσσαλονίκη). RA 37 (1900) 490, ἀρ. 132 [=BSA 18 (1911/12) 199] (Βέροια). D. Detschew, Bull. Inst. Arch. Bulg. 13 (1939) 191 κέ.

³ Π. Παπαγεωργίου, 'Αλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 20 (Θεσσαλονίκη).

⁴ Π. Παπαγεωργίου, ἔ.ἀ. ἀρ. 4 (Θεσσαλονίκη).

⁵ Αἱ ἐπιγραφαί, ἔνθα ἐμφανίζεται ἡ βουλὴ τῆς Θεσσαλονίκης, εἶναι παρὰ πολλὰ. Δι' αὐτὸ σημειώσωμεν μόνον τὰς πλέον προχέουσας : Δήμιτσα, ἀρ. 399.400. Π. Παπαγεωργίου, 'Αλήθεια 23 Σεπτεμβρίου καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906. Πελεκίδης, ἔ.ἀ. 51 κέ.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 50. 51. 52. BSA 18 (1911/12) 139/40, ἀρ. 2, στ. 8. 148/49, ἀρ. 7. BCH 47 (1923) 184. J. R. St. 33 (1943) 39, ἀρ. 1.

⁷ 'Εφημερίς τῆς Θεσσαλονίκης «Φῶς» 9 Μαρτίου 1952 [=SEG 12, 94, ἀρ. 343].

⁸ Δήμιτσα, ἀρ. 682. Ditt. Syll. II³, 700. BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7.

Ἡράκλεια,¹ ἡ Δερρόιπος,² ἡ Δασσαρητία (ἡ πόλις),³ οἱ Στόβοι,⁴ αἱ Σέρραι (;),⁵ πόλις τις παρὰ τὸ σημ. Sveti Vrac',⁶ ἄλλη παρὰ τὴν Κοζάνην⁷ καὶ ἄγνωστος πόλις τῆς Παιονίας.⁸ Ἀναμφιβόλως δὲ καὶ αἱ πόλεις, τῶν ὁποίων μᾶς παραδίδονται μόνον ἄρχοντες ἢ ὁ δῆμος, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἶχον τὴν βουλὴν των. Καὶ μόνον ἡ ὀρεστικὴ Βάττυνα φαίνεται ὅτι δὲν εἶχεν βουλὴν, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐκκλησίαν τοῦ δήμου.⁹ Ἦσως αὕτη λόγῳ ὀλιγανθρωπίας δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ σχηματίσῃ καὶ τὰ δύο σώματα. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Ἀμφιπόλεως τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας ἐμφανίζεται μόνον ὁ δῆμος τιμῶν τὸν Ρωμαῖον Γναῖον Δομίτιον Αἰνόβαρβον ὡς εὐεργέτην τῆς πόλεως,¹⁰ καθὼς καὶ εἰς ἄλλην τοῦ Ιου Ἰσως μ. Χ. αἰῶνος τὸν Ἰούλιον Ὀπτάτον,¹¹ οὐδεμία δὲ μνεία γίνεται τῆς βουλῆς. Ἐκ τούτου δὲν πρέπει φυσικὰ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ Ἀμφίπολις ἔστειρετο, ὡς ἡ πολίχνη τῶν Βαττυναίων, βουλῆς. Μᾶλλον φαίνεται ὅτι εἰς αὐτὴν διετηρήθη ἡ παλαιὰ παράδοσις, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν καὶ εἰς ψήφισμα τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνος,¹² νὰ μνημονεύεται ὁ δῆμος μόνος εἰς τὰ ψηφίσματα.

Ἡ βουλὴ τῶν μακεδονικῶν πόλεων ἐμφανίζεται, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πόλεις, ὡς ἐν πολιτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον προητοίμαζε τὰ σημαντικώτερα θέματα καὶ ὑπέβαλλε τὰ ἐπ' αὐτῶν προσχέδια, τὰ προβουλεύματα, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου πρὸς συζήτησιν καὶ λήψιν ἀποφά-

¹ Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 161/62].

² Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 258 [=Ἀθηνᾶ 28 (1908) 3 κέ.].

³ RA 1934, 2, 282, ἀρ. 194 [=N. V ulic', Srpska Kraljevska Akademija Spomenik 75 (1933) 58, ἀρ. 177].

⁴ H a l d, ἐ.ἀ. 41. REG 70 (1957) 112 κέ.

⁵ V. Bes'evliev - G. Mihailov, Belomorski Pregled 1 (1942) 318 κέ, ἀρ. 18.

⁶ D. Detschew, ἐνθ' ἀν. 191 κέ. καὶ ÖJh 41 (1954) 114. Οὗτος πιστεύει ὅτι ἡ πόλις αὕτη ἦτο τὸ πρῶτον κτίσμα τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Εὐρώπην, ἡ Ἀλεξανδρόπολις, ἐνθ' ὁ L. Robert, REG 61 (1948) 169, ἀρ. 112 καὶ 69 (1956) 139 δέχεται ὅτι εἶναι ἡ Παρθικόπολις.

⁷ AE 1936, 9/10, ἀρ. 17. Κατὰ συμπλήρωσιν τῆς ἐπιγραφῆς, γενομένην ὑπὸ τῆς F. P a p a z o g l u, Les cités macédoniennes à l' époque romaine, Σκόπια 1957, 177/78 (σερβιστί): ἡ Μαλει[ατῶν] πόλις.

⁸ Spomenik 71 (1931), ἀρ. 142. Περὶ τῆς πόλεως βλ. F. P a p a z o g l u, ἐνθ' ἀν. 242/43.

⁹ J. H. St. 33 (1913) 338/39, ἀρ. 17. Ὁ S w o b o d a, Griechische Volksbeschlüsse 105, ἐξ ἐπιγραφῆς τοῦ Ιου π.Χ. αἰῶνος συμπεραίνει ὅτι καὶ εἰς τὸ Γύθειον, πόλιν τῆς Νοτίου Ἑλλάδος, δὲν ὑπῆρχε βουλὴ. Βλ. καὶ Oehler, RE III, 1036.

¹⁰ BCH 18 (1894) 419/20, ἀρ. 2 [=Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 886].

¹¹ Berl. philol. Wochenschr. 1911, 597, ἀρ. 1.

¹² CIG 2008 [=Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 847=Ditt. Syll. I³, 194].

σεων. Ἡ ὑποβολή τῶν προβουλευμάτων ἐγίνετο διὰ τῶν πολιταρχῶν.¹ Ἡ βουλή μετὰ τοῦ δήμου ἀπονέμει τιμὰς ἢ ἐπιτρέπει τὴν ἀνάθεσιν μνημείου (στήλης, βωμοῦ, ἀνδριάντος) εἰς ἀξιωματούχους τῆς πόλεως ἢ τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, εἰς ἐπίφανεις Μακεδόνας καὶ ξένους ἢ εὐεργέτας τῆς πόλεως.² Αἱ ἀποφάσεις, τὰ δόγματα ἢ τὰ ψηφίσματα,³ λαμβάνονται συνήθως τῇ συνεργασίᾳ τῶν δύο σώματων, τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου· χαρακτηρικτικὸς εἶναι ὁ κυρωτικὸς τύπος τῶν ἀποφάσεων: *δεδοχθαι τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ ἢ κατὰ τὸ δόξαν (τὰ δόξαντα) τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ ἢ δόγματι (ψηφίσματι) βουλῆς (καὶ) δήμου ἢ ἀπλῶς ἢ βουλή καὶ ὁ δήμος*.⁴ Δὲν εἶναι ὅμως ἀσύνηθες ἡ βουλή μόνη τῆς νὰ ἀπονέμῃ τιμὰς ἢ νὰ λαμβάνῃ ἀποφάσεις, χωρὶς αὐταὶ νὰ χορῆζον τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ δήμου. Ἰδιαιτέρως τοῦτο συμβαίνει, ὅταν αἱ ἀποφάσεις ἀφοροῦν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν βουλὴν ἢ αἱ τιμαὶ ἀπονέμονται ὑπ' αὐτῆς εἰς μέλη τῆς, εἰς βουλευτάς.⁵ Ἐνίοτε πάλιν λαμβάνει ἀποφάσεις ὅχι μαζὶ μὲ τὸν δήμον, ἀλλὰ μὲ ἄλλα σώματα τῆς πόλεως· π. χ. ἡ βουλή τῆς Βεροίας ἀπονέμει τιμὰς εἰς τὸν γυμνασίαρχον Κ. Ποπίλιον Πρόκλον Ἰουνιανὸν Πύθωνα *ἀλείψαντα καὶ λούσαντα δι' ὅλης ἡμέρας πανδημεί*» μετὰ τῶν νέων τῆς πόλεως.⁶ Ἡ βουλή διεξάγει ἀκόμη διαπραγματεύσεις μετ' ἄλλων πόλεων ἢ μετὰ τῆς ῥωμαϊκῆς διοικήσεως, δέχεται πρεσβευτὰς καὶ εἰσάγει αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἀνακοινοῖ ἢ ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις αὐτῆς καὶ τοῦ δήμου· οὕτω τρεῖς ἐκ τῶν βουλευτῶν τῆς Λητῆς ἀποστέλλονται ὡς πρεσβευταὶ εἰς τὸν Μᾶρκον Ἀννιον Ποπλίου, *ταμίαν Ῥωμαίων*, ἵνα ἐπιδώσουν

¹ Ditt. Syll. II³, 700: *Ληταίων οἱ πολιτάρχαι, προβουλευσαμένων τῶν βουλευτῶν, εἶπαν*. Παράλληλα χωρία ἐξ ἐπιγραφῶν τῶν ἐλληνικῶν πόλεων βλ. ἐν O. Kern, *Inscr. v. Magnes.* 103, στ. 5 κέ. 23 (Σάμος). IG XII, 5, 1, ἀρ. 722 (Ἀδραμύτιον).

² Δ ἡ μ ῖ τ σ α ς, ἀρ. 50. BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 1. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 18. 20. 21. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23. 24. 25. 26. 27. 31. 34. Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 51, ἀρ. 2. 3. 52, ἀρ. 3α. 53, ἀρ. 5. 54, ἀρ. 6. 77, σημ. 2. J. R. St. 33 (1943) 39, ἀρ. 1. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἐνθ' ἀν. 25/6.

³ Ditt. Syll. II³, 700. AEM 17 (1894) 118. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 3. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23. 27. 36. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἐνθ' ἀν.

⁴ Βλ. π.χ. Ditt. Syll. II³, 700. BSA, ἐνθ' ἀν. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. 1. 3. 4. 5. 6. 7. 18. 23. 24. 27. Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 51 κέ, ἀρ. 2. 3. 5. 6. AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 9/10, ἀρ. 17. J. R. St. ἐνθ' ἀν. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἐνθ' ἀν. D. Detschew, *Bull. Inst. archéol. Bulg.* 13 (1939) 191-94 [=REG 61 (1948) 169, ἀρ. 112].

⁵ Δ ἡ μ ῖ τ σ α, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 161/62]. Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 15 (1903) 35, ἀρ. 1. 20 (1908) 3 κέ. Ἀλήθεια, ἐνθ' ἀν. 22. 32. 36. 40. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 157, ἀρ. 16.

⁶ Δ ἡ μ ῖ τ σ α, ἀρ. 51.

εἰς αὐτὸν τὸ ἐπαινετικὸν ψήφισμα τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου.¹ Εἰς αὐτὴν ἀποτείνονται ἄρχοντες τῆς πόλεως ἢ καὶ ἰδιῶται, ὁσάκις πρόκειται νὰ ὑποβάλουν πρὸς συζήτησιν πρότασιν τινα.² Διαχειρίζεται τὴν κοινοτικὴν περιουσίαν, ἐκμισθοῦσα τὴν κοινοτικὴν γῆν ἢ τοκίζουσα τυχὸν ὑπάρχοντα κεφάλαια, ἔχει τὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν τῆς πόλεως καὶ ἀσκεῖ τὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῶν λογαριασμῶν.³ Ἀκόμη ἀσκεῖ ἐποπτείαν τινὰ ἐπὶ τῶν ἐφήβων τῆς πόλεως· αὐτὴ ἀποφασίζει περὶ τῆς κατατάξεως καὶ ἀπογραφῆς αὐτῶν ὑπὸ τὸν γυμνασίαρχον ἢ τὸν ἐφήβαρχον.⁴ αὐτὴ δ' ἐκλέγει προφαφῶρος καὶ διορίζει τοὺς διαφόρους διδασκάλους αὐτῶν. Τέλος τελεῖ τὰς διαφόρους θρησκευτικὰς ἐορτὰς καὶ ἄλλας τελετὰς καὶ διοργανῶν τοὺς συναφεῖς μ' αὐτὰς ἀγῶνας⁵ εἰς τὴν ἀρμοδιότητά της αὐτὴν ὀφείλει καὶ τὴν προσωνομίαν «*ἐερά*» ἢ «*ἐερωτάτη*».

Ἡ βουλὴ ὥς σῶμα ἔχει τοὺς ὑπαλλήλους καὶ τοὺς ὑπηρέτας της. Ὁ συνήθης εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις «*γραμματεὺς βουλῆς*»⁶ δὲν ἀπαντᾷ μέχρι σήμερον εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφάς. Ἐκ τῆς Δερριόπου ὅμως γνωρίζομεν ἓνα ἐπιμελητὴν τῶν τῆς βουλῆς *δηναρίων*,⁷ ἓκ δὲ τῆς περιοχῆς τῆς Φλωρίνης ἓνα βουλῆς *ὑπηρέτην*.⁸ Οἱ ἀποκληρωθέντες πρόεδροι ὑπὸ τῆς βουλῆς τῆς Δερριόπου δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν πρόεδροι τῆς βουλῆς, ἀνάλογοι πρὸς τοὺς *βουλάρχους*,⁹ τοὺς ὁποίους συναντῶμεν ἄλλοι, ἄλλ', ὥς δεικνύει ὁ ἐπόμενος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ προσδιορισμός: «*δόγματος ἀναγραφῇ*», ἀξιωματοῦχοι ὀρισθέντες διὰ κλήρου ἓκ μέρους τῆς βουλῆς διὰ τὴν ἀναγραφὴν τοῦ δόγματος, ἀντίστοιχοι πρὸς τοὺς *δόματογράφους*, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν εἰς μικρασιατικὰς πόλεις.¹⁰ Πρὸς τοῦτοις ἡ βουλὴ διέθετεν ἴδιον οἶκημα, τὸ *βουλευτήριον*,¹¹ διὰ τὰς συνεδριάσεις μὲ ἓνα βωμὸν τῶν θεῶν τῆς βουλῆς, ὡς μαρτυρεῖ

¹ Ditt. Syll. II³, 700, στ. 40-51.

² Εἰς τὴν βουλὴν τῆς Δερριόπου ὑποβάλλει πρότασιν ὁ Φίλων Κόνωνος περὶ καθιερώσεως ἐορτασμοῦ ἡμέρας πρὸς τιμὴν τοῦ εὐεργέτου τῆς πόλεως καὶ τῆς βουλῆς Οὐεντίου Βωλανοῦ. Ἀθηνᾶ 20 (1908) 3 κέ.

³ Ἀθηνᾶ, ἐνθ' ἀν. στ. 20 κέ. D. Detschev, Bull. Inst. Archéol. Bulg. 13 (1939) 191 κέ.

⁴ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 1 [=AEM 12 (1888) 186/7, ἀρ. 1].

⁵ Ditt. Syll. II³, 700, στ. 39 κέ. Ἀθηνᾶ, ἐνθ' ἀν. στ. 20/1. Bl. καὶ Liebenam, Städteverwaltung im röm. Kaiserreiche 117. 341. 343.

⁶ Bl. Oehler, RE III, 1036 ἐν λ. Βουλῆ.

⁷ Ἀθηνᾶ 20 (1908) 3 κέ., στ. 26-28.

⁸ Ἀ. Κ ε ρ α μ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἀθηνᾶ 58 (1954) 8. Πρβ. καὶ Ἀρχ. Δελτ. 14 (1931/32), Παράρτημα 1-40 καὶ REG 69 (1956) 136, ἀρ. 148.

⁹ Bl. π.χ. IGR IV, ἀρ. 116. 658. 740. 820. 870. 1230. 1233. 1247. 1308. 1543. 1544. 1621. 1624. 1631. 1637.

¹⁰ W. Liebenam, ἐνθ' ἀν. 289/90. A. H. M. Jones, The Greek City 341, 45. Παραδείγματα Bl. IGR IV, ἀρ. 45. 259. 661.

¹¹ V. Besëvliev καὶ G. Mihailov, Belomorski Pregled 1 (1942)

ἡ μνεία τῆς *Ἑστίας βουλαίας* ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Λυγκηστίδος.¹ Ἀκόμη ἔχει ἴδιον ταμειόν ² (εἰς τὴν Δερρίοπον γίνεται μνεία τῶν δηναρίων τῆς βουλῆς), τὸ ὁποῖον ἐπλουτίζετο γενναίως ἀπὸ τὰς δωρεὰς εὐπόρων πολιτῶν πρὸς τὴν βουλὴν.³

Τὰ μέλη τῆς βουλῆς καλοῦνται *βουλευταί*. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις.⁴ Ὁ ὅρος *συγκλητικός*, ὅστις ἀπαντᾷ, καθὼς εἶδομεν, εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Στόβων, καὶ ἀβέβαιος εἶναι καὶ ἡ σημασία του ἀμφίβολος. Οἱ *σύνεδροι*, οἱ ὁποῖοι ἀπαντοῦν κυρίως εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Βερούας, εἶναι τὰ μέλη τοῦ *συνεδρίου*, δηλ. τοῦ ἐπαρχιακοῦ συμβουλίου, καὶ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ τὴν δημοτικὴν διοίκησιν. Ἀπὸ πόσους βουλευτὰς ἀποτελεῖτο ἡ βουλὴ ἐκάστης μακεδονικῆς πόλεως δὲν γνωρίζομεν. Διὰ διατάγματος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίνου Πίου τοῦ ἔτους 158 μ. Χ. ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν πόλεως τῆς Μαυδικῆς ἠϋξήθη εἰς 80,⁵ πρᾶγμα πού σημαίνει ὅτι οὗτος προηγουμένως ἦτο ἀκόμη μικρότερος. Δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι πόλεις, οἷαι ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Βέροια, ἡ Ἀμφίπολις, θὰ εἶχον τόσον μικρὸν ἀριθμὸν βουλευτῶν. Ὅπως δὲ ποτε ἀριθμὸς τις, καθοριζόμενος ἐν ἐκάστῃ πόλει διὰ νόμου, πρέπει νὰ ὑπῆρχε.⁶ Πλὴν ὅμως τῶν βουλευτῶν, οἵτινες περιελαμβάνοντο εἰς τὸν ἀριθμὸν αὐτόν, φαίνεται ὅτι εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις ὑπῆρχον καὶ ἑκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐξελέγοντο, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου,⁷ *super legitimum numerum*⁸ πρὸς ἀναπλήρωσιν ἀποθηνησκόντων ἢ ἀποκλειομένων καὶ ἑκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους τι-

318 κέ., ἀρ. 18, στ. 9: *ἀπέναντι το[ῦ βουλευτη]ρίου*. Καὶ εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις, ὡς εἰς τὰς Ἀθήνας, τὴν Πέργαμον, τὴν Ἰασόν, τὴν Σμύρνην, τὴν Ἐλαίαν, τὴν Στρατονίκειαν κ.ά., τὸ κατάστημα τῆς βουλῆς λέγεται *βουλευτήριον*. Πausan. I, 3, 5. 5, 1. Ch. Michel, Recueil d'inscriptions grecques (1900) 1203. IGR IV, ἀρ. 45. 364. 1431. 1692.

¹ BSA 18 (1911/12) 169, ἀρ. 1.

² Ἐνα ταμειούσαντα τῆς βουλῆς συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Σούρων τῆς Λυκίας, IGR III, 714.

³ Βλ. Ἀθηνᾶ 20 (1908) 3 κέ.

⁴ Τὰ μέλη τῆς βουλῆς εἰς τὰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις δὲν ὀνομάζονται πάντοτε βουλευταί, ἀλλὰ *προστάται*, *ἀμνημόνες*, *τιμοῦχοι*, *μάστοροι* καὶ *σύνεδροι* ἀκόμη. Βλ. Oehler, RE III, 1034/35.

⁵ ÖJh 41 (1954) 110 = SEG 14, 100, ἀρ. 479.

⁶ Ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους συνήθως ἦτο μεγάλος: Εἰς τὴν Μασσαλίαν, τὴν Λάμψακον καὶ τὴν Τιβεριαδα 600, εἰς τὴν Ἀντιόχειαν 1200 (ἄλλοτε 600), εἰς τὴν Ἐφεσον 450 κλπ. Βλ. E. Kuhn, Städt. u. bürgerl. Verfassung des römischen Reiches I, 247 κέ. II, 354. W. Liebenam, *ἐνθ'* ἀν. 229/30, 5.

⁷ W. Liebenam, *ἐνθ'* ἀν. 240. Abbott-Johnson, Municipal Administration in the Roman Empire, Princeton 1926, 76/7.

⁸ Plin. epist. X, 112.

μῆς ἔνεκεν ἐδίδετο τὸ βουλευτικὸν ἀξίωμα.¹ Τὴν κατάστασιν ταύτην, τοῦλάχιστον κάποιαν ὑφισταμένην διάκρισιν μεταξύ κανονικῶν καὶ μὴ, μεταξύ νομίμων καὶ μὴ νομίμων βουλευτῶν, ὑποδηλοῖ ὁ ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Θεσσαλονίκης ἀπαντῶν χαρακτηρισμός: *βουλευτῆς νόμιμος*.² Ἐπίσης τίποτε δὲν μᾶς παραδίδεται περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκλογῆς τῶν βουλευτῶν. Ἀπὸ τὴν παρουσίαν ὅμως τοῦ *δήμου* παρὰ τὴν *βουλὴν* εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφὰς καὶ ἀπὸ τὴν συμμετοχὴν τούτου εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως συμπεραίνομεν ὅτι οὗτοι ἐξελέγοντο, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου,³ μᾶλλον ἂπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ πιθανώτατα κατὰ φυλὰς,⁴ ἐπειδὴ κατὰ φυλὰς ἦσαν διηρημένοι αἱ μακεδονικαὶ πόλεις.⁵ Πάντως δὲν παραδίδεται ὅτι οὗτοι διωρίζοντο ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου διοικητοῦ. Ἐξελέγοντο δὲ ὅχι ἰσοβίως, ἀλλὰ δι' ὠρισμένον χρόνον, ἴσως δι' ἓν ἔτος, ὅπως καὶ οἱ πλείστοι τῶν ἀρχόντων.⁶ Τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὸ βουλευτικὸν ἀξίωμα πολλάκις κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας. Ἐξ ἐπιγραφῆς, εὐρεθείσης εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας Ὀλύμπου, μᾶς εἶναι γνωστὸς *βουλευτῆς δις*.⁷ Κατὰ πόσον ὅμως ἠδύνατό τις νὰ ἐπανεκλεγῇ ἐν συνεχείᾳ ἢ μετὰ πάροδον χρόνου⁸ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν μὲ βεβαιότητα.

¹ V. C h a p o t, La province romaine proconsulaire d' Asie, Paris 1904, 197.

² Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 32 [=Θεσσαλον. κατεσφρ. βιβλ. ἀνοικθὲν 5, ἀρ. 15]. Τὴν ἰδίαν σημασίαν πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν καὶ εἰς τὴν φράσιν: *βουλευσάντα νομίμως*, τὴν ὁποίαν συναντῶμεν εἰς τιμητικὸν μνημεῖον ἐπίσης Θεσσαλονικέως βουλευτοῦ (Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 15 (1903) 35), καὶ ὅχι νὰ ἐρμηνεύσωμεν, παρασυρόμενοι ἴσως ὑπὸ ἀναλόγου φράσεως: *ἀριστα βουλευσάντα* (Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 36. Πελκίδη, Ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ τὴν κοινωνία 53/4), ὅτι οὗτος ἐπολιτεύθη ὡς βουλευτῆς συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους, διότι δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐξαρθῇ εἰς τιμητικὸν μνημεῖον κατὰ τὸ ὅποιον ἦτο αὐτονόητον, νὰ πολιτεύωνται δηλ. οἱ βουλευταὶ κατὰ τὸν νόμον.

³ Βλ. Marquardt, Staatsverw. I², 211. M i t t e i s, Reichsrecht u. Volksrecht 165. R a m s a y, The Cities and Bishopries of Phrygia, Oxford 1895, 61 κέ. I. Lévy, Études sur la vie municipale de l' Asie mineure, REG 8 (1895) 219.

⁴ Εἰς τὴν Μίλητον π.χ., Κύζικον καὶ Ἐφεσον γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ ἐκλογὴ τῶν βουλευτῶν ἐγένετο κατὰ φυλὰς. Βλ. S c h u l t h e s s, RE VII, 1747/48. V. C h a p o t, La province romaine proconsulaire 196.

⁵ Περὶ τῆς διαιρέσεως τῶν πόλεων κατὰ φυλὰς βλ. κατωτέρω.

⁶ Πρβ. τὰς φράσεις τιμητικῶν μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν: *ἀριστα βουλευσάντα* (Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἄν.), *βουλευσάντα νομίμως* (Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ ἔνθ' ἄν.), *βουλευτῆς δις* (Δήμιτσα, ἀρ. 744), *ἐνθα ἡ μετοχὴ παρῳχημένου χρόνου, ἀναφερομένη εἰς ζῶν πρόσωπον, καὶ τὸ ἀριθμητικὸν δις, ὑποδηλοῦν ἀξίωμα εἰς ὠρισμένον χρόνον ἀσκηθέν.*

⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 744.

⁸ Ἐκ τῶν ἄλλων ἐλληνικῶν πόλεων γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὰς Ἐρυθρὰς π.χ.

Ἐκ τῶν δέκα ἐπτά βουλευτῶν, πού μᾶς εἶναι γνωστοί ἀπὸ διαφόρους πόλεις τῆς Μακεδονίας, ἐννέα ἀνῆκον εἰς ἐπιφανεῖς μακεδονικὸς οἰκογενεῖας, γνωστὰς καὶ ἀπὸ ἄλλας ἐπιγραφάς, ἢ ἔλαβον, ἑκτὸς τῆς βουλείας, καὶ ἄλλα τοπικὰ ἀξιώματα¹ ὁ Αὐλὸς Πόντιος Ἀγροίππας π.χ. ἀνῆκε εἰς τὴν ὀνομαστὴν οἰκογένειαν τῶν Ποντίων τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἐτιμήθη διὰ πολλῶν ἀξιομάτων,² ὁ Τιβέριος Κλαύδιος Λύκος ἐπίσης ἐκ Θεσσαλονίκης κατήγετο ἐξ ἐπιφανοῦς καὶ πλουσίας οἰκογενείας, καθὼς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ διαφόρων δωρεῶν τοῦ πρὸς ἰδιώτας (προφανῶς συμπολίτας του),³ τέλος ὁ Τίτος Ἰούλιος Ἀνσίμαχος εἰς τιμητικὸν βωμὸν χαρακτηρίζεται «ὡς ἐκ προγόνων βουλευτής»,⁴ δηλ. βουλευτὴς διετέλεσεν ὅχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ πρόγονοί του. Αἱ περὶ τῶν ὑπολοίπων πληροφοροῖαι εἶναι πὰρὰ πολὺν περιορισμέναι καὶ δὲν διακρίνεται εἰς αὐτὰς ἡ οἰκογενειακὴ τῶν κατάστασις.⁵ Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ἀνῆκον καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν τοπικὴν ἀριστοκρατίαν. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι δὲν ἡδύνατο πᾶς τις νὰ ἀναδειχθῇ βουλευτής, ὅπως καὶ δὲν ἡδύνατο νὰ λάβῃ κοινωτικὸν τι ἀξίωμα. Τὸ βουλευτικὸν ἀξίωμα καθὼς καὶ τὰ ἄλλα ἐλαμβάνοντο ὑπὸ τῶν μελῶν τῆς τοπικῆς ἀριστοκρατίας. Τὸ ὄριον τῆς βουλευτικῆς ἡλικίας,⁶ τοῦλάχιστον εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, καθὼς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῆς σχετικῶς νεαρᾶς ἡλικίας τριῶν βουλευτῶν τῆς πόλεως ταύτης,⁷ ἦτο ὅχι ὑψηλόν. Ἄν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὴν Βιθυνίαν κατὰ τὴν *lex Pompeia* οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βουλὴν πρὸ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους,⁸ καθὼς καὶ εἰς τὴν βουλὴν τῶν Ἐρυθραίων

ἦτο καθωρισμένον βουλευεῖν μὴ ἐντὸς τεττάρων ἐτῶν, CIA I, 9.

¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 15 (1903) 35 καὶ Ἀλήθεια, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 28. 32. 36. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 59, ἀρ. 13.

² Πελεκίδης 54, ἀρ. 6. Συνέχειαν τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἀποτελεῖ θραῦσμα ἐπιγραφῆς, δημοσιευομένης ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ ἰδίου Πελεκίδη 55, ἀρ. 7 καὶ συμπληρωθείσης ὑπὸ τοῦ Ch. Edson ἐν Harvard Theological Review 41 (1948) 192/93. Ἔτσι ἐν τῷ συνόλῳ ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτως: Ἀκάκιος | κατὰ τὰ δόξαντα τῇ κρατίστῃ βουλῇ καὶ τῷ | σεμνοτάτῳ δήμῳ τῆς λαμπρᾶς Θεσσαλονικέων μητροπόλεως καὶ κοίλωνείας Αὐλον | Πόντιον M.V. | . NON Π.... [βου]λεύ[σαντα καὶ] | νεωρο[γ]ή[σαντα] το]ῦ | ἀγωνιάτου πατρί[ου] | θεοῦ Καβαί[ου] | ἐφηβαρχή[σαντα] | καὶ πολε[ι]ταρ[χ]ή[σαντα]. | . | Πόντιος.... | τὸν γλυκ[ύ]τατον | [ἐ]κγον[ον].

³ Δήμιτσα, ἀρ. 399. 400.

⁴ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 53/4, ἀρ. 5. Ἐπίσης καὶ ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ξάνθου τῆς Λυκίας γνωρίζομεν τινα «ἐκ προγόνων βουλευτήν», IGR III, ἀρ. 605. Πρβ. καὶ IGR III, ἀρ. 626.

⁵ Ditt Syll. II³, 700, στ. 50. Δήμιτσα, ἀρ. 744. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια ἐνθ' ἀν. ἀρ. 34. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Θεσσαλον. 6 (1950) 315.

⁶ Τὸν ὅρον χρησιμοποιοῖ ὁ Λιβάνιος, Ὑποθ. λόγων Δημοσθ. 22, 1.

⁷ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια ἐνθ' ἀν. ἀρ. 28. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἐνθ' ἀν. 25/6. Ch. Edson, ἐνθ' ἀν. 192/93.

⁸ Βλ. I. Lévy, ἐνθ' ἀν. 224.

κατὰ τὸν δὸν π. Χ. αἰῶνα,¹ εἶναι πιθανὸν κατὰ παρόμοιον νὰ ἴσχυε καὶ διὰ τὴν Μακεδονίαν.

Ἡ ἀπόκτησις τοῦ βουλευτικοῦ ἀξιώματος δὲν ἡμποδίζει τινα νὰ ἐπιδιώξῃ μετὰ ταῦτα καὶ ἄλλα ἀξιώματα τῆς πόλεως, οὔτε φυσικὰ ἢ ἀπόκτησις ἀξιώματός τινος ἀπετέλει ἐμπόδιον διὰ τὴν βουλείαν. Ἄλλωστε οἱ βουλευταὶ δὲν ἦσαν ἄρχοντες καὶ διεκρίνοντο σαφῶς ἀπ' αὐτούς.² Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς βλέπομεν ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν γνωστῶν μας βουλευτῶν ἔχουν καὶ ἄλλα ἀξιώματα· ἔτσι ὁ Αἴλιος Κατίνιος Λέων νέος,³ μέλος τῆς ἐπιφανοῦς ἐκ Θεσσαλονίκης οἰκογενείας τῶν Κατινίων; διετέλεσε γυμνασίαρχος καὶ βουλευτής,⁴ ὁ Γάιος Ἀντώνιος Οὐρβανιανὸς Φιλήμων πολιτάρχης, βουλευτῆς καὶ εἰσαγωγεὺς τῶν Πυθίων ἀγώνων,⁵ ὁ Αὐρ(ήλιος) Στατεῖλιος Θεόδωρος ὁ καὶ Ἀψιμάχης ἀπὸ φρουμένταρίων καὶ βουλευτῆς,⁶ ὁ Ἰσίδωρος Σαβείνου βουλευτῆς καὶ ἱερεὺς θιάσων Διονύσου,⁷ ὁ Μάρκελλος Ἀθηναγόρας βουλευτῆς καὶ πολιτάρχης⁸ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Μάρκιοις Διοσκουρίδης βουλευτῆς καὶ ἱερεὺς καὶ ἀγωνοθέτης θεοῦ Φούλβου,⁹ τέλος ὁ Αὐλὸς Πόντιος, μέλος τῆς μεγάλης οἰκογενείας τῶν Ποντίων, βουλευτῆς, νεωκόρος τοῦ ἀγίου πατρὸς θεοῦ Καβεῖρον, ἐφήβαρχος καὶ πολιτάρχης.¹⁰

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν βουλευτῶν φέρει ἐν ἀπὸ τὰ γνωστά ἐπιθета, τὰ ὅποια ἐδίδοντο εἰς τὸ σῶμα, οὐδεὶς δηλ. τιτλοφορεῖται κράτιστος ἢ λαμπρότατος ἢ τι ἄλλο.

Ἡ βουλή, καθὼς καὶ ἡ γερουσία,¹¹ ἀπολαύουν ἰδιαίτερας τιμῆς καὶ ἐμπιστοσύνης ἐκ μέρους τῶν δημοτῶν. Τοῦτο βλέπομεν εἰς τὰς συχνὰς δωρεὰς εὐπόρων πολιτῶν πρὸς αὐτάς.

¹ CIA I, 9.

² Πρβ. τὴν φράσιν: *μὴ μηθενὸς ἐτέρου αὐτῆς ἐξουσίαν ἔχοντος μ(ή)τε ἀρχόντων μήτε βουλευτῶν*, BSA 18 (1911/12) 140, στ. 5 κέ.

³ Περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ βλ. Δ. Κανατσοῦλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 30.

⁴ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 36 [=Θεσσαλον. κατεσφρ. βιβλ. 5, 18].

⁵ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 28 [=Πελεκίδη, ἔνθ' ἀν. 74, 5]. Βλ. καὶ Δ. Κανατσοῦλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 151.

⁶ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 32. Βλ. καὶ Δ. Κανατσοῦλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 267.

⁷ Ch. Edson, ἔνθ' ἀν. 159. Βλ. καὶ Δ. Κανατσοῦλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 652.

⁸ Πελεκίδη, ἔνθ' ἀν. 62, ἀρ. 18. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἔνθ' ἀν. 25/6, ἀρ. 2. Βλ. καὶ Δ. Κανατσοῦλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 885.

⁹ Πελεκίδη, ἔνθ' ἀν. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἔνθ' ἀν. Βλ. καὶ Δ. Κανατσοῦλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 887.

¹⁰ Ch. Edson, ἔνθ' ἀν. 192/93. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 22, σημ. 2.

¹¹ Περὶ τῆς γερουσίας βλ. πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης, Μακεδονικά, τόμ. Δ', 265 κέ.

Β. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ἀπαντᾷ μόνον τὸ ὄνομα ὁ δήμος, ἐνίοτε μὲ ἐν τῶν ἐπιθέτων λαμπρότατος,¹ ἱερώτατος,² σεμνότατος,³ καὶ σχεδὸν πάντοτε συνδεδεμένος μὲ τὸ τῆς βουλῆς. Ὁ ἕως ἐκκλησιᾶ ἀπαντᾷ ἀπαξ μόνον εἰς τὸ δόγμα τῶν Βαττυναίων⁴ πρὸς δήλωσιν ὅχι τοῦ σώματος, ἀλλὰ τῆς συνάξεως τῶν δημοτῶν. Ὁ δήμος μᾶς παραδίδεται μόνον διὰ τὴν Θεσσαλονίκην,⁵ Βέροιαν,⁶ Ἀμφίπολιν,⁷ Λητὴν,⁸ Δασσαρητίαν,⁹ δι' ἄγνωστον ἐλιμνωτικὴν πόλιν παρὰ τὴν σημερινὴν Κοζάνην¹⁰ καὶ διὰ τὴν ὁρεστικὴν πολίχνην τῶν Βαττυναίων.¹¹ Οὐχὶ σπανίως εἰς τιμητικὰ ψηφίσματα χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ κυρωτικοῦ ὅρου: Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δήμος ἢ ψηφίσματι βουλῆς (καὶ) δήμου κ. δ. ὁ γενικὸς ὅρος: Ἡ πόλις (ἢ πατρίς),¹² ἐνίοτε μὲ τὸ ὄνομά της, ὡς ἡ Βεροιαίων πόλις, (οἱ Βεροιαῖοι), ἡ Στυβεργαίων πόλις, ἡ Ἀμφιπολιτῶν πόλις, ἀκόμη ἡ Θεσσαλονικαίων μητρόπολις, ἢ μητρόπολις Βέροια κ. ἄ.¹³ Τὰ ψηφίσματα ἐκδίδονται ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου, ὡς δεικνύουν ἐπιγρα-

¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904 [=Phil. Wo-henschr. 22 (1902) 136 κέ., ἀριθ. 30].

² Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 1. 6. 8. 21. καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 24. 25. 26. 27. 31. 34. BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 51, ἀρ. 3. 55/6, ἀρ. 8.

³ Π. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικά, Ἀθήναι 1912, 12, ἀρ. 4 καὶ Ἀλήθεια, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 20. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 54, ἀρ. 6.

⁴ Ὁρθὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τύπου Βαττυναίων ἀντὶ...αττυναίων ἢ Λαπιναίων διδεδόθη. E. d. s. o. n. παρὰ X. I. Μακαρόνα, Μακεδονικά 2 (1941-52) 644, 97.

⁵ Πράξ. Ἀποστ. 17, 5. Δήμιτσα, ἀρ. 365. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 1. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 18. 20. 21. 7 Ὀκτωβρίου 1906 ἀρ. 23. 24. 25. 26. 31. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 51 κέ., ἀρ. 2. 3. 6. 8. 77, σημ. 2.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 50. BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7. J. R. St. 33 (1943) 39, ἀρ. 1.

⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 886.

⁸ Ditt. Syll. II³, 700.

⁹ RA 1934, 2, 282, ἀρ. 194 [=Spomenik 75 (1933) 58, ἀρ. 177].

¹⁰ AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 9/10, ἀρ. 17. Βλ. καὶ F. P a p a z o g l u, Les cités macédoniennes 178.

¹¹ J. H. St. 33 (1913) 337 κέ., ἀρ. 17.

¹² Δήμιτσα, ἀρ. 3. 307. 366. 372. 375. 378. 379. 1089. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 2. 34. 37. 39. BCH 37 (1913) 86/7. BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7. 85, ἀρ. 13. AE 1932, Ἀρχ. Χρον. 1/2, ἀρ. 17. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 25, ἀρ. 2. 56 κέ., ἀρ. 9. 10. 11. 13. 14. 15. 24. 25.

¹³ Δήμιτσα, ἀρ. 55. 373. 866 [=J. H. St. 16 (1896) 315, ἀρ. 10]. BSA 18 (1911/12) 147 κέ., ἀρ. 5. 6. 7. Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 156/57, ἀρ. 14. 15. RA 1934 285, ἀρ. 215. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 62 κέ., ἀρ. 18. 20. 21. 23. Μακεδονικά (1941-52) 618/19, ἀρ. 42η.

φραί, εἰς τὰς ὁποίας ὁ κυρωτικὸς ὅρος προτάσσεται τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως (ἐνίοτε καὶ ἐπιτάσσεται), π. χ. *Ψηφίσματι βουλῆς καὶ δήμου· ἡ λαμπροτάτη (ἢ λαμπρά) μητροπόλις καὶ κολωνία Θεσσαλονίκης (Θεσσαλονικαίων)*¹ *ἡ δόξαν τῇ ἱερωτάτῃ βουλῇ καὶ τῷ σεμνοτάτῳ δήμῳ... ἡ πόλις*² *ἢ ἡ πόλις.... κατὰ τὸ δόξαν τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ*.³ Ὅθεν ὅταν συναντῶμεν εἰς τὰ ψηφίσματα μόνον τὸν γενικὸν ὅρον ἡ πόλις, ἡ πατρίς κ.λ.π., πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ ἐννοήσωμεν ὑπ' αὐτὸν καὶ τὸν δῆμον τῆς πόλεως. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡμποροῦμεν νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐμμέσως μᾶς παραδίδεται ὁ δῆμος (ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου) καὶ διὰ τὰς πόλεις Ἔδεσαν,⁴ Στύβερραν⁵ (τ. ἔ. Δερρίοπον), Εὐρωπόν,⁶ Ἀκανθον,⁷ διὰ τὴν Ἀργεσταίων πόλιν,⁸ διὰ μίαν ἀγνώστου ὀνόματος πόλιν τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας, κειμένην παρὰ τὴν σημερινὴν Δράμαν,⁹ καὶ ἄλλην παρὰ τὸ σημερινὸν Δεμίρ - Καπού (Σερβικὴ Μακεδονία).¹⁰ Ἀναμφιβόλως αἱ πόλεις αὗται δὲν ἦσαν αἱ μόναι, πού εἶχον ἐκκλησίαν τοῦ δήμου· πρέπει νὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι. Καὶ γενικώτερον ὅλαι αἱ πόλεις καὶ αἱ κῶμαι τῆς Μακεδονίας, ἔξαιρέσει ἐκείνων πού ὑπήγοντο εἰς τὴν περιοχὴν μεγαλυτέρας πόλεως, εἶχον τὰς λαϊκάς τῶν συνελεύσεις.

Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου ἐλάμβανον μέρος ὅχι ὅλοι ὅσοι ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ μόνον οἱ πολῖται. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἂν αὐτοὺς ἐξηρῶντο αἱ γυναῖκες. Ὁ τίτλος *πολίτης* (*Ἀργασταίων πολίτης*),¹¹ τὸν ὁποῖον φέρει μιὰ γυναῖκα εἰς μακεδονικὴν ἐπιγραφὴν, εἶναι μᾶλλον τιμητικὸς καὶ δὲν συνεπήγετο δικαιώματα ψήφου.¹² Ἐνίοτε, ἰδίως ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἀπονεμηθοῦν τιμαὶ ὑπὸ τῆς πόλεως εἰς ἐξέχον τι πρόσωπον, συνεργάζονται μετὰ τοῦ δήμου καὶ οἱ ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν πόλιν ἐλεύθεροι πολῖται ἄλλων περιοχῶν, οἱ *παροικοῦντες (πάροικοι)*,¹³ καὶ

¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 7. 18.

² Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 20.

³ Πελεκίδης, ἔνθ' ἀν. 52, ἀρ. 3α.

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 3 [= AEM 12 (1888) 189, ἀρ. 6].

⁵ RA 1934, 2, 285, ἀρ. 215 [=Mélanges G. Glotz 2 (1932) 875].

⁶ Ἑλληνικά 5 (1932) 5 κέ. Βλ. καὶ Μακεδονικά 1 (1940) 490/1.

⁷ BSA 23 (1918/19) 85, ἀρ. 13 [=SEG 1, 65, ἀρ. 282].

⁸ Spomenik 71 (1931), ἀρ. 88. 98 (1941-48), ἀρ. 363. Ζ'ίνα Antika III, 2 (1953) 222, ἀρ. 1.

⁹ Δήμιτσα, ἀρ. 1089.

¹⁰ Δήμιτσα, ἀρ. 341 [=Ζ'ίνα Antika II (1952) 262 κέ.]. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 633 καὶ Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις ἐν σ. 182.

¹¹ Spomenik 98 (1941-48), ἀρ. 98. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 1166.

¹² Πρβ. V. Chapot, La province romaine proconsulaire d'Asie 159.

¹³ Περὶ τῆς ἐννοίας τῆς λέξεως βλ. Dig. 50, 16, 239, 2: incola ist qui aliquā

πρὸ παντὸς οἱ διαμένοντες ἐν αὐτῇ δι' ἐμπορίαν ἢ οἱ γῆν *κεκτημένοι* (*ἐγκεκτημένοι*) Ῥωμαῖοι πολῖται.¹ Οὗτοι πρέπει νὰ υποθέσωμεν ὅτι εἶχον δικαίωμα εἰσόδου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ὅχι ὅμως ὡς μέλη μεμονωμένα, ἀλλ' ὡς σῶμα συγκεκροτημένον.

Ἄλλα καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν δικαίωμα ψήφου καὶ ἐκλέγεσθαι εἶχον μόνον οἱ εὐποροὶ· οἱ ἄποροι κατὰ τὸ ἰσχύον αὐστηρὸν τιμοκρατικὸν καθεστὼς ἐστεροῦντο τοῦ δικαιώματος τοῦ ἐκλέγεσθαι.

Ἡ κατὰ φυλὰς διαίρεσις τῶν πολιτῶν εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις διετερήθη καὶ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν. Κατὰ φυλὰς δὲ οὗτοι ἐλάμβανον μέρος καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ἐκάστη φυλὴ εἶχεν ἰδίαν ὀργάνωσιν καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἂν κρίνωμεν ἀπὸ τὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας,² εἶχε καὶ τοὺς ἀρχοντίας της. Ἔτσι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν π. χ. τρεῖς τοῦλάχιστον ἐκ τῶν φυλῶν της, ἡ Ἀντιγονίς, ἡ Διονυσιάς καὶ ἡ Ἀσκληπιάς, ἐγείρονον ἀνὰ ἓνα βωμὸν πρὸς τιμὴν τοῦ ἀρχιερέως Κλαυδίου Μένωνος.³ Ἐπίσης εἰς τὴν Βέροian ἡ Πευκαστική φυλὴ καὶ ἄλλη, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δὲν διεσώθη, τιμοῖν τὸν διὰ βίου ἀρχιερέα τῶν Σεβαστῶν καὶ ἀγωνοθέτην τοῦ κοινου Μακεδόνων Κόιντον Ποπίλλιον Πύθωνα, ἀναθέτουσαι ἀνὰ ἓνα βωμόν.⁴ Ἡ Παιονίς φυλὴ τῆς ἰδίας πόλεως μετ' ἀποφασιν τοῦ ἐπαρχιακοῦ συνεδρίου ἀναθέτει βωμὸν πρὸς τιμὴν τοῦ Πο-

regione domicilium suum contulit, quem Graeci πάροικον appellant. Ποβ. CIL 3, 14191: Ἀραγονοὶ πάροικοι.

¹ BSA 23 (1918/19) 85, ἀρ. 13 [=SEG 1, 65, ἀρ. 282]: Ἡ πόλις καὶ οἱ συμπραγματευόμενοι Ῥωμαῖοι καὶ οἱ παροικοῦντες (Ἀκανθος). Δήμιτσα, ἀρ. 3. [=AEM 12 (1888) 189, ἀρ. 6]: Ἡ πόλις καὶ οἱ συμπραγματευόμενοι Ῥωμαῖοι (Ἐδεσσα). Αὐτόθι ἀρ. 58: Βεροιαῖοι καὶ οἱ ἐγκεκτημένοι Ῥωμαῖοι. RA 1934, 2, 285, ἀρ. 215 [=Mélanges G. Glotz 2 (1932) 875]: Σινβεργαίων ἡ πόλις καὶ οἱ συμπραγματευόμενοι Ῥωμαῖοι. Περὶ τῶν τὴν Ἀσίαν κατοικοῦντων καὶ (συμ)πραγματευόμενων Ῥωμαίων καὶ τῶν ὀργανώσεών των βλ. V. Chapot, ἔνθ' ἀν. 187 κέ. Πλεῖστα δὲ παραδείγματα τῶν ἐγκατεστημένων εἰς τὰς ἐλληνικὰς πόλεις Ῥωμαίων (οἱ Ῥωμαῖοι, τὸ συνέδριον τῶν Ῥωμαίων, οἱ κατοικοῦντες Ῥωμαῖοι, οἱ πραγματευόμενοι Ῥωμαῖοι, οἱ συμπραγματευόμενοι Ῥωμαῖοι, Ῥωμαῖοι οἱ ἐπιδημοῦντες) βλ. παρὰ Gunther Gerlach, Griechische Inschriften, Halle a. S. 1908, 16/7.

² Διαίρεσιν τῶν μικρασιατικῶν πόλεων εἰς φυλὰς καὶ ὑπαρξιν ἀρχόντων ἐν αὐταῖς μαρτυροῦν αἱ ἐπιγραφαὶ IGR III, ἀρ. 173: φυλὴ Παρακα...[λίνη ἐβ(δόμη) τὸν ἴδιον εὐεργέτην, φυλαρχοῦντος Οὐάρου Λογίου. 192. 194. 199. 203. CIG 3409. 3599. 3663. 3773. 3774: ἄρξας τῆς κρατίστης φυλῆς Ποσειδωνιάδος. 3841i. 3990b: οἱ προστάται φυλῶν. 4016. 4020. 4026. 4028. 4029. 4031: ἀγωνοθέτης φυλῆς. Le Bas-Waddington, Voyage archéol. 2464: φύλαρχος. Βλ. καὶ BCH 12 (1888) 201/2. 17 (1893) 554. IBM III, 1, 52, ἀρ. 439. TAM III, 1, 121. MAMA I, 22. 22a.

³ Δήμιτσα, ἀρ. 378. 379. Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 39.

⁴ RA 37 (1900) 489, ἀρ. 131 [=Αρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4]. Rev. Phil. 65 (1939) 131, ἀρ. 2.

πλίου Μάρκου Κυντιανοῦ Μακεδόνο. ¹ Εἰς τὰς Ἀλκομενάς ἐκάστη τῶν τεσσάρων φυλῶν τῆς εἶχε τὴν ὑποχρέωσιν σύμφωνα μετὰ τὴν διαθήκην Λουκίου τινὸς Αἰλίου Ἀργεστιανοῦ Τιτιανοῦ νὰ προσφέρῃ καθ' ὅρισμένην ἡμέραν εἰς μνήμην τοῦ θυσίαν ἐκ τοῦ τόκου τῶν δηναρίων, τὰ ὅποια ὁ ἴδιος ἄφησεν εἰς τὴν κώμην. ² Ἡ διαίρεσις αὕτη ἐλάμβανε τὴν ἐκδήλωσιν τῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου καὶ ἴσως κατὰ φυλὰς διεξήγετο ἐν αὐτῇ ἢ ψηφοφορία.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου συνεκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως, ὅχι ἀφ' ἑαυτῆς. Διὰ τὴν πολίχνην τῶν Βατινναίων εἶναι μεμαρτυρημένον ὅτι αὕτη συνεκαλεῖτο ὑπὸ τοῦ πολιτάρχου (ἐκκλησίας ἀγομένης ὑπὸ τοῦ Βατινναίων πολιτάρχου). ³ Ἐπειδὴ καὶ εἰς τὴν Δερριόπον οἱ πολιτάρχαι τῆς πόλεως συγκαλοῦν τὴν βουλὴν (τῶν... ἐν Δερριόπῳ πολιταρχῶν συναγαγόντων τὸ βουλευτήριον), ⁴ εἰς δὲ τὴν Λητὴν εἰσάγουν τὰ προβουλευμένα τῆς βουλῆς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, ⁵ πρέπει ἀδιστακτικῶς νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς ὅλας τὰς μακεδονικὰς πόλεις τὸ δικαίωμα τῆς συγκλήσεως τοῦ δήμου (ius agendi cum populo) εἶχον οἱ πολιτάρχαι. Οὗτοι ἦσαν συνάμα οἱ πρόεδροί τοῦ δήμου καὶ αὐτοὶ διηύθυνον τὰς ἐργασίας κατὰ τὰς συνελεύσεις. Ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου οὐδεμίαν συζήτησιν ἠδύνατο νὰ κάμῃ καὶ οὐδεμίαν ἀπόφασιν νὰ λάβῃ δι' οἰονδήποτε ζήτημα, ἂν δὲν ὑπῆρχε πρὸς τοῦτο ἐκπεφρασμένη γνώμη τῆς βουλῆς, *προβούλευμα*. Τὰ προβουλευμένα δὲ τῆς βουλῆς, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ δόγματος τῆς Λητῆς, ⁶ πάλιν διὰ τῶν πολιταρχῶν εἰσήγοντο. Ποία ἦτο ἡ διαδικασία μετὰ τὴν σύγκλησιν τοῦ δήμου καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν προβουλευμάτων δὲν μᾶς παραδίδεται ἐκ τῶν μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὠρισμέναι ἀποφάσεις, ἰδίᾳ αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν ἀπονομὴν τιμῶν εἰς ἐξέχοντα πρόσωπα, ὡς ἀνάθεσιν ἀνδριάντος, βωμοῦ κ.τ.τ., ἐλαμβάνοντο δι' ἀνατάσεως ἀπλῶς τῆς χειρὸς (*χειροτονία*), ⁷ οὐχὶ διὰ ψήφου (*ψηφοφορία*).

Γ. Οἱ ἀρχοντες κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν παίζουν πολὺ σημαντικώτερον ρόλον παρὰ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐλευθέρως ἑλληνικῆς πολιτείας, καθ' ὅσον εἰς χεῖρας αὐτῶν καὶ τῆς βουλῆς κυρίως εὗρίσκετο ἡ διοίκησις

¹ ΑΑ 57 (1942) 176/77, ἀρ. 11 καὶ εἰκ. 44.

² Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 262 [=Mélanges G. Glapz II, 869-76].

³ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 217 [=J. H. St. 33 (1913) 337 κέ., ἀρ. 17, στ. 1/2].

⁴ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 258 [=Ἀθηνᾶ 20 (1908) 4, στ. 5/6].

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 675 [=Ditt. Syll. II³, 700, στ. 2/3].

⁶ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 675: *Ληταίων οἱ πολιτάρχαι, προβουλευσαμένων τῶν βουλευτῶν, εἶπαν.*

⁷ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 27 [=BCH 37 (1913) 95=Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά Γ', 77, ἀρ. 2].

τῆς πόλεως, ἐνῶ ὁ δῆμος ἠρκεῖτο νὰ ἐγκρίνῃ ἢ νὰ ἀπορρίπτῃ τὰς προτάσεις αὐτῶν. Οἱ ἄρχοντες εἶναι πολιτικοὶ καὶ θρησκευτικοὶ μόνον, στρατιωτικοὶ δὲν ὑπάρχουν πλέον ὑπὸ τὸ καθεστὼς τῆς Ρώμης. Καὶ ἐκ τούτων πάλιν ὑπάρχουν ἐκεῖνοι, ποὺ ἀσκοῦν μεγαλυτέραν ἐπιρροὴν εἰς τὴν πόλιν, καὶ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι ἀσκοῦν μικροτέραν. Οἱ ἄρχοντες δὲν ἦσαν κληρονομικοὶ οὔτε ἰσόβιοι, ἀλλ' αἶρετοὶ καὶ ἐξελέγοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δι' ἐν μόνον ἔτος, καθὼς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ἔτους τῆς ἀρχῆς των.¹ Πολὺ συχνὰ συναντῶμεν μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας νὰ λαμβάνουν διάφορα ἀξιώματα τῆς πόλεως καὶ ἐνίοτε τὰ αὐτά. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην π. χ. ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κατινίων εἰς, ὁ Αἴλιος Κατίνιος Λέων, διετέλεσεν ἀρχιερεὺς, ἀγωνοθέτης, γυμνασάρχος καὶ δις πολιτάρχης,² ὁ ἔγγονός του Αἴλιος Κατίνιος Λέων νέος γυμνασάρχος καὶ βουλευτής,³ ἡ ἔγγονή του Αἰλία Ἀλεξάνδρα ὁμοίως ἀρχιέρεια.⁴ Ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Μαρενιανῶν ὁ Φλαβιανὸς Μάγνος ἀρχιερεὺς,⁵ ὁ υἱὸς του Φλαβιανὸς Ἀντίγονος ὁμοίως ἀρχιερεὺς, ἡ κόρη του Φλαβιανῆ Νεπωτιανὴ μακεδονιάρχισσα,⁶ ὁ σύζυγός της Μαρενιανὸς Φίλιππος (I) μακεδονιάρχης,⁷ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μαρενιανὸς Φίλιππος (II) ἱερεὺς καὶ ἀγωνοθέτης τοῦ θεοῦ Φούλβου καὶ ἀρχιερεὺς καὶ ἀγωνοθέτης τῆς λαμπρᾶς Θεσσαλονικαίων μητροπόλεως καὶ κολωνείας καὶ (τ)ετράκις νεωκόρου καὶ ὁ ἔγγονός του Μαρενιανὸς Φίλιππος (III) ἱερεὺς τοῦ θεοῦ Φούλβου καὶ ἐφήβαρχος καὶ πολιτάρχης ἐν Θεσσαλονίκῃ.⁸ Ἐπίσης εἰς τὴν Βέροιαν Λουκίος τις Αὐρηλιανὸς Σωτήριχος ὑπῆρξεν ἀρχιερεὺς καὶ ἄρχων, ἡ δὲ κόρη του Λουκία Αὐρηλιανῆ Ἀλεξάνδρα ἱέρεια τῆς θεᾶς Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας.⁹ Πρὸς τούτοις δύο ἀρχιέρειαι ἐκ Θεσσαλονίκης, ἡ Ποντία Καλλιστιανὴ Κασσία καὶ

¹ Βλ. π. χ. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23: *γυμνασιαρχήσαντα πανδημί δι' ὅλου ἔτους. 33: γυμνασιαρχήσαντα ἀμέμπτως καὶ ἀλείψαντα πανδημί ἐκ τῶν ἰδίων ἐν τῷ 500' Σεβ. (=244/45 μ.Χ.). BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6: ἀρχιερασαμένον καὶ ἄρξαντος ἐν τῷ 51(ε)ι τῷ γ' α' τ' [=245/46 μ.Χ.). Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 119: ἱερασάμενον ἐν τῷ πσ' σεβαστῷ ἔτει καὶ ἐφήβαρχον γενόμενον ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει καὶ πολιτάρχην ἀπο', κ.ά.*

² Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 40. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 29.

³ Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 36. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 30.

⁴ Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 22. 36. 40. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 52.

⁵ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 56/7, ἀρ. 9. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1421.

⁶ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1418. 1422.

⁷ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. 878.

⁸ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 879. 880.

⁹ REG 15 (1902) 142=BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ. ἀν. ἀρ. 207. 208.

ἡ Ἀρρία Προκλιανὴ Φιλίστη, φέρουν εἰς τὰ μνημεῖά των τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «ἐκ προγόνων ἀρχιέρεια», εἰς δὲ ἱερεὺς τῆς περιοχῆς τῆς σημερινῆς Παλατίτσας τὸν τίτλον «[ἀπὸ προγόνων] ἱερεὺς»,¹ πρᾶγμα ποὺ δεικνύει ὅτι ὄχι μόνον αὐτοὶ ἀλλὰ καὶ προγονοὶ των διετέλεσαν ἀρχιερεῖς ἢ ἱερεῖς. Τὰ παραδείγματα ταῦτα καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀρκετὰ εἰς τὰς ἐπιγραφάς, δὲν ἀναιροῦν φυσικὰ τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν περὶ ἐκλογῆς τῶν ἀρχόντων. Θεωρητικῶς τοῦλάχιστον πᾶς, ὅστις ἐκέκτετο πολιτικὰ δικαιώματα εἰς τина πόλιν καὶ εἶχε δικαίωμα ψήφου ἐν αὐτῇ, ἠδύνατο νὰ ἐκλεγῇ ἀρχων, εἰς τὴν πραγματικότητά ὅμως εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς, τὰ ἀξιώματα ἐλαμβάνοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τῶν ἐκπροσώπων τῆς τοπικῆς ἀριστοκρατίας. Τοῦτο ἄλλωστε, ὅπως εἶδομεν, ἠνόει καὶ ἡ πολιτικὴ τῆς Ρώμης πρὸς εὐκολωτέραν διακυβέρνησιν τῶν ὑποτελῶν λαῶν τῆς. Τὰ ἀξιώματα, θρησκευτικὰ καὶ πολιτικά, ἀπέκτων κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα, ἠδύναντο ὅμως καὶ ταυτοχρόνως νὰ λάβουν ταῦτα. Μάλιστα ὑπῆρχον μερικὰ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα ἀνελάμβανε σχεδὸν κατὰ κανόνα τὸ αὐτὸ πρόσωπον ταυτοχρόνως, π. χ. τὴν ἀρχιερωσύνην καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν, τὴν ἱερωσύνην καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν τοῦ θεοῦ Φοῦλβου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.² Οὐχὶ σπανίως ὁ ἀρχιερεὺς (ἱερεὺς) εἶναι καὶ γυμνασάρχος,³ εἰς γυμνασάρχος εἶναι συνάμα καὶ γερονσιάρχης,⁴ μία ἀρχιέρεια δὲ καὶ γερονσιάρχισσα (= πρόεδρος τῆς γερονσίας).⁵ Ἐν τούτοις τὸ συνηθέστερον εἶναι νὰ λαμβάνωνται τὰ ἀξιώματα κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τῆς σταδιοδρομίας ἐκάστων, ὁπότε τηρεῖται κάποια σειρὰ (cursus honoꝛum) εἰς τὴν ἀπόκτισιν αὐτῶν. Ἐτσι τὸ ἀξίωμα τοῦ πολιτάρχου καὶ τὸ τοῦ ἀρχιερέως, δὲν λαμβάνονται ἐκ τῶν πρώτων, ἀλλὰ μετὰ προηγουμένην ἀπόκτισιν μικροτέρων καὶ μάλιστα ὑπὸ δεδοκιμασμένων ἀνθρώπων. Δυστυχῶς δὲν εἶναι πάντοτε εὐκολον νὰ καθορίσωμεν τὴν σειρὰν ἀναλήψεως τῶν διαφόρων ἀξιωματίων, τὰ ὁποῖα τυχὸν φέρει ἀξιωματοῦχός τις ἐπὶ τοῦ μνημείου του, οὔτε καὶ ἂν ταῦτα ἐλήφθησαν ταυτοχρό-

¹ Π ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 51, ἀρ. 3. 52, ἀρ. 4. 77, 2. SEG 2, 69, ἀρ. 395. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 183. 1189. Παρόμοιοι τίτλοι ἔχουν διασωθῇ καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν. Βλ. π.χ. CIG 1123: ὁ ἐκ πάππων ἀγωνοθέτης. CIG 2778: ἀπὸ προγόνων ἀρχικῶν καὶ λειτουργῶν. CIG 2771. 2774: πρότασις ἀπὸ προγόνων. EA 1892, 23/4, στ. 7/8: ἀγωνοθέτης διὰ γένους. CIG 43159: [ἀπὸ] προγόνων γραμ[ματεὺς].

² Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 373 [=Π ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 15, 7]. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 40. Π ε λ ε κ ι δ η σ, ἐνθ' ἀν. 59 κέ., ἀρ. 12. 16. 17. 20. 21. 22. 23. 26. Ἐπετηρ. Φιλολ. Σχολ. Θεσσαλον. 6 (1950) 302.

³ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 7. BSA 23 (1918/19) 91, ἀρ. 17. BCH 59 (1935) 141, ἀρ. 41.

⁴ Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 3 [=Θεσσαλ. κατεσφρ. βιβλ. 5, 14].

⁵ Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. 5. Βλ. καὶ Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1454.

νως. Μόνον ὅταν τὰ διάφορα ἀξιώματα εἶναι χρονολογημένα εἰς τὴν ἐπιγράφη, πρᾶγμα σπάνιον, ἢ ὅταν ὁ ἀξιωματοῦχος μᾶς εἶναι γνωστός ἐκ περισσοτέρων ἐπιγραφῶν διαφόρου ἐποχῆς καὶ διάφορα ἀξιώματα μνημονεύονται ἐν ἑκάστη, ἡμποροῦμεν ἀσφαλῶς νὰ καθορίσωμεν τὸν χρόνον ἀναλήψεως ἑκάστου. Ἔτσι ὁ Μαρεινιανὸς Φίλιππος (III) εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης σημειώνεται ὅτι διετέλεσεν ἱερεὺς καὶ ἐφηβάρχος τὸ ἔτος 248 μ. Χ. (πσ') καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος 249 μ. Χ. (απσ') πολιτάρχης.¹ Ὁ Μάρκιος Ἀθηναγόρας μᾶς εἶναι γνωστός ἐκ δύο ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης διαφόρου ἐποχῆς² εἰς τὴν παλαιότεραν φέρει τὸν τίτλον μόνον τοῦ βουλευτοῦ,³ εἰς τὴν μεταγενεστέραν τὸν τοῦ πολιτάρχου (*πολιταρχικός*).³ Εἶναι φανερόν ὅτι καὶ οἱ δύο τὴν πολιταρχίαν, ἀξίωμα, διὰ τὸ ὅποιον ἐχρηιάζετο μεγαλύτερα περὶ τὰ κοινὰ πείρα καὶ τὸ ὅποιον προσεπόριζε περισσοτέραν ἰσχὺν εἰς τὸν κατέχοντα τοῦτο, ἔλαβον μετὰ προηγουμένην ἀνάληψιν τῶν μικροτέρων ἀξιωμάτων. Διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῶν διαφόρων ἀξιωμάτων φαίνεται ὅτι οὐδεὶς περιορισμὸς ὑπῆρχε. Πᾶς πολίτης ἔχων πλήρη πολιτικὰ δικαιώματα ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ πολιτικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἀξιώματα. Ἔτσι ἡ ἀπόκτησις ἀξιωματός τινος δὲν ἡμποδίζε νὰ λάβῃ τις μετὰ τὴν κατάθεσιν τούτου ἡ ἀκόμη ταυτοχρόνως καὶ ἄλλα ἀξιώματα. Ὁ διατελέσας π.χ. ἀρχιερεὺς ἠδύνατο κάλλιστα νὰ εἶναι προηγουμένως ἢ νὰ γίνῃ μετὰ ταῦτα γυμνασίαρχος,⁴ γερουσιάρχης,⁵ πρὸ πόλεως,⁶ ἀρχων,⁷ πολιτάρχης⁸ κ. ἄ. Ἐκ τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας γνωρίζομεν εὐπορόν τινα πολίτην, τὸν Παῦλον Καλιδίον Φρόντωνα, ὅστις διετέλεσεν ἀγορανόμος, γυμνασίαρχος ἐκ τῶν ἰδίων, ταμίας, πολιτάρχης, ἐξελέγη «γυμνασιάρχης ἀποδεδει(γ)μ(έ)νος καὶ τῆς πόλεως καὶ τοῦ λυγκηστῶν ἔθνους»,⁹ δηλ. διέτρεξε σχεδὸν ὅλας τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ φιλοδοξήσῃ τις εἰς μίαν πόλιν. Αἱ γυναῖκες δὲν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχάς, ἠδύνατο ὅμως νὰ λάβουν ἱερατικὰ ἀξιώματα, ὡς τὴν ἱερωσύνην καὶ τὴν ἀρχιερωσύνην. Μία δὲ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν διετέλεσε καὶ γερουσιάρχισσα, πρόεδρος δηλ. τοῦ σωματείου τῶν γερόντων, σκοπὸν ἔχοντος τὴν κοινωνικὴν καὶ

¹ Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἀν. 62]3, ἀρ. 19.

² Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 18.

³ Καλλιπολίτου - Αζαρίδου, Ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης 25/6, ἀρ. 2.

⁴ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 811. RA 37 (1:00) 489, ἀρ. 131. Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 3. 40. BCH 59 (1935) 141/42, ἀρ. 41.

⁵ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 5.

⁶ Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 4.

⁷ BSA 18 (1911) 12) 148, ἀρ. 6: ἀρχιερασαμένον καὶ ἀρξάντος. Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 28: ἀρξάντος καὶ ἀρχιερασαμένον.

⁸ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 40: ἀρχιερέα καὶ ἀγωνοθέτην καὶ γυμνασίαρχον καὶ ἀρξάντα δις τὴν πρώτην ἀρχὴν (τ.ἔ. τοῦ πολιτάρχου).

⁹ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 162=REG 11 (1898) 273].

ὀλικὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν μελῶν του.

Τοὺς τίτλους των οἱ διατελέσαντες ἄρχοντες μετὰ τὴν κατάθεσιν τῶν ἀξιωματίων δὲν ἀποβάλλουν, ἀλλὰ διατηροῦν καὶ ἐφεξῆς, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν εὐρίσκωνται ἐν τῇ ζωῇ. Ἡ ἀναγραφὴ ὅμως αὐτῶν εἰς τὰ μνημεῖα δὲν γίνεται κατὰ καθιερωμένην τινὰ σειρὰν, δὲν τηρεῖται δηλ. εἰδὸς τι πρωτοκόλλου. Ἄλλοτε προτάσσονται οἱ ἀξιολογώτεροι τίτλοι καὶ ἔπονται οἱ μικρότερας ἀξίας, ὡς *πολιταρχήσαντα καὶ βουλευσάντα καὶ εἰσαγωγέα γενόμενον* πρώτως τῶν *Πυθίων*¹ ἢ *ἀξιολογώτατου ἀρχιερέως καὶ γυμνασιάρχου*,² ἄλλοτε τὸ ἀντίθετον, ὅποτε προτάσσονται οἱ παλαιότεροι καὶ ἔπονται οἱ νεώτεροι: *ἱερασάμενον ἐν τῷ πσ' σεβαστῷ ἔτει* (248 μ.Χ.) καὶ *ἐφηβαρχον γενόμενον ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει καὶ πολειτάρχην ἀπὸ* (249 μ.Χ.)³ καὶ ἄλλοτε ἀναγράφονται ἄνευ τινὸς τάξεως, ὡς *[βου]λεύ[σαντα καὶ] νεωκορ[ήσαντα τοῦ] ἀγιοτάτου πατρί[ου] θεοῦ Καβαίρ[ου]*, *ἐφηβαρχή[σαντα] καὶ πολε[ιταρ]χήσαντα....*⁴ ἢ *ἀρχιερέα καὶ ἀγωνοθέτην καὶ γυμνασιάρχον καὶ ἄρξαντα δις τὴν πρώτην ἀρχήν*.⁵ Ἡ ἀταξία αὕτη μᾶς ἐμποδίζει νὰ διακρίνωμεν πάντοτε τὰ μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ μικρότερα, τὰ νεώτερα ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἀξιώματα.

Οἱ ἄρχοντες μαζὶ μὲ τοὺς τίτλους τῶν ἀξιωματίων των ἢ καὶ ἄνευ αὐτῶν συχνὰ φέρουν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τιμητικὰ ἐπίθετα, δηλωτικὰ τῆς τάξεώς των ἢ τῆς ὑπαλληλικῆς ἱεραρχίας, ὡς *ἀγνότατος*,⁶ *ἀξιολογώτατος*,⁷ *ἄριστος*,⁸ *κράτιστος*.⁹

1. **Πολιτάρχαι.** Οἱ ἄρχοντες, τοὺς ὁποίους πολὺ συχνὰ συναντῶμεν εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, εἶναι οἱ *πολιτάρχαι*. Μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἐκ διαφόρων πόλεων τῆς Μακεδονίας, ἐξ Ἀμφιπόλεως,¹⁰

¹ Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 28.

² Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1905, ἀρ. 7.

³ Πελεκίδη, Ἀπὸ τὴν πολιτεία κλπ. 62/3, ἀρ. 19.

⁴ Ch. Edson, ἐνθ' ἀν. *Macedonica* III, 192/93.

⁵ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 40.

⁶ Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 55/6, ἀρ. 8.

⁷ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, τοῦ ἰδίου 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 1. 5. 7. 8. 20. 21 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 28. 32. Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 39. 51, ἀρ. 3 66/7, ἀρ. 25. BCH 59 (1935) 141, ἀρ. 40.

⁸ Δήμιτσα, ἀρ. 373. Mionnet, *Descript. de médailles antiques grecques et romaines* I, 496. Fr. Cumont, *Rev. de l' instruct. publ. Belg.* 1898, ἀρ. 12. 13 (ἀνάτυπον).

⁹ Δήμιτσα, ἀρ. 412. 927. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, τοῦ ἰδίου 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 7. 9. 11. 12. 13. 18 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 25. 31. 35. 38. 41. BCH, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 41, 60 (1936) 43, ἀρ. 2. Spromenik 98 (1941-48) 180, ἀρ. 380.

¹⁰ Δήμιτσα, ἀρ. 886 [=BCH 18 (1894) 419/20].

Βεροίας,¹ Ἐδέσσης,² Δερριόπου,³ λυγκηστικῆς Ἡρακλείας,⁴ Λητῆς,⁵ ἐκ τῆς Βατύνης τῆς Ὁρεστίδος,⁶ ἐκ πόλεως τινος τῆς Μαιδικῆς (πιθανῶς τῆς Ἀλεξανδροπόλεως ἢ Παρθικοπόλεως),⁷ ἔξ ἀγνώστου πόλεως παρὰ τὴν σημερινὴν Γευγελήν⁸ καὶ πρὸ παντὸς ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης.⁹ Ἐκ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν τῶν πόλεων βλέπομεν ὅτι ὅλαι σχεδὸν αἱ περιοχαὶ τῆς Μακεδονίας, δηλ. τῆς Ἄνω καὶ Κάτω καὶ τῆς πέραν τοῦ Στρυμόνος, ἀντιπροσωπεύονται, ὅθεν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐκάστη μακεδονικὴ πόλις εἶχε τοὺς ἄρχοντας αὐτοὺς.

Ὁ τύπος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐν λόγῳ ἀξιωματοῦχου ἦτο «πολιτάρχ-

¹ Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὰ μελετήματα, Θεσσαλονίκη 1955, 20, σημ. 6. Ἀνέκδοτος ἐπιγραφή, περιλαμβάνουσα γυμνασιαρχικὸν νόμον, ἀποκειμένη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης.

² Δήμιτσα, ἀρ. 2 [=AEM 12 (1888) 190, ἀρ. 8=E. Burton, The Politarchs in Macedonia and elsewhere ἐν The Amer. Journ. of Theology 2 (1898) 614 κέ., ἀρ. 8].

³ Δήμιτσα, ἀρ. 258 [=E. Burton, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 9=Ἀθηνᾶ 20 (1908) 3 κέ.].

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 161/62].

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 675 [=Duchesne-Bayet, Mémoire sur une mission au mont Athos, Paris 1877, 80/1, ἀρ. 127=E. Burton, ἐνθ' ἀν. 613, ἀρ. 7]. 683 [=Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 98, ἀρ. 129=E. Burton, ἐνθ' ἀν. 622, ἀρ. 14] (Δρεμίγλαβα). BSA 23 (1918) 19 72, ἀρ. 7 [=SEG 1, 64, ἀρ. 276].

⁶ J. H. St. 33 (1913) 337 κέ., ἀρ. 17. Βλ. καὶ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 462-477.

⁷ Βλ. ἀνωτέρω σ. 17, σημ. 6.

⁸ Spomenik, ἐνθ' ἀν. 48, ἀρ. 101.

⁹ Πράξ. Ἀποστ. 17, 6-8. Δήμιτσα, ἀρ. 364 [=IBM II, 33, ἀρ. 171=E. Burton, ἐνθ' ἀν. 601, ἀρ. 1]. 365 [=Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 9/10=E. Burton, ἐνθ' ἀν. 605/6, ἀρ. 3. Βλ. καὶ Δήμιτσα, ἀρ. 369]. 366 [=E. Burton, ἐνθ' ἀν. 611, ἀρ. 6]. 367 [=Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 11/2, ἀρ. 1=E. Burton, ἐνθ' ἀν. 604/5. ἀρ. 2]. 368 [=BCH 21 (1897) 163=E. Burton, ἐνθ' ἀν. 608, ἀρ. 4=Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, σελ. 2. Βλ. καὶ Ch. Edson, Cl. Philol. 53 (1958) 115]. 738 [=RA 24 (1894) 213, 38=E. Burton 609, ἀρ. 5]. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. σελ. 1 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 28 [=REG 20 (1907) 70]. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 25 κέ., ἀρ. 1. 2. 55 κέ., ἀρ. 7 [=Ch. Edson, Macedonia III, 161, σημ. 7]. 18. 19. Β. Καλλιπολίτου-Δ. Αλαζαρίδου, ἐνθ' ἀν. 25/6, ἀρ. 2. Ἀδμοσίεντος ἐπιγραφή, ἀποκειμένη εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχουσα σχέσιν μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Ὁσίου καὶ τῶν ἄλλων Αἰγυπτίων θεῶν, καὶ ἄλλῃ τοῦ αὐτοῦ Μουσείου, ἔχουσα ἐν ἀρχῇ οὕτως: Ἡ πό[λις] | τὸν ναὸν τῷ Ἡ [.... πολιτάρχου] | των τῶν περὶ Μ. [....] Πολύχαρμον κ.λ.π. Εἰς ταύτας πρόσθετε ἀκόμη Π. Παπαγεωργίου, Θεσσαλονίκης κατεφραγισμένον βιβλίον ἀνοιχθέν, Ἀνατύπ. ἐκ τοῦ «Μικρασιατικοῦ Ἡμερολογίου» τῆς Ἐλ. Σφοδρῶνου 1907, 9 [=REG 2 (1907) 70=SEG 2, 71, ἀρ. 410 καὶ Ἀλήθεια, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 40]. Ἐκτενέστερον γίνεται λόγος περὶ τῶν πολιταρχῶν εἰς εἰδικὴν μελέτην μου ἐν Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης τόμ. 7 (1957) 157 κέ.

χης». ¹ Πολίταρχος δὲν ἀπαντᾷ εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφάς. Πρὸς τοῦ-
τοις γίνεται ἀκόμη χορήσις καὶ τῆς μετοχῆς τοῦ ρήματος *πολιταρχέω* κατ'
ἐνεστώτα ² ἢ ἀόριστον ³ χρόνον, ὡς καὶ τοῦ ἐπιθέτου *πολιταρχικός*, ⁴ ἢ τοῦ
ἐμπροθέτου «ἀπὸ *πολιταρχίας*». ⁵ Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὁ πολιτάρχης δη-
λοῦται καὶ διὰ τῶν ὄρων «*πρωταρχήσας*», ⁶ «*ἄρχας τὴν πρώτην ἀρχήν*» ⁷
καὶ πιθανῶς καὶ διὰ τοῦ γενικοῦ ὄρου «*ἄρχων*». ⁸

Τοὺς πολιτάρχας παρακολουθοῦμεν εἰς τὰς πηγὰς μας καθ' ὅλην τὴν
ρωμαϊκὴν ἐν Μακεδονίᾳ κυριαρχίαν, δηλ. ἀπὸ τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος μέχρι
τοῦλάχιστον τῶν μέσων τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος. Διὰ πρώτην φοράν τοὺς συν-
αντῶμεν μεμαρτυρημένως τὸ ἔτος 119/18 π. Χ. ⁹ εἰς τιμητικὸν ψήφισμα τῶν
Ληταίων πρὸς τὸν Ῥωμαῖον ταμίαν Μάρκον Ἀννιον Ποπλίου (Ditt. Syll.
II³, 700), κατόπιν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος ἢ τὰς ἀρχὰς
τοῦ 1ου εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης (*Πελεκίδη*, ἔνθ' ἄν. 25, ἀρ. 2. Βλ.
κατωτέρω σ. 40), περὶ τὰ τέλη τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας εἰς τὴν Ἀμφίπολιν
(BCH 18 (1894) 419/20), τὸ 29/8 (:) π. Χ. ¹⁰ εἰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλο-
νίκης (Δ ή μι τ σα, ἀρ. 368 καὶ ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονί-
κης), κατὰ τὴν ἐποχὴν γενικώτερον τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐπὶ Κλαυδίου πάλιν
εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν (Duchesne-Bayet, ἔνθ' ἄν. 11/2. Δ ή μι τ σα,
ἀρ. 366. Πράξ. Ἀποστ. 17,6), ἐπὶ Βεσπασιανοῦ εἰς ἐπιγραφὴν τῆς περιο-
χῆς τῆς Λητῆς (Δ ή μι τ σα, ἀρ. 683), τὸν πρότον ἐν γένει αἰῶνα μ. Χ. εἰς
τὴν Θεσσαλονικὴν καὶ τὴν Βέροian (Δ ή μι τ σα, ἀρ. 364. Δ. Κανα-

¹ Πράξ. Ἀποστ., ἔνθ' ἄν. Ditt. Syll. II³, 700, στ. 2. 48. J. H. St., ἔνθ' ἄν.
στ. 1/2. 24. 27. Δ ή μι τ σα, ἀρ. 258. Πελεκίδη, ἔνθ' ἄν. 62/3, ἀρ. 19. Spon-
menik, ἔνθ' ἄν. ἀρ. 101. Ὁ τύπος *πολιταρχος*, ὅστις ἀπαντᾷ μόνον εἰς ἐν ἐπίγραμ-
μα ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης πιθανῶς (Βλ. W. Peek, Griechische Versinschriften,
Bd. I, 80, ἀρ. 310), εἶναι ποιητικὸς.

² AEM 12 (1888) 190, ἀρ. 8. Duchesne-Bayet, ἔνθ' ἄν. 98, ἀρ. 129.
Δ ή μι τ σα, ἀρ. 248. 260. 364. 365. 366. 367. 368. 886. Π. Παπαγεωργίου,
Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, σελ. 1. Πελεκίδη, ἔνθ' ἄν. 25, ἀρ. 1. D. De-
tschew, ἔνθ' ἄν. στ. 17. Δ. Κανατσοῦλη, Μακεδονικὰ μελετήματα 20, σημ. 6.

³ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 28. Πελεκί-
δη, ἔνθ' ἄν. 25, ἀρ. 2 καὶ 55, ἀρ. 7.

⁴ Πελεκίδη, ἔνθ' ἄν. 62, ἀρ. 18. Β. Καλλιπολίτου-Δ. Λαζα-
ρίδου, ἔνθ' ἄν. 25/6, ἀρ. 2.

⁵ BSA 23 (1918/19) 72/3, ἀρ. 7, στ. 15]6.

⁶ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἄν. ἀρ. 30 [=SEG 2, 71, ἀρ. 410]. Περὶ τῆς
σημασίας τοῦ ὄρου βλ. M. N. Tod, J. H. St. 42 (1922) 170 κέ.

⁷ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἄν. ἀρ. 40.

⁸ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἄν. ἀρ. 28.

⁹ Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. M. N. Tod, The Macedonian Era ἐν BSA
24 (1919/20 - 1920/21) 56 κέ., ἀρ. 26.

¹⁰ Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. Δ. Κανατσοῦλη, Ἐπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολῆς
Θεσσαλονίκης, τόμ. 7 (1957) 162, σημ. 10.

τ σ ο ύ λ η , Μακεδονικά μελετήματα 20, σημ. 6), τὸ 95/6 μ. X. (γμσ') εἰς τὴν Δερριόπον (Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 258), τὸ 121/2 μ. X. πάλιν εἰς τὴν Λητὴν (BSA 23 (1918/19) 72/3, ἀρ. 7), τὸ 141/2 μ. X. εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (SEG 2, 71, ἀρ. 410), τὸ 143 ἢ 144' μ. X. εἰς τὴν ὁρεστικήν πολίχνην τῶν Βαττυναίων (J.H.St. 23 (1913) 337, ἀρ. 17), τὸ 158/9 μ. X. εἰς πόλιν τῆς νοτίου Μαιδικῆς (ÖJh 41 (1954) 110 = SEG 14, 100, ἀρ. 479), τὸ 229/30 μ. X.² εἰς τὴν Ἑδεσσάν (Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 2), τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ 3ου μ. X αἰῶνος (Πελεκίδη, ἔνθ' ἀν. 62, ἀρ. 18. Β. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ - Λ. Λ α ζ α ρ ί δ ο υ , ἔνθ' ἀν. 25/6, ἀρ. 2), τὸ 240 καὶ 249 μ. X. εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 28. Π. Πελεκίδη, ἔνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19) καὶ εἰς ἄλλας ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλονίκης τὸν 3ον ἐν γένει μ. X. αἰῶνα (Πελεκίδη, ἔνθ' ἀν. 55, ἀρ. 7. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ - Λ α ζ α ρ ί δ ο υ , ἔνθ' ἀν.).

Οἱ πολιτάρχαι εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις τῆς Μακεδονίας ἀπετέλουν εἰδικὰς συναρχίας μὲ ἓνα πρόεδρον ἐπὶ κεφαλῆς.³ Δυστυχῶς ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ποὺ σήμερον ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβώσωμεν ποῖος ἦτο ἐν ἑκάστη πόλει ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιταρχῶν ἢ, ἂν οὗτος ἦτο ὠρισμένος, ἐπὶ τῇ βάσει τίνος ἀρχῆς καθορίζετο. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην π. χ. διάφορος ἀριθμὸς πολιταρχῶν ἑκάστοτε ἐμφανίζεται εἰς τὰς πηγάς. Ἔτσι εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 2ου (ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1ου) π. X. αἰῶνος καὶ εἰς ἄλλην τοῦ 44 μ. X. μνημονεύονται δύο,⁴ εἰς μίαν τῶν πρωτῶμων χρόνων τῆς ρωμαιοκρατίας,⁵ εἰς δύο τοῦ 3του 29/8 (: π. X.⁶ καὶ εἰς μίαν τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου⁷ πέντε, εἰς δύο ἄλλας, μίαν τοῦ 1ου μ. X. αἰῶνος καὶ ἄλλην τοῦ 141/2 μ. X., ξξ.⁸ Διά-

¹ Ἡ ὁρθὴ χρονολογία παρὰ F. W. Walbank, Philip V of Macedon, Cambridge 1940, 163, σημ. 2.

² Βλ. M. N. Tod, BSA 24 (1919/20 - 1920/21) 58, ἀρ. 91.

³ Περβ. ΑΕΜ 12 (1888) 190 [= Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 2]: *πολιταρχούντων τῶν περὶ [Γά]τον Πεδονκαῖον Κά[σσ]α[ν]δρον* (Ἑδεσσα). RA 24 (1894) 213, 38 [= Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 738]: *πολιταρχού[ντων] [τῶν περὶ...]ου Μάρκου [Διο]νυσίου* κατὰ συμπλήρωσιν J. H. Mordtmann ἐν The Amer. Journ. Theol., ἔνθ' ἀν. 610. Ἀθηνᾶ 20 (1908) 4, στ. 5: *τῶν περὶ Βάρβαρον Φιλίππου ἐν Δερριόπῳ πολιταρχῶν*. D. Detschew, ÖJh 41 (1954) 110, στ. 17/8: *πολιταρχούντων τῶν περὶ Οὐαλέριον Πύρρον*.

⁴ Π ε λ ε κ ί δ η , ἔνθ' ἀν. 25, ἀρ. 1. Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 366.

⁵ Π ε λ ε κ ί δ η , ἔνθ' ἀν. 25, ἀρ. 2.

⁶ Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 368. Ἀδημοσίετος ἐπιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποκειμένη εἰς τὸ Μουσεῖον αὐτῆς.

⁷ Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 367.

⁸ Δ ή μ ι τ σ α , ἀρ. 364 [=IBM II, 32, ἀρ. 171=E. Burton, ἔνθ' ἀν. 601, ἀρ. 1] (ἐπὶ πολιτάρχαι κατὰ τὴν F. Papazoglou, Z'iva Antika V, 2 (1955) 365). 365 (369) (ὁμοίως κατὰ τὴν F. Papazoglou, ἔνθ' ἀν. 360, τέσσαρες ἀντὶ ξξ).

φορος ἀριθμὸς μᾶς δίδεται καὶ δι' ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας τοῦ Ιου μ. Χ. αἰῶνος¹ καὶ εἰς ἄλλην τῆς Ἀμφιπόλεως τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας² πέντε, εἰς ἐπιγραφὴν τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Λητῆς (Δρεμίγκλαβα) τῶν χρόνων τοῦ Βεσπασιανοῦ δύο.³ Εἰς ἄλλας ἐπιγραφὰς δὲν ἀναφέρεται ὠρισμένος ἀριθμὸς πολιταρχῶν, ἀλλ' ἀορίστως ὁ τίτλος αὐτῶν εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμόν.⁴ Ἡ ὀρεστικὴ πολίχνη τῶν Βαττυναίων εἶχεν ἓνα μόνον πολιτάρχην.⁵ Τὸ μόνον λοιπόν, τὸ ὁποῖον ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς ποικιλίας αὐτῆς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιταρχῶν καὶ ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὰς τρεῖς μεγάλας μακεδονικὰς πόλεις, τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Βέροian καὶ τὴν Ἀμφίπολιν, οἱ πολιτάρχαι εἶναι συνήθως πέντε καὶ ἄνω, ἀντιθέτως δὲ εἰς τὴν πολίχνην τῶν Βαττυναίων εἰς, εἶναι ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιταρχῶν ἐξηγοῦται ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς πόλεως.

Εἰς τὰ χωρία, τὰς κόμας, φαίνεται ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν πολιταρχῶν δὲν ὑπῆρχεν, ἔκαστος δὲ εἶχε τὸν πρόεδρόν του, τὸν *κωμάρχη*.⁶ Τοὺς *κωμάρχας* (-ους) συναντῶμεν καὶ εἰς πόλεις τῆς Κιλικίας, τῆς Μ. Ἀσίας⁷ καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν Αἴγυπτον.⁸ Ἐκ τῆς γειτονικῆς Θράκης γνωστὰ εἶναι αἱ *κωμαρχίαι*,⁹ σύνδεσμοι δηλ. κωμῶν.

Οἱ πολιτάρχαι, καθὼς προκύπτει ἐκ τῶν πηγῶν, εἶχον εὐρυτάτην δικαιοδοσίαν, οἷαν δὲν συναντῶμεν εἰς ἄρχοντας τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀντιγονιδῶν. Ὅσαν δηλ. οἱ ἀνάτατοι ὑπάλληλοι τῶν πόλεων, περιβεβλημένοι μὲ διοικητικὴν, δικαστικὴν καὶ ἀστυνομικὴν δικαιοδοσίαν.¹⁰ Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην πρὸς αὐτούς, ὥς πρὸς ἀνωτάτους ἄρχοντας, ὁδηγεῖται ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων τῆς πόλεως ὁ φίλος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Ἰάσων¹¹ μετ'

¹ Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὰ μελετήματα 20, σημ. 6.

² BCH 18 (1894) 419/20, ἀρ. 2 [=Δήμιτσα, ἀρ. 886].

³ Duchesne - Bayet, ἐνθ' ἀν. 98, ἀρ. 129 [=Δήμιτσα, ἀρ. 688].

⁴ Πράξ. Ἀποστ. 17, 6. 8. Δήμιτσα, ἀρ. 2. Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 20 (1908) 4, στ. 5/6 καὶ Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, στηλ. 1. Ditt. Syll. II^a, 700, στ. 2. Ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ Βεροίας, εὐρισκομένη νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης (βλ. ἀνωτέρω σ. 32, 9).

⁵ J. H. St. 33 (1913) 338/39, στ. 1/2. 15/6. 42.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 335 (Δασσαρητία).

⁷ IGR III, 886. IV, 592. 1492. 1635. OGIS II, 527.

⁸ Περὶ τοῦ ἀρχόντος τούτου τῶν αἰγυπτιακῶν κωμῶν βλ. πρόχειρως Preisker, RE XI, 1129 κέ.

⁹ IGR I, 721. 728.

¹⁰ Bl. P. Perdrizet, BCH 18 (1894) 421. Παπαδάκι, Ἀθηνᾶ 25 (1913) 473. Ch. L. écrivain ἐν Daremberg - Saglio, Dictionn. d. ant. grecq. et rom. 3, 1552.

¹¹ Πράξ. Ἀποστ. 17, 6: μὴ ἐθρόντες (οἱ Ἰουδαῖοι) αὐτοὺς (τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν) ἔσθον Ἰάσονα καὶ τινὰς ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας. 8: ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

ἄλλων Χριστιανῶν. Εἰς τὴν Ἀθηνὴν οἱ πολιτάρχαι ἐπιμελοῦνται τῆς ἀναγραφῆς τοῦ ψηφίσματος τῆς πόλεως ὑπὲρ τοῦ Ρωμαίου ταμίου Μάρκου Ἀννίου καὶ τῆς ἀναθέσεως τῆς τιμητικῆς στήλης ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως.¹ Τὸ αὐτὸ, φαίνεται, ἔργον ἀνατίθεται καὶ εἰς τοὺς πολιτάρχας τῆς Βεροίας ἐπ' εὐκαιρίᾳ ψηφίσματος τῆς πόλεως, περιέχοντος γυμνασιαρχικὸν νόμον. Εἰς τὴν ὁρεστικὴν Βάττυναν εἰς τὸν πολιτάρχην ἀνατίθεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου νὰ ἐκβάλλῃ καὶ παρεμποδίξῃ μετὰ τῶν νομίμων δικαιοῦχων ἐκείνους ἐκ τῶν ἐγκατεστημένων ἐν τῇ πόλει «ἐπαρχικῶν»,² οἱ ὅποιοι παρεβιάζον δημοσίας γαίας, μὴ ἀπογραφείσας αὐτοῖς.³ Δικαίωμα τοῦ πολιτάρχου εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν εἶναι καὶ ἡ μετάδοσις τῆς πολιτείας εἰς ξένους ὑπηκόους.⁴

Οἱ πολιτάρχαι προσέτι συγκαλοῦν τὴν βουλὴν (τῶν πολιταρχῶν συναγαρόντων τὸ βουλευτήριον) καὶ προεδρεύουν αὐτῆς⁵ συγκαλοῦν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου (ἐκκλησίας ἀγομένης ὑπὸ τοῦ Βαττυναίου πολιτάρχου) καὶ εἰσάγουν εἰς αὐτὴν τὰ προβουλευμένα τῆς βουλῆς⁶ καὶ πιθανώτατα προεδρεύουν αὐτῆς. Πρὸς δὲ ἀναλαμβάνουν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων ταύτης.⁷ Εἰς τὴν Βάττυναν ὁ πολιτάρχης ὄχι μόνον ἀποφασίζει ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ σφραγίζει τὰ δόγματα αὐτῆς.⁸ Ποινὰς ἐπὶ τῶν πολιταρχῶν δύνανται μόνον ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου νὰ ἐπιβάλλῃ.⁹

Οἱ πολιτάρχαι, ὥς προκύπτει ἐκ πλήθους ἐπιγραφῶν, ἦσαν οἱ ἐπώνυμοι ἄρχοντες τῶν πόλεων.¹⁰ Ὡς ἐκ τούτου μνημεῖα, ἀνεγειρόμενά ἐπὶ τῆς ἀρχῆς των, φέρουν τὰ ὀνόματά των. Ἀναγράφονται δ' ἐπ' αὐτῶν εἴτε τὰ

¹ Ditt. Syll. II³, 700, στ. 46 κέ.: *προνοηθέντων τῆς τε ἀναγραφῆς τοῦ ψηφίσματος καὶ τῆς ἀναθέσεως τῆς στήλης τῶν τε πολιταρχῶν καὶ τοῦ τῆς πόλεως ταμίου.*

² Διὰ τοῦ ὅρου «ἐπαρχικοί» δηλοῦνται κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τοὺς «ἐλευθέρους» Ὁρέστας οἱ ἐγκατεστημένοι ἐν τῇ πόλει τῶν Βαττυναίων πολῖται τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας (βλ. Παπαδάκι, ἐνθ' ἄν. 468 καὶ J. A. O. L a r s e n, Roman Greece ἐν Tenney Frank, An Economic Survey of Ancient Rome, Baltimore 1938, IV, 444), ὅχι Ρωμαῖοι κτηματῖαι (R o s t o v t z e f f, Social and Economic History of the Roman Empire 561. J. Keil, CAH XI, 569/70).

³ J. H. St., ἐνθ' ἄν. στ. 25 - 27. βλ. καὶ Παπαδάκι, ἐνθ' ἄν. 464 κέ.

⁴ J. H. St., ἐνθ' ἄν. στ. 21. 28.

⁵ Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 20 (1908) 4, στ. 5/6. βλ. H. S w o - b o d a, Die griechischen Volksbeschlüsse, Leipzig 1890, 154/55.

⁶ J. H. St., ἐνθ' ἄν. στ. 1. Ditt. Syll. II³, 700, στ. 2/3.

⁷ J. H. St., ἐνθ' ἄν. στ. 24/5. Ditt. Syll. II³, 700, στ. 46 κέ.

⁸ J. H. St., ἐνθ' ἄν. στ. 15/6. 42.

⁹ J. H. St., ἐνθ' ἄν. στ. 27 - 30.

¹⁰ Δήμιτσα, ἀρ. 364. 365. 366. 367. 368. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἄν. Πελεκίδης, ἐνθ' ἄν. 25, ἀρ. 2 (Θεσσαλονίκη). Δήμιτσα, ἀρ. 886 (Ἀμφίπολις). Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἄν. (Βέροια). D u c h e s n e - B a y e t, ἐνθ' ἄν. 102, ἀρ. 135 (*Εδεσσα). Δήμιτσα, ἀρ. 683 (Ἀθή). D. D e t s c h e w, ἐνθ' ἄν. (πόλις τῆς Μαιδικῆς).

ὀνόματα τῶν πολιταρχῶν τοῦ ἔτους κατὰ σειρὰν¹ εἴτε τὸ ὄνομα μόνον τοῦ ἐπὶ κεφαλῇ πολιτάρχου, τῶν ἄλλων δηλούμενων διὰ γενικῆς τινος ἐκφράσεως τοῦ τίτλου τῶν, ὡς *πολιταρχούντων τῶν περὶ Οὐαλέριον Πύρρον*.² Ἡ θητεία τῶν πολιταρχῶν διήρκει ἐν μόνον ἔτος. Τοῦτο ὄχι μόνον ἐξάγεται ἐκ τῆς ιδιότητος τῶν ὡς ἐπωνύμων ἀρχόντων, ἀλλὰ καὶ ρητῶς μαρτυρεῖται εἰς τὰς ἐπιγραφάς. Εἰς τὸ δόγμα τῶν Βαυριανῶν π.χ. ρητῶς ἀναφέρεται ἡ ἐνιαυσία διάρκεια τῆς πολιταρχίας: *ἐπιμελεῖσθαι δὲ τούτων τὸν κατ' ἔτος γενόμενον πολιτάρχην*, εἰς ἐπιγραφὴν δὲ τῆς Θεσσαλονίκης ὀρίζεται ἐπακριβῶς καὶ τὸ ἔτος τῆς πολιταρχίας τοῦ Μαρεϊνιανοῦ Φιλίππου (III): *πολιτάρχην* (γενόμενον ἐν ἔτει) *απο'* (= 249 μ. Χ.).³ Πολιτάρχης ἠδυνάτο τις νὰ γίνῃ πολλάκις⁴ κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας. Ἄν ὅμως ἐν συνεχείᾳ ἢ μετὰ πάροδον χρόνου τινός, περὶ αὐτοῦ τίποτε δὲν μᾶς παραδίδεται, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ συμπεράνωμεν. Τὸ ὄριον τῆς πολιταρχικῆς ἡλικίας δὲν μᾶς παραδίδεται. Ἄν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι δύο πολιτάρχαι τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ προμνημονευθεὶς Μαρεϊνιανὸς Φίλιππος καὶ τις Πόντιος, τιμῶνται δι' ἀναθέσεως μνημείου μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς τῶν ὑπὸ τῶν ἀπλων τῶν,⁵ πρόπει τοῦτο νὰ μὴ ἦτο πολὺ ὑψηλόν. Ἰσως δὲν ὑπερέβαινε τὸ τριακοστὸν ἔτος.

Τὸν τίτλον τοῦ πολιτάρχου, ὡς καὶ παντὸς ἄλλου ἀξιώματος, ἠδυνάτο τις νὰ φέρῃ καὶ μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς του,⁶ καθὼς δεικνύουν τιμητικὰ

¹ Κατὰ τὴν ἀναγραφὴν τῶν ὀνομάτων πολιταρχῶν ἐτηρεῖτο σειρὰ τις. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας (Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, ἐνθ' ἀν.) τηρεῖται ἀλφαβητικὴ σειρὰ. Εἰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλονίκης (Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 368. Ἀδημοσίευτος ἐπιγραφὴ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης), αἰτινες ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀναφέρονται ὁμοῦς εἰς διάφορον ἀντικείμενον, σημειώνονται τὰ αὐτὰ ὀνόματα τῶν πολιταρχῶν (πέντε ἐν ὅλῳ) καὶ τηρεῖται κατὰ τὴν ἀναγραφὴν αὐστηρῶς ἡ ἰδία σειρὰ· ἐδῶ ὄχι ἀλφαβητικῇ. Ἡ σύμπτωση αὕτη δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι τυχαία. Πρέπει δὲ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἀναγραφὴ τῶν ὀνομάτων δὲν ἐγίνετο εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυγε, ἀλλὰ βάσει πρωτοκόλλου τινός, τὸ ὁποῖον ἐρρῶθμιζε τὴν σειρὰν ἐνὸς ἐκάστου. Ἰσως εἰς τοῦτο ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψιν ἡ ἡλικία, ἰσως ἡ κοινωνικὴ θέσις καὶ ἡ προσωπικὴ ἀξία ἐνὸς ἐκάστου. Ἀλφαβητικὴν σειρὰν τῶν ὀνομάτων, πλην τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Βεροίας, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἀπαντῶμεν.

² Ό Jh 41 (1954) 110. Βλ. καὶ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 2 (σ. 34).

³ J. H. St., ἐνθ' ἀν. στ. 23-25. Π ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19.

⁴ Πρβ. Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ι ο υ, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 40: *ἀρξάντα δις τὴν πρώτῃν ἀρχὴν* (τ.ἔ. τὴν τοῦ πολιτάρχου).

⁵ Π ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 55, ἀρ. 7. 62/3, ἀρ. 19.

⁶ Οἱ Μακεδόνες πρὸς δῆλῳσιν τῆς ιδιότητος τοῦ πολιτάρχου, τὴν ὁποίαν εἶχε ποτὲ τις, ἔπαινε δὲ ἡδὴ νὰ ἔχῃ, μετεχειρίζοντο ἢ τὸν ἴδιον τίτλον, τὸν ὁποῖον οὗτος εἶχεν ἐν ἐνεργείᾳ, δηλ. «*πολιτάρχης*», ἢ τὸ ἀντίστοιχον ῥῆμα κατ' ἀόριστον χρόνον «*πολιταρχήσας*» ἢ τὸ παράγωγον «*πολιταρχικός*». Τύπος «*πρῶην πολιτάρχης*» ἢ «*εἰς τῶς πολιτάρχης*» ἦτο ἀγνωστος εἰς τοὺς Μακεδόνας, ἀκόμη ἰσως καὶ ὁ ἀπαντῶν εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Παννικαπαιοῦ (IGR I, 871) «*πρὶν πολιτάρχης*».

μνημεῖα πολιταρχῶν, στηθέντα μετὰ τὴν ἄσκησιν τῆς πολιταρχίας των.¹ Ἐξ ἄλλου οἱ διατελέσαντες πολιτάρχαι δὲν ἔπαυον νὰ εἶναι σημαίνοντα ἐν τῇ κοινωνίᾳ πρόσωπα· ἐκ τοῦ τίτλου «*πολιταρχικός*», τὸν ὅποιον φέρει ὁ Μάρκιος Ἀθηναγόρας ἐκ Θεσσαλονίκης εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ υἱοῦ του, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ «*ἀπὸ πολιταρχίας*», τὸν ὅποιον συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Λητῆς,² φαίνεται ὅτι οὗτοι ἀπετέλουν εἰδός τι κοινωνικῆς τάξεως, ἥτις ἐτύγγανε ἰδιαίτερας τιμῆς.

Ἐν πρόβλημα, τὸ ὅποιον πολὺ ἀπασχόλησε τοὺς ἐρευνητὰς καὶ τὸ ὅποιον ἀκόμη δὲν εὔρε τὴν ὀριστικὴν του λύσιν, εἶναι πότε εἰσῆχθη ὁ θεσμός οὗτος εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ὁ Heuzey³ πιστεύει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦλάχιστον τοῦ πολιτάρχου, τὸ ὅποιον φανερώνει τεχνητὸν καὶ σχετικῶς νεοφανῆ σχηματισμόν, δὲν δύναται νὰ ἀναχθῇ εἰς ἀρχαίαν μακεδονικὴν χρῆσιν. Ὁ Swoboda⁴ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ θεσμός τῶν πολιταρχῶν εἰσῆχθη εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων Ἰώως κατὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Μακεδονίας εἰς ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν ἣ καὶ ἐνωρίτερον κατὰ τὴν διευθέτησιν τῶν μακεδονικῶν πραγμάτων ἐν Ἀμφιπόλει ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου (167 π. Χ.). Οἱ Ρωμαῖοι δηλ. τότε κατήγγησαν τὰς ἀστικὰς ἀρχὰς ἐξ ὁλοκλήρου καὶ ἀντ' αὐτῶν ἔδωσαν εἰς τὰς πόλεις ὁμοίομορφον πολιτεύμα μὲ τοὺς πολιτάρχας ἐπὶ κεφαλῆς. Ὁ Swoboda εἰς τὸν θεσμόν τῶν πολιταρχῶν διαβλέπει ρωμαϊκὰς συνηθείας, μεταφυτευθείσας ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ προσαρμοσθείσας πρὸς τὰς κρατούσας ἐδῶ συνθήκας. Ὁ Perdrizet⁵ ἀντιθέτως πρὸς τὸν Heuzey παραδέχεται ὅτι τὸ ὄνομα τῶν πολιταρχῶν ἐσηματίσθη κανονικῶς, ἐκ τῆς παρουσίας ὅμως αὐτῶν εἰς πηγὰς μόνον ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἐκ τῆς παντελοῦς ἀπουσίας των ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ ἐκ τῶν πόλεων, αἵτινες ἰδρυθήσαν ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ τῶν Μακεδόνων, συμπεραίνει ὅτι οὗτοι κατεστάθησαν εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις κατὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Μακεδονίας ἐν Ἀμφιπόλει ὑπὸ τοῦ Αἰμιλίου Παύλου. Διὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου λόγους ὀλίγον ἀργότερον καὶ οἱ Lie-

¹ Βλ. π.χ. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 28. Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 62, ἀρ. 18. 62/3, ἀρ. 19. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἐνθ' ἀν. Ch. E d s o n, ἐνθ' ἀν. 192/93.

² Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 18. Καλλιπολίτου-Λαζαρίδου, ἐνθ' ἀν. BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7, στ. 15/6.

³ L. Heuzey, Mission de Macédoine, Paris 1876, 315.

⁴ H. Swoboda, Die griechischen Volksbeschlüsse 155/56, πρβ. καὶ Staatsaltertümer ἐν K. F. Hermann's Lehrbuch der griechischen Antiquitäten III, 171.

⁵ P. Perdrizet, Voyage dans la Macédoine première ἐν BCH 18 (1894) 420 - 22, Βλ. καὶ BCH 21 (1897) 115/16.

benam¹ καὶ L'écrivain² ἀνάγουν τὴν ἀρχὴν τοῦ θεσμοῦ τούτου εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Πρὸς τὴν ἄποψιν αὐτὴν ἀποκλίνουν ἐκ τῶν μεταγενεστέρων καὶ οἱ Tarn,³ Fr. Geyer,⁴ Walbank⁵ καὶ Ch. Edson.⁶

Ἄλλοι ἀντιθέτως ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ πολιτάρχαι ὑπῆρχον εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως. Ἔτσι οἱ Duchesne καὶ Bayet⁷ ἰσχυρίζονται ὅτι τίποτε δὲν ὑπάρχει, πὺν νὰ δεικνύῃ ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν πολιταρχῶν δὲν ἦτο προγενέστερος τῆς ὑποταγῆς τῆς Μακεδονίας εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἂν καὶ αἱ πηγαί, εἰς τὰς ὁποίας μνημονεύονται, εἶναι ὅλαι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ὁμοίως ὁ Holleaux⁸ δέχεται ὅτι ὁ θεσμὸς οὗτος ἐν Μακεδονίᾳ ἦτο προρρωμαϊκός. Οὗτος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Swoboda πιστεύει ὅτι οἱ Ρωμαῖοι, πιστοὶ εἰς τὴν τακτικὴν τῶν νὰ σέβωνται τὰς συνηθείας τῶν ὑποτελῶν λαῶν καὶ τὰς παραδόσεις τῶν, ἐφ' ὅσον φυσικὰ δὲν ἠπειλοῦντο τὰ συμφέροντά των, δὲν κατήργησαν τὰς ἀρχὰς τῶν μακεδονικῶν πόλεων, ἂν καὶ μεταβολὰς τινὰς πρέπει νὰ ἐπέφερον εἰς αὐτάς, οὔτε καὶ νέα ὀνόματα ἐπέβαλον εἰς τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν. Ἀντικρούων δὲ τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Perdrizet ὅτι ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας, τοῦ Παντικαπαίου τῆς Σαρματίας (Κέρτε), τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ τῆς Κίου τῆς Βιθυνίας εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα δὲν ἀπαντοῦν οἱ πολιτάρχαι, προβάλλει τοὺς πολιτάρχους (τολιάρχους κατὰ τὴν θησσαλικὴν διάλεκτον) τῆς Φαλάννης, πρὸς τοὺς ὁποίους παραβάλλει τοὺς πολιτοφύλακας τῆς Λαρίσης, καὶ σημειώνει δύο χωρία τοῦ Εὐριπίδου (Ρῆσ. στ. 381) καὶ τοῦ Πινδάρου (Νέμ. VII, 125), ἐνθα μνημονεύεται ὁ ἴδιος ὄρος. Διὰ τῆς ἐπιχειρηματολογίας αὐτῆς δὲν ἠδυνήθη μὲν νὰ πείσῃ τὸν Swoboda,⁹ ἔσχεν ὅμως ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Παππαδάκη, ὅστις ἐνῶ εἰς προηγουμένην¹⁰ μελέτην εἶχεν

¹ W. Liebenam, Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche, Leipzig 1900, 293.

² Ch. L'écrivain ἐν Daremberg-Saglio, Dictionnaire des ant. grecq. et rom. 3, 1552 (magistratus).

³ W. W. Tarn, Antigonos Gonatas, Oxford 1913, 196/97, Hellenistic Civilization 63, 3 (ἐκδ. 2α) καὶ CAH VII, 200, σημ. 1.

⁴ Fr. Geyer, RE XIV, 770 ἐν ἀρθρ. Makedonia.

⁵ F. W. Walbank, Philip V of Macedon 265, σημ. 4.

⁶ Ch. Edson, ἐνθ' ἀν. Macedonica III, 161, σημ. 7 καὶ 184.

⁷ Duchesne-Bayet, Mémoire sur une mission au mont Athos, Paris 1877, 15. Ὁ E. Burton, ἐνθ' ἀν., δὲν λαμβάνει θέσιν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἀπλῶς δὲ παραθέτει τὰς γνώμας τῶν Duchesne-Bayet καὶ Perdrizet, αἱ ὁποῖαι πιστεύει ὅτι ἐλαφρῶς διαφέρουν μεταξύ των.

⁸ M. Holleaux, Remarques sur une inscription de Thessalonique ἐν REG 10 (1897) 450/51. Βλ. τοῦ ἰδίου καὶ Études I (1938).

⁹ H. Swoboda, Staatsaltertümer III, 171, 2.

¹⁰ Ν. Παπαδάκη, Ἀθηνᾶ 25 (1913) 472 κέ.

υποστηρίζει ότι οι πολιτάρχαι τῶν μακεδονικῶν πόλεων μόνον ἕως τὴν ὀνομασίαν ἔλαβον κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους χάριν ὁμοιομορφίας, ἀλλὰ προϋπῆρχον ὡς ἄρχοντες ποικιλώνυμοι, κατόπιν¹ ἐτάχθη ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ «τῆς προρρωμαϊκῆς ὑπάρξεως πολιταρχῶν ἐν Μακεδονίᾳ». Ἐν τούτοις μέχρι τοῦ 1934, παρὰ τὰς διατυπωθεῖσας ἀντιρροήσεις, οἱ πλεῖστοι τῶν ἐρευνητῶν ἀπέκλινον ὑπὲρ τῆς πρώτης ἀπόψεως. Τὸ 1934 ὁ καθηγητὴς Πελεκίδης ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς δημοσιεύσεως² δύο νέων ἐπιγραφῶν πολιταρχῶν ἐκ Θεσσαλονίκης ἐπίστευσεν ὅτι ἔλυσε τὸ ζήτημα, καὶ δὴ ὑπὲρ τῆς προρρωμαϊκῆς ὑπάρξεως αὐτῶν. Οὗτος στηριζόμενος εἰς τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν αὐτῶν καὶ εἰς τὸ ὅτι λείπουν ἐξ αὐτῶν παντελῶς ρωμαϊκὰ ὀνόματα συνεπέρανεν ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν νεώτεραι τῶν μέσων ἢ τοῦλάχιστον τοῦ τέλους τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος. Εἶναι δηλ. παλαιότεραι ἐν πάσῃ περιπτώσει τῆς μάχης τῆς Πύδνας καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελοῦν ἄμεσον ἀπόδειξιν ὅτι οἱ πολιτάρχαι ἦσαν ἀρχή, τὴν ὁποίαν οἱ Ρωμαῖοι εὗρον εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τὴν κατάληψίν της. Ἐπὶ πλέον παρατηρεῖ ὅτι ὑπὲρ τῆς προρρωμαϊκῆς ὑπάρξεως τῶν πολιταρχῶν συνηγορεῖ καὶ ἡ ἐξέτασις τῶν ἀρμοδιότητων αὐτῶν, αἰτινες προδίδουν ἐλληνικὴν προέλευσιν. Ἐν τούτοις τὰ ὑπὸ τοῦ Πελεκίδη προβαλλόμενα δὲν εἶναι πειστικά, ἂν καὶ τινες τῶν ἐρευνητῶν συνετάχθησαν ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του,³ οὔτε λύουν τὸ πρόβλημα ὀριστικῶς. Ὁ Walbank,⁴ μὴ πειθόμενος εἰς τὴν ἐπιχειρηματολογίαν αὐτοῦ, παρατηρεῖ ὅτι δὲν ὑπάρχει ρητὴ μαρτυρία περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν πολιταρχῶν ὡς ἀστικῶν ἀρχόντων ὁπουδήποτε τῆς Μακεδονίας πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κατακτητῆσεως. Ὁ δὲ Ἀμερικανὸς ἐπιγραφικὸς Ch. Edson⁵ τὸ κυριώτερον ἐπιχείρημα τοῦ Πελεκίδη, ὅτι τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων προδίδει προρρωμαϊκὴν προέλευσιν τῶν ἐπιγραφῶν, ἄρδην ἀναιρεῖ. Ἐκ τῆς ἐξετάσεως ἀκριβῶς τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῆς κακῆς ἐπεξεργασίας τῆς ἐτέρας ἐξ αὐτῶν συμπεραίνει ὅτι αὗται ἀνήκουν εἰς ἐποχὴν πολὺ μεταγενεστέραν τοῦ 168 π.Χ., εἰς τὸ τελευταῖον δηλ. ἡμισυ τοῦ δευτέρου ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος ἢ μία (ὑπ' ἀρ. 859=Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 25, ἀρ. 2) καὶ εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ δευτέρου μέχρι τοῦ πρώτου

¹ Ν. Π. α π α δ ά κ ι, Ἐπιστημονικὴ ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1 (1927) 222.

² Σ. Π. ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 23 κέ.

³ Βλ. π.χ. Ziebarth, Phil. Wochenschrift 1938, 1042 κέ. A. H. M. Jones, The Greek City from Alexander to Justinian, Oxford 1940, 163. H. Bengtson, Die Strategie in der hellenistischen Zeit, München 1944, τόμ. II, 329, 2 (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung u. antiken Rechtsgeschichte, Heft. 32). D. Detschew, ἐνθ' ἀν. 113.

⁴ F. W. Walbank, Philip V of Macedon 265, σημ. 4.

⁵ Ch. Edson, ἐνθ' ἀν. Macedonica III, 161, σημ. 7.

π.Χ. αἰῶνος ἡ ἄλλη (ὕπ' ἀρ. 860 = Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἀν. 25, ἀρ. 1). Ἔτσι τὸ πρῶγμα ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὴν προτεράν ἀμφίβολον κατὰστασιν.

Ὅπωςδὴποτε ἐκ τῆς ἐκτεθείσης ἀνωτέρω φιλολογίας περὶ τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῶν πολιταρχῶν καταλήγει τις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι περισσότερο δίκαιον ἔχουν οἱ ὁπαδοὶ τῆς πρώτης ἀπόψεως, ὅτι δηλ. ὁ θεσμός τῶν πολιταρχῶν εἰσήχθη εἰς τὴν Μακεδονίαν μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Αἱ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐνδείξεις, μέχρι σήμερον¹ τοῦλάχιστον, εἶναι πολὺ περισσότεραι:

α) Ὅλαι αἱ δυνάμεναι νὰ χρονολογηθοῦν ἐπιγραφαί, εἰς τὰς ὁποίας μνημονεύονται οἱ πολιτάρχαι, ἀνήκουν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ ἰδίως εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν.

β) Πολιτικοὶ ἄρχοντες ἐκ τῆς προϋποταχθεῖσης Μακεδονίας μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἤδη ὑπὸ διάφορα δνόματα ὡς ἐπιστάται (ὕπεπιστάτης),² δικασταί³, στρατηγοί,⁴ νομοφύλακες⁵ κ.ἄ., οὐδαμοῦ δὲ πολιτάρχαι. Πολλοὶ μάλιστα ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν ἀρμοδιότητος παραπλησίας πρὸς ἐκείνας, τὰς ὁποίας συναντῶμεν εἰς τοὺς πολιτάρχας. Ἐπώνυμος ἄρχων εἰς τὴν Ἀμφίπολιν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀντιγονιδῶν εἶναι ὁ ἐπιστάτης,⁶ κατὰ τὴν Ῥωμαϊκὴν ὅμως οἱ πολιτάρχαι.⁷

γ) Τοὺς πολιτάρχας ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας συναντῶμεν ἀραιότατα, καὶ δὴ μόνον εἰς τὴν Φιλιππούπολιν τῆς Θράκης ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ 1ου μ. Χ. αἰῶνος,⁸ εἰς τὸ Παντικάπαιον τῆς Σαρματίας περὶ τὸ 276 - 279 μ. Χ.,⁹ εἰς

¹ Οἱ πολιτάρχαι, οἵτινες μνημονεύονται εἰς τὸν προσφάτως εὐρεθέντα γυμνασιαρχικὸν νόμον τῆς Βεροίας, δὲν φαίνονται νὰ ἀνήκουν εἰς τὴν προϋποταχθεῖσαν ἐποχὴν, ἀν καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι ἐκ τῶν παλαιωτέρων. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Περὶ τῶν πολιταρχῶν ἐν Ἑπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολῆς Θεσσαλονίκης 7 (1957) 170.

² Περὶ τῶν ἐπιστατῶν τῆς Μακεδονίας βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, Μακεδονικά τόμ. Δ', 241 κέ.

³ Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἀν. 6, στ. 23/4. Βλ. καὶ τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἀν. 17 διόρθωσιν τῆς ἐπιγραφῆς IG XI, 4, 1053, στ. 10/11.

⁴ SEG 12, 105 κέ., ἀρ. 373, στ. 2. 53.

⁵ SEG, ἔνθ' ἀν. στ. 2.

⁶ Ditt. Syll. II³, 832. SEG, ἔνθ' ἀν. στ. 19.

⁷ BCH 18 (1894) 419/20 [=Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 886].

⁸ Dumont-Homolle, Mélanges d'archéologie et d'épigraphie, Paris 1892, 335 [=E. Burton, ἔνθ' ἀν. 622, ἀρ. 15]. Πρβ. καὶ BCH 2 (1878) 405. Ἰσως καὶ τὸ διασωθὲν δευτέρον συνθετικὸν [...]ἀρχην ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Φιλιππούπολεως (IGR I, 731=Θρακικά 6 (1935) 155, ἀρ. 47) θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθῇ εἰς [πολιτ]ἀρχην. Ὁ ἐν ἐπιγραφῇ ὅμως τῆς Βάρνας (AEM 17 (1894) 203, 82) μνημονεύμενος [...]τάρχον [Διον]υσίου συμπληροῦται ὑπὸ τοῦ E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, Wien 1906, 97/8, ἀρ. 99 εἰς [σι]τάρχον [Διον]υσίου. Βλ. καὶ M. N. To d, BSΛ 23 (1918/19) 80, 2.

⁹ IGR I, 871. Βλ. καὶ E. Burton, ἔνθ' ἀν. 624, ἀρ. 18.

τὴν Κίον τῆς Βιθυνίας τὸ 108/9 μ. Χ.¹ καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ἐν παπύρῳ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγούστου ² καὶ ἐν ἄλλῳ τοῦ 3ου ἢ τοῦ 4ου μ. Χ. αἰῶνος.³ Πολιτάρχαι μνημονεύονται καὶ ὑπὸ τοῦ Σωφρονίου ἐν τῷ Ἑγκωμίῳ εἰς τοὺς Ἀγίους Κῦρον καὶ Ἰωάννην.⁴ Ἀπαντες οἱ πολιτάρχαι αὐτοὶ ἀνήκουν ἐπίσης εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν.

δ) Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἀναφέρονται εἰς *πολιτάρχος* ὑπὸ τοῦ Αἰνείου εἰς τὸ Πολιορκητικὸν ὑπόμνημα ⁵ (4ος π. Χ. αἰ.) καὶ οἱ *πολίταρχοι* (*τιολίταρχοι*) ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Φαλάννης.⁶ Ὁ παρ' Εὐριπίδῃ (Ρῆσ. 382) καὶ Πινδάρῳ (Νέμ. VII, 125) *πολίταρχος* εἶναι μᾶλλον ποιητικὴ ἔκφρασις καὶ δὲν φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν τινὰ μὲ τοὺς ἐπισήμους τίτλους τῶν δημοκρατικῶν πόλεων τῆς Ἑλλάδος. Ἐχομεν λοιπὸν δύο παραδείγματα ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ἄλλ' ὁ ὑπὸ τοῦ Αἰνείου μνημονευόμενος πολιτάρχος δὲν δηλοῖ ἄρχοντα πόλεως,⁷ εἰμὴ τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν πολιορκουμένου φρουρίου.⁸ Οἱ *πολίταρχοι* δὲ τῆς Φαλάννης, τοὺς ὁποίους ὁ Holleaux⁹ — ἄγνωστον πῶς — ἀνάγει εἰς τὸν 3ον π. Χ. αἰῶνα, δὲν φαίνεται ὅτι ἦσαν καὶ αὐτοὶ παλαιότεροι τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, καθ' ὅσον οἱ *ταγοί* τῆς Φαλάννης, τοὺς ὁποίους οὗτοι ἀντικατέστησαν, ἐμφανίζονται εἰς τὰς πηγὰς μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π. Χ. αἰῶνος.¹⁰ Ἔτσι οἱ *πολίταρχοι* αὐτοὶ ὄχι μόνον δὲν μᾶς βοηθοῦν εἰς τὸ νὰ ἀποδείξωμεν τὴν προρρωμαϊκὴν ὑπαρξιν τῶν μακεδονικῶν *πολιταρχῶν*, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐνισχύουν τὴν ἀντίθετον ἄποψιν.

Οὐδεμίαν λοιπὸν ἔνδειξιν ἔχομεν ὅτι τὸν θεσμόν τῶν πολιταρχῶν εὑρον οἱ Ρωμαῖοι εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις. Τοὐναντίον πολλὰ συνηγο-

¹ BCH 15 (1891) 484 [=Ath. Mitt. 24 (1899) 415 κέ., ἀρ. 14, στ. 9].

² Pap. Oxyg. IV, 245, ἀρ. 745, 4. Bl. καὶ P. Jouguet, La vie municipale dans l'Égypte romaine, Paris 1911, 66.

³ Fr. Preisigke, Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten 5765, 7. Bl. καὶ Wörterbuch III, Abschn. 141 ἐν λ. *πολιτάρχης*.

⁴ P. G. 87, 3, 3401 D (Migne): καὶ *πολιτάρχαις ἐγγράφειν ἀπήγγελλον*. Ἡ λέξις ἐνταῦθα δὲν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν ἐπίσημον ὄρον τῆς δημοτικῆς διοικήσεως, ἀλλ' ἀπλῶς σημαίνει τοὺς προύχοντας τῶν πόλεων, τοὺς principes urbium, ὡς μεταφράζεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου.

⁵ Αἰν. Πολιορκ. ὑπόμν. 26, 12: τὸν *πολιτάρχον*, ἐὰν μὴ θέλῃ περιοδεῦειν διὰ κόπον τινὰ ἢ ἀρροστίαν, θέλῃ δὲ εἰδέναι τὸν μὴ φυλάσσοντα καθ' ἑκάστην φυλακὴν, τάδε ποιεῖν χρεή.

⁶ SGDI I, 1330=IG IX, 2, 1233.

⁷ Ὅμοιος δὲν δηλοῖ ἄρχοντα πόλεως καὶ ὁ παραδιδόμενος ἐν ἐπιγραφῇ τῶν Δελφῶν (BCH 52 (1928) 189, ἀρ. 5) *Πολίταρχος*, κύριον ὄνομα ἀνδρός.

⁸ Bl. P. Perdrizet, BCH 21 (1897) 116.

⁹ M. Holleaux, REG 10 (1897) 451, σμ. 1.

¹⁰ IG IX, 2, 1228 (3ος αἰὼν π.Χ.). AE 1961, 21, ἀρ. 274 (ἀρχαὶ 2ου π. Χ. αἰ.). Bl. Ἀ. Ὁ ρ α ν τ ο π ο ὕ λ λ ο υ, AE 1916, 19, 26. W. W. Tarn, Hellenistic Civilisation 63, 3.

ροῦν ὑπὲρ τῆς ἐμφανίσεώς του κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ Ρωμαῖοι κατὰ τὴν διευθέτησιν τῶν πραγμάτων τῆς Μακεδονίας ἐν Ἀμφιπόλει τὸ 167 π.Χ. δὲν ἔθιξαν τὴν ἐσωτερικὴν αὐτονομίαν τῶν Μακεδόνων τοῦναντίον ἐπέτρεψαν εἰς αὐτοὺς νὰ ἔχουν τὰς πόλεις των καὶ τοὺς ἀγροὺς των καὶ νὰ κάμνουν χοῆσιν τῶν νόμων των καὶ νὰ ἐκλέγουν τὰς ἐνιαυσίας ἀρχάς.¹ Ἐθίξαν μόνον ὅτι ἦτο ἐπικίνδυνον διὰ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῶν εἰς τὴν περιοχὴν, δηλ. τὴν βασιλείαν καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ μακεδονικοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ἂν οὗτοι δὲν κατήργησαν τὰς ἀρχάς τῶν πόλεων, διατὶ νὰ μὴ δεχθῶμεν ὅτι ἐπέφερον τροποποιήσεις τινὰς εἰς αὐτάς, χωρὶς νὰ θίξουν βασικῶς τὸ αἶτημα τῆς αὐτονομίας. Ἴσως εἰς τοὺς ποικιλοπύμους ἀρχοντας, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν εἰς τὰς διαφόρους μακεδονικὰς πόλεις κατὰ τὴν προρρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ τῶν ὁποίων πολλοὶ εἶχον παρομοίας ἀρμοδιότητας μὲ τοὺς πολιτάρχας, νὰ ἐπέβαλον κοινὸν ὄνομα, τὸ τοῦ πολιτάρχου, καὶ ὁμοιομορφίαν ἀρμοδιοτήτων.² Ἐπειδὴ δὲ οἱ ποικυλῶνμοι οὗτοι ἀρχοντες δὲν ἐμφανίζουν τὴν εὐρύτητα τῆς δικαιοδοσίας, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ πολιτάρχαι, πιθανώτατα οἱ Ρωμαῖοι, οἱ ὁποῖοι ἤκοι-λούθουν ἐναντι τῶν κατακτωμένων πόλεων ἀριστοκρατικὴν (τιμοκρατικὴν) πολιτικὴν, περιορίζοντες τὴν δύναμιν τοῦ δήμου ἐπ' ὠφελείᾳ τῆς βουλῆς καὶ τῶν ἀρχόντων, παρεχώρησαν εἰς τοὺς πολιτάρχας τότε ἢ καὶ ἀργότερον πολὺν περισσώτερα δικαιώματα. Ἐξ ἄλλου ἡ δικαιοδοσία τῶν βασιλικῶν ὑπαλλήλων, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον εἰς τὰς πόλεις καὶ οἱ ὁποῖοι φυσικὰ θὰ ἔπαυσαν ὑφιστάμενοι μετὰ τὴν κατὰλυσιν τῆς μακεδονικῆς βασιλείας, θὰ πρέπει νὰ μετεβιβασθῇ εἰς τοὺς ἀρχοντας τῶν πόλεων καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς πολιτάρχας, ἀφοῦ, ὡς γνωστόν, τὸ 167 π.Χ. ἡ Μακεδονία δὲν μετεβλήθη εἰς ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ὥστε νὰ ἀντικατασταθῶν οὗτοι μὲ Ρωμαίους ὑπαλλήλους.

2. **Γραμματεῖς.** Περί τοῦ γραμματέως τῆς πόλεως (βουλῆς, δήμου), ὅστις τόσον ἐξέχουσιν θέσιν κατεῖχε μεταξὺ τῶν ἀρχόντων τῆς ἑλληνικῆς πόλεως,³ εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφὰς τίποτε μέχρι σήμερον δὲν μᾶς παραδίδεται. Ἐν τούτοις οὗτος πρέπει νὰ ὑπῆρχεν. Ἄλλοι γραμματεῖς ὅμως,

¹ T. Liv. 45, 29, 4: omnium primum liberos esse iubere Macedonas, habentis urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantis magistratus.

² Γνωστόν εἶναι ὅτι οἱ Ρωμαῖοι πολλάκις διὰ διαταγμάτων διεμόρφωνον κατὰ τὸ δοκοῦν τὴν διοίκησιν τῶν κατακτωμένων πόλεων. Στράβ. X, 484: ἀξίαν δ' ἀναγραφῆς τὴν τῶν Κορητῶν πολιτείαν ἐπέλαβον διὰ τε τὴν ιδιότητα καὶ τὴν δόξαν οὐ πολλὰ δὲ διαμένει τούτων τῶν νομίμων, ἀλλὰ τοῖς Ρωμαίων διατάγμασι τὰ πλεῖστα διοικεῖται, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἐπαρχίαις συμβαίνει.

³ Περί τοῦ γραμματέως αὐτοῦ βλ. S w o b o d a, Die griechischen Volksbeschlüsse 206 κέ. W. Liebenam, ἐνθ' ἀν. 288 κέ. Schulthess, RE VII, 1748 κέ. ἐν λ. Γραμματεῖς. V. Chapot, ἐνθ' ἀν. 243 κέ.

βοηθητικά πρόσωπα παντός ἄρχοντος καὶ ἐταιρειῶν, μᾶς παραδίδονται. Εἰς τρεῖς ἐπιγραφάς, προερχομένας ἐκ τῆς Βεροίας, τῆς ἀρχαίας Λητῆς καὶ τῆς περιοχῆς τῶν Σεργῶν, ἐμφανίζεται *γραμματεὺς* τις πάντοτε μετὰ τῶν ἀγορανόμων. Εἰς τὴν πρώτην οἱ ἀγορανόμοι μετὸν γραμματέα αὐτὸν κάμνουν ἀφιέρωσιν τινα εἰς τὸν θεὸν Ἑρμῆν,¹ εἰς τὴν δευτέραν οἱ ἀγορανόμοι τῆς πόλεως πάλιν ἀναθέτουν, προφανῶς ἐπὶ τῇ λήξει τῆς ἀγορανομίας των (*ἀγορανομήσαντες*), εἰς τοὺς θεοὺς καὶ εἰς τὴν πόλιν τὸν *πυλῶνα γραμματεύοντος Ζώπα* τοῦ Ἀσία καὶ ἀρχιτεκτονούντος Ἰολά[ου] τοῦ Ἀπολλοφάνου(ς) Ληταίου² καὶ εἰς τὴν τρίτην πάλιν ἐπὶ τῇ λήξει τῆς ἀρχῆς των οἱ ἴδιοι ἄρχοντες κάμνουν ἀφιέρωσιν πρὸς τιμὴν αὐτοκρατόρων τινῶν *προστατεύοντος διὰ βίου Αὐρ. Δόσκουνος* κλπ. καὶ *γραμματεύοντος Αὐρ. Διογένου Διονυσοδώρου*.³ Δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβállωμεν ὅτι ὁ γραμματεὺς οὗτος οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε μετὸν τῆς πόλεως, ἀλλ' ἦτο ἄρχων προσκεκολλημένος εἰς τοὺς ἀγορανόμους, τοὺς ὁποίους ἐβοήθει εἰς τὸ ἔργον των, κρατῶν ἴσως τὰ λογιστικά ἔγγραφα καὶ διεξάγων τὴν σχετικὴν ἀλληλογραφίαν.⁴ Ἡ διάρκεια τῆς θητείας του ἦτο προφανῶς ὅση καὶ τῶν ἀγορανόμων.

Πλὴν τούτου συναντῶμεν ἀκόμη ἓνα γραμματέα τῶν *Πυθίων*,⁵ δηλ. τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ τελουμένων ἀγώνων,⁶ καὶ τρεῖς ἄλλους, ἀποτελοῦντας συναρχίαν, εἰς ἐπαγγελματικὴν ἐταιρείαν (*συνήθεια*) τοῦ Ἡρακλέους⁷ ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει.⁸ Εἰς τὴν ἐταιρείαν τοῦ Ἡρακλέους, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀγορανόμοις, τὸ ὄνομα τοῦ γραμματέως (·έων) χρησιμοποιεῖται, ἐνίοτε μετὰ τοῦ προϊσταμένου τῆς ἐταιρείας, πρὸς δήλωσιν τοῦ χρόνου πράξεώς τινος τοῦ σωματείου ἢ τῆς ἀρχῆς των.⁹ Εἰς ἀκόμη *γραμματεὺς* παρουσιάζεται εἰς ἀνέκδοτον ἀπελευθερωτικὴν ἐπιγραφὴν, ἀποκειμένην εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης:... *Κ. Φουρίου Πρόκλου | οἱ ἀπελεύθεροι | καὶ ἀπελεύθεραι |*

¹ BCH 35 (1911) 238, ἀρ. 6 [=BSA 18 (1911/12) 146/47, ἀρ. 4]. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 810.

² Δήμιτσα, ἀρ. 678. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 519.

³ V. Bes'evliev καὶ G. Mihailov, Belomorski Pregled 1 (1942) 318 κέ., ἀρ. 19 [=REG 61 (1948) 168]. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 223.

⁴ Γραμματέα ἀγορανόμων συναντῶμεν καὶ εἰς τὴν Δῆλον (297 π.Χ.), CIG 2266, 25. 28.

⁵ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 39/40. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 293. Ὁ γραμματεὺς οὗτος φέρει τὸν τιμητικὸν τίτλον «ἀξιολογώτατος».

⁶ Περὶ τῶν Πυθίων τῆς Θεσσαλονίκης βλ. Ba e g e, De Macedonum sacris 42. Ta fra li, Thessalonique 36 καὶ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 43 κέ.

⁷ Περὶ τοῦ σωματείου βλ. πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης, Μακεδονικὰ τόμ. Δ' (1957) 271.

⁸ BCH 8 (1884) 462/63, ἀρ. 2 [=Δήμιτσα, ἀρ. 596].

⁹ Δήμιτσα, ἀρ. 596. V. Bes'evliev καὶ G. Mihailov, ἐνθ' ἀν.

Φουρίον Πρόκλον καὶ αὐτῆς | Μαξίμας, δι' ἐπιμελίας (sic) | Οὐαρενίας
Ἀρετῆς | γραμματεύοντος Οὐαρενίου Μακεδόνας.

Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας συναντῶμεν τὸν τίτλον «**γραμματοφύλαξ**».¹
Ὁ γραμματοφύλαξ, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων περιοχῶν τοῦ ἑλληνισμοῦ,² ἦτο
ὁ φύλαξ τοῦ ἀρχείου (τῶν γραμμάτων) τῆς πόλεως, ὁ ἄλλοθεν γνωστὸς καὶ
ὡς ἀρχαιοφύλαξ ἢ χρεωφύλαξ ἢ ἀποδοχὲς τῶν δημοσίων γραμμάτων.³ Τὸ
ἀρχεῖον,⁴ τὸ ὁποῖον περιεῖχε δημόσια καὶ ἰδιωτικά ἔγγραφα, κρατικά καὶ
κοινοτικά διατάγματα, συμβόλαια ἀγοραπωλησιῶν καὶ τίτλους κυριότητος,
διαθήκας, ποικίλα ἔγγραφα,⁵ ἐτήρει εἰς διαφόρους ἑλληνικὰς πόλεις συνή-
θως ὁ γραμματεὺς τῆς πόλεως. Φυσικὰ μὲ τὸν γραμματέα αὐτὸν δὲν εἶναι
δυνατὸν νὰ ταυτίσωμεν τὸν γραμματοφύλακα τῆς Βεροίας, ἀλλὰ μᾶλλον
πρέπει νὰ τὸν θεωρήσωμεν ὡς ἓνα εἰδικὸν ὑπάλληλον, ἐμπειστευμένον
μὲ τὴν τήρησιν τοῦ ἀρχείου τῆς πόλεως. Ὁ γραμματοφύλαξ ἀπαντᾷ καὶ
μὲ τὸν λατινικὸν τίτλον *tabularius*.⁶ Τοιοῦτοι *tabularii* μᾶς εἶναι γνωστοὶ
ἀπὸ μίαν ἐπιγραφὴν τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τοῦ Δίου (*tabularius col(oniae)*
Diensis) καὶ ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης (ἀπὸ *ταβου[λαρίου]*).⁷ Εἰς τὴν Θεσσαλο-
νικὴν ἀπαντᾷ ἀκόμη καὶ εἰς βοηθὸς *ταβλαρίου* (*adiutor tabularii*).⁸

Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν δὲν μᾶς παραδίδεται ὁ γραμματοφύλαξ, ἀλλὰ
τὸ **γραμματοφυλάκιον** τῆς πόλεως⁹, πρᾶγμα ποὺ προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν
αὐτοῦ.

3. **Ἀγορανόμοι.** Οἱ ἄρχοντες, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν συχνότερον
εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφάς, εἶναι οἱ **ἀγορανόμοι**. Μᾶς εἶναι γνωστοὶ

¹ RA 37 (1900) 490, ἀρ. 132 [=BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7].

² Βλ. π.χ. Le Bas - Waddington, *Voyage archéol.* 399. BCH 12 (1888) 17/8: *φυλακὴ τῶν γραμμάτων* (Μύλασσα). CIG 3137. 3193. 3201 (Σμύρνα). 1239 - 43. 1247. 1249. 1251. 1304 (Σπάρτη). 2448 (Θήρα). 4247 (Τλῶς). BCH 11 (1887) 100 (Θυάτειρα).

³ Le Bas - Waddington, ἔνθ' ἀν. 845. 984/5. 992. 1011. BCH 8 (1884) 237. 11 (1887) 473. 18 (1894) 13.

⁴ Ὁ συνήθης ὅρος εἶναι *ἀρχεῖον*, λέγεται ὁμως τοῦτο καὶ *χρεωφυλάκιον*, *γραμματοεῖον*, *φυλακὴ γραμμάτων*, *δημόσια γράμματα*, *συγγραφοφυλάκιον*, *θεσμοφυλάκιον*, *ὑποδημόσιον* κ.ά. Βλ. W. Liebenam, ἔνθ' ἀν. 290, σημ. 1.

⁵ Βλ. W. Liebenam, ἔνθ' ἀν. 290.

⁶ BCH 47 (1923) 166. Περὶ τῶν *tabularii* ἐν γένει βλ. G. Lafaye ἐν *Dictionn. des antiquit.* τοῦ Daremberg - Saglio, 5, 1, 19 ἐν λ. *tabularius*. Sachers, RE IV, 2 R, 1969 κέ. ἐν λ. *Tabularius*.

⁷ Duchesne - Bayet, ἔνθ' ἀν. 33, ἀρ. 41 [=Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 506].

⁸ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 19 Ἰουλίου 1905, ἀρ. 13 [=BCH 37 (1913) 110, ἀρ. 23].

⁹ Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 368 [=BCH 21 (1897) 163]. Βλ. καὶ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, ἔνθα καὶ ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις τῆς ἐπιγραφῆς: *γραμματοφυλάκιον τῇ πόλ[ει]*.

ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης¹, τῆς Λητῆς², τῆς Βεροίας³, τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας⁴, τῆς Στυβέρας⁵, τῶν Σερῶν⁶ ἢ τῆς περιοχῆς τῶν⁷, ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ σημερινοῦ Δοξάτου⁸ καὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἀρχαίας Ὀλύνθου⁹. Τὸν τίτλον τοῦ ἀγορανόμου συναντῶμεν καὶ εἰς ἐπιγραφὴν τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τοῦ Δίου.¹⁰ Ἐν τούτοις αὐτὸν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὡς μετάφρασιν τοῦ λατινικοῦ ὅρου *aedilis*, ὅστις συχνὰ παρουσιάζεται εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Δίου.¹¹ Οἱ ἀγορανόμοι κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ἀπετέλουν συναρχίαν. Ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν δὲν εἶναι παντοῦ ὁ ἴδιος, αἱ ἀρμοδιότητές των ὁμῶς θὰ πρέπει νὰ ἦσαν ὅμοιαι. Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἐμφανίζονται τέσσαρες ἀγορανόμοι¹², εἰς τὴν Βέροϊαν, τὴν Λητὴν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ὀλύνθου ἀνὰ τρεῖς¹³. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς περιοχῆς τῶν Σερῶν δὲν καθορίζεται ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν,¹⁴ ὁποσδήποτε ὅμως καὶ ἔκει ἦσαν περισσότεροι τοῦ ἑνός. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ὁ συνήθης ἀριθμὸς αὐτῶν ἦτο τρεῖς, πλὴν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπὶ κεφαλῇς τῶν ἀγορανόμων ὑπῆρχεν εἰς προϋστάμενος, καλούμενος *προστάτης*¹⁵. Οἱ ἀγορανόμοι εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπως καὶ εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὰς ρωμαϊκὰς ἀποικίας οἱ *aediles*, ἦσαν οἱ ἐπὶ τῶν ὧνίων τῆς ἀγορᾶς. Παρηκολούθουν δηλ. τὴν κίνησιν τῆς ἀγορᾶς, τὴν ποιότητα καὶ τὰς τιμὰς τῶν προσφερομένων προϊόντων καὶ εἶχον τὴν ἀστυνομικὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς. Λόγῳ τῶν ἀρμοδιοτήτων αὐτῶν ἡ

¹ BCH 37 (1913) 86/7, ἀρ. 1. Βλ. καὶ REG 27 (1914) 454, ἀρ. 1.

² Δ ή μι τ σα, ἀρ. 678.

³ BCH 35 (1911) 238, ἀρ. 6 [=BSA 18 (1911/12) 146/47, ἀρ. 4].

⁴ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 162=REG 11 (1898) 273=Spomenik 77 (1934) 4].

⁵ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 272.

⁶ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 818. Βλ. καὶ V. Bes'evliev καὶ G. Mihailov, Belomoski Pregled 1 (1942) 318 κ.έ., ἀρ. 13 καὶ J. - L. Robert, REG 61 (1948) 168, ἀρ. 106.

⁷ V. Bes'evliev καὶ G. Mihailov, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 19.

⁸ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 1084 (Κατὰ τὸν Μερτζιδην).

⁹ D. M. Robinson, AJA 37 (1933) 602.

¹⁰ AE 1948/49, Ἀρχ. Χρον. 36, ἀρ. 4 [=RA 44 (1954) 170, ἀρ. 22]. Βλ. καὶ REG 46 (1953) 144, ἀρ. 105.

¹¹ Γ. Ο ἰ κ ο ν ὄ μ ο υ, Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας, Ἀθῆναι 1915, 28/9, ἀρ. 49. 50. BCH 47 (1923) 166/67, ἀρ. 1. AE 1937, 527 κ.έ., ἀρ. 1. 1948/49, Ἀρχ. Χρον. 37, ἀρ. 5.

¹² BCH 37 (1913) 86/7, ἀρ. 1. Βλ. καὶ Α. Κανατσούλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 107. 536. 540. 923.

¹³ BCH 35 (1911) 238, ἀρ. 6. Δ ή μι τ σα, ἀρ. 678. D. M. Robinson, AJA 37 (1933) 602.

¹⁴ V. Bes'evliev καὶ Mihailov, ἔνθ' ἀν.

¹⁵ V. Bes'evliev καὶ G. Mihailov, ἔνθ' ἀν.: *προστατεύοντας διὰ βίου*. Εἰς τὴν Σπάτην ὁ προϋστάμενος τῶν ἀγορανόμων καλεῖται *πρόσβυς*. CIG 1277. Le Bas-Waddington II, 168.

θέσις των εἰς τὰς πόλεις ἦτο σημαντική. Δι' αὐτὸ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἀνατίθεται εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ ἡ ἐποπτεία τῶν δημοσίων ἔργων.¹ Μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς των ἀπενέμοντο συνήθως εἰς αὐτοὺς τιμαὶ καὶ ἔπαινοι ὑπὸ ἰδιωτῶν ἢ καὶ ὀργανώσεων τῆς πόλεως.² Ἡ ἀνάδειξις των ἐγένετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα κατόπιν ἐκλογῆς, ἡ δὲ διάρκεια τῆς ἀρχῆς των ἦτο, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων δημοτικῶν ἀρχόντων, ἐν μόνον ἔτος. Δὲν μαρτυρεῖται ὅμως, ἂν εἶχον δικαίωμα ἐπανεκλογῆς των.³ Οὗτοι ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς λήξεως ἢ καὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ λειτουργήματος συνήθιζον ἢ μᾶλλον εἶχον τὴν φιλοδοξίαν νὰ ἀναθέτουν μνημεῖόν τι εἰς τοὺς θεοὺς (τὸν Ἑρμῆν π. χ., τὴν Πειθῶ), εἰς τὴν πόλιν ἢ εἰς ἑξέχουσαν δημοτικὴν ἢ ἄλλην προσωποπικότητα.⁴

4. **Σιτώναι.** Ὁ σιτώνης ἦτο ἀρχων τῆς πόλεως, ὅστις εἶχε τὴν φροντίδα τῆς προμηθείας καὶ ἀγορᾶς σιτηρῶν διὰ λογαριασμὸν τοῦ δημοσίου, προοριζομένων εἴτε διὰ δημοσίας ἀνάγκας εἴτε δι' εὐθνην μεταπώλησιν (*παράπρασιν*) εἰς τὸν λαὸν ἐν καιρῷ σιτοδείας.⁵ Οὐχὶ σπανίως ὁ σιτώνης κατέβαλλε ἐκ τῶν ἰδίων μέρος τῆς ἀξίας τῶν σιτηρῶν.⁶ Εἰς τὴν Μακεδονίαν τὸν ἀρχοντα τοῦτον γνωρίζομεν μόνον ἀπὸ μίαν ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας τοῦ β. μ. Χ. αἰῶνος.⁷ Ἡ ἀρχὴ τοῦ σιτόνου ἐν γένει ἦτο ἐνιαυσία,⁸ τοιαύτη δὲ ἴσως ἦτο καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Τοῦλάχιστον ἡ κατὰ μετοχὴν ἀορίστου χρόνου (*σειτωνήσαντα*) δῆλωσις τοῦ ἀξιώματος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δεικνύει ὅτι ὁ ἀρχων οὗτος ὠρίζετο ἢ ἐξελέγετο δι' ὠρισμένον χρόνον, πάντως ὅχι ἰσοβίως. Πρὸς τοῦτοις τὸ σχετικῶς νεαρὸν τῆς ἡλικίας τοῦ ἀξιωματοῦχου τῆς Βεροίας (ὁ πατήρ του ἀναθέτει μνημεῖον πρὸς τιμὴν του *ἡθῶν τε ἔνεκα*)⁹

¹ BCH 37 (1913) 86/7, ἀρ. 1.

² Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 1084 (Κατὰ τὸν Μερτζίδην): *φιλοτίμ[ως ἀ]γορανομήσαντα*.

³ Ἐν τούτοις ἐξ ἐπιγραφῶν ἄλλων περιοχῶν μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἄνδρες, διατελέσαντες ἐπανεὐλημμένως ἀγορανόμοι. Βλ. OGIS II, 529, 6: *ἀγορανομήσαντα πλεονάκις*. 537: *ἀγορανομήσαντα πλειστά(κ)ις*. Ditt. Syll. II³, 708, 43: *ἔταξεν αὐτὸν (ὁ δῆμος) ἀγορανόμον εἰς ἄλλα ἔτη δύο*. IGR IV, 100: *ἀγορανομήσαντα δὶς*.

⁴ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 678. D. M. Robinson, ἐνθ' ἀν. V. Bes'evliev - G. Mihailov, ἐνθ' ἀν.

⁵ Περὶ τῶν σιτωνῶν ἐν γένει βλ. Francotte, Le pain à bon marché et le pain gratuit dans les cités grecques, Mélanges Nicole 1905. Liebenam, Die Städteverwaltung im römischen Kaiserreiche 368/69. V. Chapot, La province romaine proconsulaire 274. Thalhheim, RE 2R III, 396/97.

⁶ Liebenam, ἐνθ' ἀν. 396. A. H. M. Jones, The Greek City 217/18. Rostowzew, RE VII, 185 ἐν λ. Frumentum.

⁷ RA 30 (1900) 490, ἀρ. 132 [=BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7].

⁸ Βλ. IG VII, 1719. XIV, 423. S-B. Berl. Akad. 1904, 917. Hermes 39 (1904) 604 κέ.

⁹ BSA 18 (1911[12] 148/49, ἀρ. 7, στ. 12.

μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὴν σιτωνίαν ἡδύνατό τις νὰ λάβῃ ἐκ τῶν πρώτων ἀξιωματῶν.

Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 3ου μ. Χ. αἰῶνος μνημονεύεται τις «ἀπὸ *φρουμενταρίων*» (=frumentarii).¹ Οἱ *φρουμεντάριοι* ὅμως οὗτοι, τοὺς ὁποίους ὁ ἱστορικὸς Βίκτωρ συσχετίζει μὲ τοὺς ἐλληνικοὺς «σιτώνας»,² ἦσαν μᾶλλον στρατιωτικὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἰδίᾳ χρόνους ἦσαν ἐπιφορισμένα μὲ τὴν μεταβίβασιν διαταγῶν καὶ ἐπιστολῶν ἢ μὲ τὴν μυστικὴν ἀστυνομίαν τῶν αὐτοκρατόρων ἢ μὲ τὸν ἐλεγχον καὶ τὴν φρουρήσιν ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι προσήγοντο εἰς τὴν Ρώμην, ὅπως ἀπολογηθοῦν ἐνώπιον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ δικαστηρίου,³ κ.ἄ. Ὅθεν δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τοὺς σιτώνας.

5. *Εἰρηνάρχαι* (Irenarcha). Ὁ θεσμὸς τοῦ εἰρηνάρχου ἀπαντᾷ καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦλάχιστον τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος,⁴ εἰσῆχθη δ' ἐκεῖ πιθανῶς ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως.⁵ Ἡ εἰρηναρχία ἦτο τιμητικὸν ἀξίωμα, λειτούργημα μᾶλλον παρὰ ἀρχή.⁶ Ὁ εἰρηνάρχος ἦτο ἐμπειστεινόμενος μὲ τὴν εὐταξίαν καὶ τὴν ἀσφάλειαν⁷ τῆς πόλεως ἢ εὐρυτέρας περιοχῆς. Δὲν ἐξελέγετο ὅμως ἀπ' εὐθείας, ὅπως οἱ ἄλλοι ἄρχοντες, ὑπὸ τῆς πόλεως, ἀλλὰ διωρίζετο ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου διοικητοῦ, ὥσως πρὸς πρόληψιν καταχρήσεως τῆς ἀστυνομικῆς του δυνάμεως. Εἰς τὴν Μακεδονίαν τὸν εἰρηνάρχον συναντῶμεν μόνον εἰς δύο ἐπιγραφάς, μίαν τῆς Βεροίας, τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνωτέρω,⁸ καὶ μίαν σύγχρονόν της

¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 32. Βλ. καὶ Πελεκίδης, Ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης 86, σημ. 3.

² Ἰωάν. Λυδοῦ, Περὶ ἀρχῶν τῆς Ρωμαίων πολιτείας 3, 7.

³ Βλ. R. Cagnat, Daremberg - Saglio 2, 1348. Fiebigger, RE VII, 122 - 125 ἐν λ. Frumentarii.

⁴ V. Chapiro, La province romaine proconsulaire 260. Pfaff, RE IX, 2033 ἐν λ. Irenarcha. Schultess, RE Suppl. III, 419. A. H. M. Jones, ἐνθ' ἀν. 212. Ὁ O. Hirschfeld, Die Sicherheitspolizei im röm. Kaiserreich ἐν S. - B. Berl. Akad. 1891, 2, 869, οὐχὶ ὀρθῶς τοποθετεῖ τὴν παρουσίαν τῶν εἰρηναρχῶν εἰς περιοχὰς ἐκτὸς τῆς Μ. Ἀσίας μόλις τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα.

⁵ Εἰδιωότερον περὶ τοῦ θεσμοῦ τοῦ εἰρηνάρχου βλ. Hirschfeld, ἐνθ' ἀν. 868 κέ. Cagnat, ἐνθ' ἀν. 3, 572 - 74. Marquardt, Römische Staatsverwaltung I², 213. Liebenam, ἐνθ' ἀν. 358. Pfaff, ἐνθ' ἀν. 2032 - 35. Schultess, ἐνθ' ἀν. 419 - 23. L. Robert, BCH 52 (1928) 403, σημ. 3. A. H. M. Jones, ἐνθ' ἀν. 212/13.

⁶ Πρβ. Hirschfeld, ἐνθ' ἀν. 869.

⁷ Ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης, Ἱερῶν λόγων Δ (26) 72, καλεῖ τοῦτον «*φύλακα τῆς εἰρήνης*», ὁ δὲ Ξενοφῶν ὁ Ἐφέσιος, Ἐφεσιακά Β', 13, 3 «*τῆς εἰρήνης προσεστώτα*» (πρβ. καὶ Αἴλ. Ἀριστ. ἐνθ' ἀν. 73: *προσπῆται τῆς εἰρήνης*) καὶ τοὺς δύο δὲ ὅρους χρησιμοποιεῖ ὁ Διβάνιος ἐν ἐπιστ. 100. 101.

⁸ RA 37 (1900) 490, ἀρ. 132 [=BSA 18 (1911/12) 148/49, ἀρ. 7].

ἢ ὀλίγον προγενεστέραν (ἀρχαί τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος ἢ τέλος τοῦ 2ου) ¹ τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων. ² Καί εἰς τὰς δύο ἐπιγραφὰς ἀμφότερα τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἐμπειστευμένα μὲ τὴν εἰρηναρχίαν, ἐμφανίζονται εἰς νεαρὰν σχετικῶς ἡλικίαν, ἀνῆκον εἰς εὐπόρους καὶ εὐγενεῖς τοπικὰς οἰκογενεῖας καὶ ἔλαβον ἐκτὸς τῆς εἰρηναρχίας καὶ ἄλλα ἀξιώματα ἢ τιμητικὰς διακρίσεις. Ὁ τῆς Βεροίας διετέλεσεν ἀκόμη *σιτώνης* ³ καὶ *προσβευτής*, ἐπέδειξε πρὸς τὴν πατρίδα του εὐνοίαν καὶ ἐνδιαφέρον καὶ διεκρίθη διὰ τὸν καλὸν του χαρακτήρα, ὁ δὲ τῶν Φιλίππων (*ireparcha*), L. Valerius Priscus ὀνόματι, ὃχι μόνον ἐτιμήθη διὰ τῶν παρασῆμων τῆς δεκαδαρχίας, ἀλλὰ καὶ μέλος τοῦ συμβουλίου τῆς πόλεως (*decurio*) διετέλεσε καὶ δύναντος δικαιοδότης (*duo-vir iure dicundo*) καὶ χορηγικὸς (*munerarius*) καὶ ἐτιμήθη ὑπὸ τῶν *θηρησκευτῶν* (*cultores*) τῶν θεῶν Σαρᾶπιδος καὶ Ἰσιδος διὰ μνημείου. Ἐκ τούτου συνάγομεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν τὴν εἰρηναρχίαν ἐλάμβανον πρόσωπα, κατέχοντα ὑψηλὴν κοινωνικὴν θέσιν καὶ κατὰ προτίμησιν νέοι τὴν ἡλικίαν, διότι μόνον ταῦτα ἠδύναντο νὰ ἐμπνεύσουν ἐμπιστοσύνην, ἀναλαμβάνοντα ἕνα τόσον σημαντικὸν ἀξίωμα διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου.

Τὸ ἀξίωμα φαίνεται ὅτι διήρκει ἐν μόνον ἔτος, ⁴ ἀναμφιβόλως δὲ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἠδύνατο, ὅπως καὶ ἄλλου, ⁵ νὰ λάβῃ τοῦτο πολλὰκις.

Περὶ τοῦ τρόπου τοῦ διορισμοῦ τῶν εἰρηναρχῶν βλ. P f a f f, RE IX, 2034.

6. *Ταμίας τῆς πόλεως*.— Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅπως καὶ σήμερον, ταμίαι εἶχον ὃχι μόνον ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ πᾶς ἀνώτερος ἄρχων καὶ σύλλογος, δημόσιοι καὶ ἰδιωτικοί, πρὸς δὲ καὶ ἐπιφανεῖς καὶ πλούσιοι ἰδιῶται. Εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀπαντᾷ μόνον ὁ ταμίας τῆς πόλεως καὶ δὴ εἰς τέσσαρας ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλονίκης, ⁶ μίαν τῆς Λητῆς ⁷ καὶ μίαν ἀκόμη τῆς λυγκη-

¹ Bl. P. Collart, BCH 62 (1938) 431.

² P. Collart, ἐνθ' ἄν. 428/9, ἀρ. 10 καὶ Philippes 262. 313, σημ. 3.

³ Τὸν συνδυασμὸν *εἰρηναρχῆς* καὶ *σιτώνης* ἀπαντῶμεν καὶ εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Μιλητοπόλεως τῆς Μυσίας, IGR IV, 130.

⁴ Ἀριστείδου, Ἱερῶν λόγων Δ' (26) 72.

⁵ Βλ. π.χ. IGR III, 452: *ἀρχὴν εἰρήνης ἐκτελέσαντα διπλῆν* (Τεμερησοῦς Παμφυλίας). Βλ. Hirschfeld, ἐνθ' ἄν. 869.

⁶ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 364. 367. 368. Ἀδμοσίευτος ἐπιγραφῇ, ἀποκειμένη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχουσα ὡς ἐξῆς: Ἡ πό[λις] | τὸν ναὸν τῷ Ἡ[ρακλεῖ:] | πολιταρχοῦν | τὸν τῶν περὶ Μ. [...] | Πολύχαρμον το[.....] | Καικιλίου Σεκούδου [...] | λον, ταμίον τῆς πόλεως Μ[.....] | Γ. Τυρίου Φλάκκων τοῦ Δ[.....] | ἀρχεيناκοροῦντος Μ. Οὐαρινίου[ν.....]. Κατὰ τὸν J. H. Mordtmann, The Amer. Journ. of Theology 2 (1898) 610, ἡ ἐπιγραφὴ RA 24 (1894) 213, 38 [=Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 738] ἐν στ. 7: ΤΗΣ \ ΤΑΛ συμπληροῦται [ταμίον δὲ] τῆς [πό]λ[εως].

⁷ Ditt. Syll. II², 700, στ. 48. Πρβ. καὶ G. Klaffenbach, Hermes 51 (1916) 475.

στικής 'Ηρακλείας.¹ Εἰς τὴν τελευταίαν ἀναφέρεται ἀπλῶς ὁ τίτλος τοῦ ταμίου μετ' ἄλλων δημοτικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν τίτλων, τοὺς ὁποίους εἶχεν εὐπορός τις πολίτης τῆς 'Ηρακλείας, χωρὶς νὰ προστίθεται ἡ γενικὴ τῆς πόλεως. Δὲν ἀφήνει ὅμως οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ταμίου τῆς πόλεως. Εἰς τὰς πέντε ἄλλας ἀναφέρεται ὁ πλήρης τίτλος «ταμίας τῆς πόλεως» καὶ μάλιστα ἀναποσπαστως μετὰ τοὺς πολιτάρχας τῶν δύο πόλεων, τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς Λητῆς, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ ταμίας τῆς πόλεως συνεργάζετο στενῶς μετὰ τοὺς ἀνωτάτους αὐτοὺς δημοτικούς ἀρχοντας. Φυσικὰ ἡ συνεργασία τοῦ ταμίου μετὰ τοὺς πολιτάρχας θὰ περιοριζέτο μόνον εἰς τὸν οἰκονομικὸν τομέα, χωρὶς νὰ ἐπεκτείνεται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἀρμοδιοτήτων τῶν πολιταρχῶν. Ἰσως μάλιστα ὁ ταμίας δὲν εἶχε πρωτοβουλίαν τινὰ εἰς τὴν διάθεσιν δημοσίων χρημάτων ἄνευ τῆς διαταγῆς τῶν πολιταρχῶν ἢ τῆς βουλῆς. Ἐπειδὴ μαζὶ μετὰ τοὺς πολιτάρχας ἐμφανίζεται πάντοτε εἰς μόνον ταμίας, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν οἱ ταμίαι δὲν ἀπετέλουν συναρχίαν,² ὅπως οἱ πολιτάρχαι καὶ οἱ ἀγορανόμοι, ἀλλ' ἑκάστη πόλις εἶχεν ἓνα μόνον. Δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὅλαι αἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας εἶχον τὸν ταμίαν καὶ τὸ ταμεῖον των.³

Ἡ προσθήκη τοῦ προσδιορισμοῦ «τῆς πόλεως» εἰς τὸν ταμίαν μαρτυρεῖ ὅτι ἐκτὸς τούτου θὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ταμίαι, δὲν μᾶς ἔχουν ὅμως παραδοθῇ μέχρι σήμερον εἰς τὰς ἐπιγραφάς, ἐμὴ μόνον οἱ ταμίαι ἐνὸς γυμνασίου τῆς Θεσσαλονίκης.⁴

Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν ἔδραν τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως, ἤδρευεν

¹ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 162=REG 11 (1898) 273].

² Ἐν τούτοις εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἀσίας οἱ ταμίαι ἀπετέλουν συναρχίαν. Βλ. π.χ. CIG, ἀρ. 2693d, στ. 10 (Μύσσοι). 3151. 3152 (Σμύρνη).

³ Τὸ συνήθως ἀπαντῶν εἰς ἐπιτυμβίους κυρίως ἐπιγραφὰς «ταμ(ι)εῖον» ἢ πληρέστερον «τὸ ἱερώτατον ταμ(ι)εῖον» (Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 180. 411. 413. 415. 417. 419. 420. 426. 475. 476. 503. 504. 505. RA 1934. 2, 285, ἀρ. 214. BSA 41 (1940-45) 106/7, ἀρ. 2. Spomenik 98 (1941-48) 43, ἀρ. 93. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 312) δὲν εἶναι τὸ ταμεῖον τῆς πόλεως, ἀλλὰ τὸ κρατικὸν ταμεῖον, ὁ «φίσιος» (Ath. Mitt. 21 (1896) 98, ἀρ. 2. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὁ μ ο ν, Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας 23, ἀρ. 36), ἢ, ὅπως ἄλλως λέγεται ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορίας, «τὸ κυριακὸν ταμεῖον» (Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 447). «Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι τὸ αὐτοκρατορικόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῦν πρέπει νὰ διαστέλλεται τὸ τῆς πόλεως, πιστοῦται ἐκ τῶν φράσεων, τὰς ὁποίας ἐπίσης συναντῶμεν εἰς ἐπιτυμβίους κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπιγραφὰς: δώσει προσειμένον τῷ ταμείῳ δηνάριον β, καὶ τῇ πόλει δηνάριον β, Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 781 ἢ ἀποδοῦναι εἰς φίσιον δηνάριον... καὶ ἄλλα τῇ πολιτείᾳ δηνάριον.... J. H. St. 33 (1913) 338, στ. 29/30. Φυσικὰ ὅπου εἰς παρομοίας φράσεις μνημονεύεται μόνον ἡ πόλις (BCH 47 (1923) 89, ἀρ. 9: δώσει προστίμον [τῇ] πόλι... Βλ. αὐτόθι καὶ 50, ἀρ. 11. 59 (1935) 151 κέ., ἀρ. 43. 44. 45. 46. 47. 60 (1936) 337. Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 409. 410), πρέπει ἐκεῖ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ ταμεῖον τῆς πόλεως, ὅχι τὸ αὐτοκρατορικόν.

⁴ Μακεδονικά 2 (1941-52) 608/9, ἀρ. 29, στ. 25.

ὁ ταμίης τῆς Μακεδονίας, ὁ *Μακεδόνων ταμίης* ἢ, ὅπως ἄλλως τιτλοφορεῖται, *ταμίης καὶ ἀντιστράτηγος Μακεδονίας*.¹ Οὗτος οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὸν δημοτικὸν ταμίαν καὶ δὲν πρέπει νὰ συγγέται μ' αὐτόν· εἶναι ὁ ταμίης τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους παρὰ τὸν Ρωμαῖον διοικητὴν, ὁ κρατικὸς ταμίης, ὁ *quaestor Macedoniae* ἢ *quaestor provinciae Macedoniae*² ἢ *quaestor pro praetore (provinciae Macedoniae)*.³

Ἐδῶ πρέπει νὰ προσθέσωμεν καὶ ἓνα ἀκόμη οἰκονομικὸν ὑπάλληλον, *τὸν οἰκονόμον τῆς πόλεως*, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν ἅπαξ εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης⁴ καὶ ὁ ὁποῖος πιθανώτατα ἦτο διαχειριστὴς τις τῶν χρημάτων τῆς πόλεως. Δύο ἄλλοι *οἰκονόμοι*, τῶν ὁποίων ἓνα συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὴν τῆς λυγκησιτικῆς Ἡρακλείας⁵ καὶ ἄλλον εἰς ἀδημοσίευστον ἐπιγραφὴν, ἀποκειμένην εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης,⁶ δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν σχέσιν μὲ τὸν οἰκονόμον τῆς πόλεως, ἀλλὰ μᾶλλον ἦσαν διαχειρισταὶ ἰδιωτικῆς ἐταιρείας ἢ ἰδιωτῶν.

7. *Γυμνασίαρχοι*. Ἡ γυμνασιαρχία εἰς τὴν Μακεδονίαν ἄλλοτε μὲν ἐμφανίζεται ὡς ἀρχή, ἄλλοτε δὲ ὡς λειτουργία. Εἰς ἐπιγραφὴν π. χ. ἀγνώστου ὀρεσιτικῆς πόλεως, εὐρισκομένην σήμερον εἰς τὸ χωρίον Σισάνι, ἡ πόλις εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία χορηγεῖ τὸ ἔλαιον διὰ τὸ ἄλειμμα τῶν ἐφήβων (*ἀλειφούσης τῆς πόλεως*), ἐνῷ ὁ γυμνασίαρχος (*ὁ ἄρχων τοῦ γυμνασίου*) μετὰ τοῦ ἐφηβάρχου ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς ἐπώνυμος ἄρχων τοῦ γυμνασίου.⁷ Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἀμφιπόλεως ὁ γυμνασίαρχος χορηγεῖ τὸ ἄλειμμα ἐκ τῶν ἰδίων κατὰ τὰς δύο τριμηνίας.⁸ Ὁμοίως εἰς τὴν Θεσ-

¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 31. H. Gaebler, Die antiken Münzen Nord - Griechenlands III, 1, ἀρ. 197-211. IGR III, 763.

² CIL 6, 1373. IG XII, 8, 214. ILS, ἀρ. 1052. 1056. H. Gaebler, ἐνθ' ἀν. III, 1, ἀρ. 213 κ.ε.

³ ILS, ἀρ. 1026. 1070. 8977. BCH 57 (1933) 313 κ.ε., ἀρ. 1. 327, ἀρ. 6. 341. ἀρ. 11. 342 κ.ε. ἀρ. 12. 62 (1938) 409/10, ἀρ. 1.

⁴ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 25 [=Πελ. κ. ιδ. η, ἐνθ' ἀν. 84, 5]. *Οἰκονόμον τῆς πόλεως* συναντῶμεν κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους καὶ ἀλλαχοῦ, ὡς εἰς τὴν Ἐφεσον (IBM III, 448. 449), εἰς τὴν Ἱεράπολιν (IGR IV, 813), εἰς τὴν Κόρινθον (Ἀποστ. Παῦλ. Πρὸς Ῥώμ. ἐπιστ. 16, 23), εἰς τὴν Κῶν (Patton - Hicks 308. 310), εἰς τὴν Νικομήδειαν (CIG, ἀρ. 3777), εἰς τὴν Σμύρνην (CIG, ἀρ. 3151), εἰς τὴν Στρατονίκειαν (CIG, ἀρ. 2717) καὶ τὴν Φιλαδέλφειαν (IGR IV, 1630). Περὶ τοῦ Οἰκονόμου ἐν γένει βλ. E. Ziebarth, RE XVII, 2118/19 ἐν λ. Oikonomos.

⁵ N. Vulić, Spomenik 75 (1933), ἀρ. 20. Βλ. L. Robert, REG 47 (1934) 31, 3.

⁶ Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτως: Ὀνήσιμος Αἰλίου Μηρογόνους, οἰκονόμος, Νείκη τῇ γυναικὶ ἑαυτοῦ καὶ ἑαυτῇ | ζῶν καὶ Ὀνησίμῃ τῇ θυγατρὶ ζώσῃ τὸ ἡρώϊον μνηίας χάριν καὶ Εὐφροσύνῃ τῇ μητρὶ ζώσῃ (ἀρ. 152).

⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185/86].

⁸ ÖJh 1 (1898) 181.

σαλονίκηνη ἔχομεν γυμνασίαρχον, ἀλείψαντα πανδημεὶ ἐκ τῶν ἰδίων¹ καὶ εἰς τὴν λυγκησιτικὴν Ἡράκλειαν γ. ἐκ τῶν ἰδίων.² Ἐκ τούτου ὁμως δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ γυμνασίαρχος ἄλλοι μὲν ἦτο ἄρχων, ἄλλοι δὲ λειτουργὸς καὶ ὅτι εἰς τὴν Μακεδονίαν ὑπῆρχον δύο εἴδη γυμνασάρχων. Μᾶλλον πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἴσχυεν ὅ,τι γενικώτερον περὶ τοῦ γυμνασάρχου λέγει ὁ J. Oehler,³ ὅτι δηλ. ὁ γυμνασίαρχος συνήγωνεν ἐν ἑαυτῷ καὶ τὰς δύο ιδιότητας.

Ὁ συνήθης τύπος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀρχοντος τούτου εἶναι *γυμνασάρχος*, ἀπαντᾷ ὁμως ἀπαξ καὶ ὁ τύπος *γυμνασισάρχης* εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς λυγκησιτικῆς Ἡράκλειας.⁴ Ἡ μετοχὴ *γυμνασισάρχων* ἢ *γυμνασισάρχης* ἐπίσης χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἀντίστοιχον εἰς τὸν χρόνον ἔννοιαν.⁵ Ταυτοσημῶς πρὸς τὸν *γυμνασίον* εἶναι καὶ ὁ ἀπαξ εἰς ὅλην τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν ἀπαντῶν «*ἀρχων τοῦ γυμνασίου*».⁶

Τὸν γυμνασίον γινώσκουμεν ἐκ πολλῶν ἐπιγραφῶν διαφόρων μακεδονικῶν πόλεων, δηλ. τῆς Ἀμφιπόλεως,⁷ Βεροίας,⁸ Βέργης(·),⁹ Δερριόπου,¹⁰ λυγκησιτικῆς Ἡράκλειας,¹¹ Λητῆς,¹² Θεσσαλονίκης,¹³ Σεργῶν,¹⁴ Φιλίππων,¹⁵ ἀγνώστου ὀρεσιτικῆς πόλεως¹⁶ καὶ ἄλλης ἐπίσης ἀγνώστου πόλεως, κειμένης παρὰ τὸ σημερινὸν Δεμίρ-Καπού.¹⁷ Διὰ τὴν Ἑδεσσαν δὲν μᾶς παραδίδεται

¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 33.

² Δήμιτσα, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 161/62].

³ J. Oehler, RE VII, 1975/76 ἐν λ. Γυμνασάρχος.

⁴ Δήμιτσα, ἐνθ' ἀν. [=BCH, ἐνθ' ἀν.].

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 248. 364. 372. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 10 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23. 30. 33. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικά μελετήματα 20, σημ. 3. 6.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34].

⁷ F. r. Cumont, Œjh 1 (1898) 180 κέ.

⁸ Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4, στ. 22. Μακεδονικά 2 (1941 - 52) 630. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικά μελετήματα 20, σημ. 3. 6.

⁹ BSA 23 (1918/19) 91, ἀρ. 17 [=SEG 1, 66, ἀρ. 286].

¹⁰ Spomenik 98 (1941 - 48) 184 κέ., ἀρ. 388. 389.

¹¹ Δήμιτσα, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 161/62].

¹² BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7. BCH 68/9 (1944/45) 431 (Βλ. Μακεδονικά 2 (1941 - 52) 619, ἀρ. 420).

¹³ Δήμιτσα, ἀρ. 364 [=IBM II, 32, ἀρ. 171]. 372. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 3. 7. 10. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23. 30. 33. 36. 40. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 293 κέ., ἀρ. 1. [=Μακεδονικά, ἐνθ' ἀν. 608/9, ἀρ. 29].

¹⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 811.

¹⁵ BCH 59 (1935) 141, ἀρ. 41.

¹⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34].

¹⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 307 [=F. Pappazoglou, Z'iva Antika, Σκόπια 2 (1952) 262 κέ.=REG 67 (1954) 146, ἀρ. 162. Βλ. καὶ 71 (1958) 268, ἀρ. 304].

γυμνασίαρχος, ἀλλ' ἐφήβαρχος καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν ἀπογραφέντες ἔφηβοι.¹ Ἐπειδὴ εἰς παρομοίαν ἐπιγραφὴν τῆς Ὁρεσιτίδος πλὴν τοῦ ἐφηβάρχου καὶ τῶν ἐφήβων μνημονεύεται καὶ ὁ ἄρχων τοῦ γυμνασίου (=δ γυμνασίαρχος), πρέπει μετὰ τῶν πόλεων, εἰς τὰς ὁποίας ρητῶς ἀναφέρεται ὁ γυμνασίαρχος, νὰ προσθεσώμεν ἀσφαλῶς καὶ τὴν Ἔδεσσαν. Ἡ παρουσία τοῦ ἀξιωματοῦχου αὐτοῦ εἰς ἐπιγραφὰς τόσων πόλεων δεικνύει ὅτι τὸ ἑλληνικὸν γυμνάσιον, ὅπου ἦσκειτο ἡ πνευματικὴ καὶ σωματικὴ διάπλασις τῶν νέων, κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ἦτο εὐρύτατα διαδεδομένον εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἄν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ σχετικῶς μικρὰ πόλις Δερρίοπος (ἢ Στύβερρα), ὥς βλέπομεν εἰς δύο ἐσχάτως εὐρεθείσας ἐπιγραφὰς, τὸ ἔτος 74 μ.Χ. εἶχεν ὑπὸ τὸν γυμνασίαρχον Νικόλαον Ἀπολλοδώρου περὶ τοὺς 150 ἐφήβους,² εὐλόγως ἠμποροῦμεν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι γυμνάσια εἶχον ὄχι μόνον αἱ μεγαλῦτεραι πόλεις, ἀλλὰ καὶ αἱ μικρότεραι καὶ αἱ κῶμαι ἴσως, καὶ φυσικὰ αὗται εἶχον καὶ τὸν προϊστάμενον τῶν γυμνασίων, τὸν γυμνασίαρχον.

Ὁ γυμνασίαρχος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξελέγετο ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ δὴ δι' ἐν μόνον ἔτος. Τοῦτο διὰ τὴν Θεσσαλονίκην ρητῶς μαρτυρεῖται εἰς δύο ἐπιγραφὰς: *γυμνασιαρχήσαντα πανδημί δι' ὅλου ἔτους καὶ γυμνασιαρχήσαντα καὶ ἀλείψαντα πανδημί ἐκ τῶν ἰδίων ἐν τῷ 500' Σεβ(αστοῦ) ἔτει* (δηλ. 244/5 μ.Χ.).³ Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς, ἐνθα ὁ γυμνασίαρχος ἐμφανίζεται ὡς ἐπώνυμος μετὰ τῶν ἐνιαυσίων ἐπωνύμων ἀρχόντων τῆς πόλεως, τῶν πολιταρχῶν,⁴ τὸ αὐτὸ συμπεραίνομεν. Ἐνιαύσιος εἶναι ὁ γυμνασίαρχος καὶ εἰς τὴν παρὰ τὸ Σισάνι κειμένην ἀρχαίαν πόλιν τῆς Ὁρεσιτίδος.⁵ Ἡ γνώμη τοῦ J. Oehler, RE VII, 1993, ὅτι εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ἡ γυμνασιαρχία διήρκει τρεῖς μῆνας, δὲν φαίνεται πειστικὴ. Αἱ φράσεις τῆς ἐπιγραφῆς τῆς πόλεως ταύτης: *[κατὰ τὴν] πρώτην τρίμηνον* (στ. 8) καὶ *κατὰ τὴν ἐχομένην τρίμηνον* (στ. 24) ἐδήλουν μᾶλλον, ὥς δέχεται ὁ Fr. C u m o n t, ὉJh, ἐνθ. ἀν. 184, τὴν κατὰ τριμηνίας διαίρεσιν τοῦ γυμνασιαρχικοῦ ἔτους καὶ ὄχι τρίμηνον διάρκειαν τῆς γυμνασιαρχίας. Πρὸς δῆλωσιν τῆς ἐκλογῆς τοῦ γυμνασιάρχου γίνονται χρῆσις τῶν ὄρων «*αἰρεθείς*»,⁶ «*ἀποδεδειγμένος*»,⁷ ἡ ἀνάληψις δὲ τοῦ ἀξιωματοῦ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιγραφὴν τῆς Ἀμφιπόλεως δηλοῦται διὰ τῆς φράσεως *[τὴν ἀρχὴν ἐπ[εξείρησε]*.⁸

¹ AEM 12 (1888) 186 κέ., ἀρ. 1 [=Δ ή μι τ σα, ἀρ. 1].

² Spomenik, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 388, στ. 1-62. 389, στ. 1-65.

³ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23. 33.

⁴ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 364 [=IBM II, 32, ἀρ. 171].

⁵ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185, ἀρ. 34, στ. 1-4]: *ἀλειφούσης τῆς πόλεως ἔτους 890', ἀρχοντος τοῦ γυμνασίου κλπ.*

⁶ ὉJh 1 (1898) 181 κέ., στ. 4. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Θεσσαλον., ἐνθ' ἀν. στ. 7.

⁷ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 161/62], στ. 12/3.

⁸ ὉJh, ἐνθ' ἀν. στ. 5.

‘Ο γυμνασίαρχος ἡδύνατο νὰ ἐκλεγῇ ἐπανελημμένος’ εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Σεργῶν καὶ εἰς ἄλλην τῆς Βεροίας ἀναφέρεται *δις γυμνασίαρχος*.¹ Λόγῳ δὲ τῆς φύσεως τοῦ ἀξιώματος, ἀπαιτοῦντος τεχνικάς γνώσεις καὶ εἰδίκευσιν, πρέπει οὗτος νὰ εἶχε τὸ δικαίωμα καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐκλεγῇ.² Δυστυχῶς ὁ γυμνασιαρχικὸς νόμος τῆς Βεροίας, τὸν ὁποῖον μελετᾷ ὁ κ. Χ. Μακαρόνας, δὲν ἔχει ἀκόμη δημοσιευθῇ· ἐξ αὐτοῦ θὰ ἐγνωρίζομεν περισσότερα καὶ ἀκριβέστερα περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ γυμνασίαρχου, περὶ τῆς θεμιτῆς ἡλικίας,³ περὶ τοῦ ὄρκου, τὸν ὁποῖον ἔδιδε κατὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ ἀξιώματος, κ. ἄ.⁴ ‘Εκάστη πόλις ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἓνα ἢ καὶ περισσοτέρους γυμνασίαρχους ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν γυμνασίων, τὰ ὁποῖα ἐλειτούργουν εἰς αὐτήν. Ἔτσι διὰ τὴν Θεσσαλονίκην π.χ. καὶ τὴν Βέροϊαν μᾶς παραδίδονται δύο γυμνασίαρχοι.⁵ ‘Ο γυμνασίαρχος ἡδύνατο νὰ ἀναλάβῃ συγχρόνως καὶ ἄλλα ἀξιώματα. ‘Ο Γ. Ἰούλιος Εἰφραντικὸς π.χ. εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἦτο ταυτοχρόνως *γυμνασίαρχος* καὶ *γεροουιάρχης δύο γεροουιῶν*,⁶ τὰς ὁποίας μάλιστα, ὡς προκύπτει ἐξ ἄλλης ἐπιγραφῆς,⁷ ὁ ἴδιος εἶχεν ἰδρύσει. ‘Ο γυμνασίαρχος ἀνελάμβανε καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν κατὰ τὰς ἐορτὰς ἢ προσέφερεν ἐκ τῶν ἰδίων τὸ ἔλαιον διὰ τὸ ἄλειμμα τῶν ἀθλητῶν καὶ τῶν γυμναζομένων ἐν γένει,⁸ ὡς *γυμνασίαρχος ἐλαίου θέσει*, ὅπως χαρακτηρίζεται ἄλλοι.⁹ Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι εἰς τὴν λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν ἐπιφανὲς πολίτης αὐτῆς ἀνεδείχθη γυμνασίαρχος καὶ ὑπὸ τῆς πόλεως καὶ τοῦ *ἔθνους* τῶν Λυγκηστῶν.¹⁰ Φυσικὰ δὲν πρέπει ἐδῶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ἦτο ταυτοχρόνως γυμνασίαρχος δύο τυχόν γυμνασίων, τῆς πόλεως καὶ τοῦ κοινοῦ τῶν Λυγκηστῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐξελέγη γυμνασίαρχος διὰ τὸ ἐν Ἡρακλείᾳ γυμνάσιον ὑπὸ τῆς

¹ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 811. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὰ μελετήματα 20, σμ. 3 [=BCH 79 (1955) 274]. Εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Φιλίππων, ἐκ τῶν δημοσιευθεισῶν ὑπὸ τοῦ Μερτζίδου, συναντῶμεν καὶ *«γυμνασιαρχήσαντα τρεῖς ἀξίως»*. Τῆς ἐπιγραφῆς ὅμως ταύτης ἡ γνησιότης ἀμφισβητεῖται. Βλ. L. Robert, RA 13 (1939) 141.

² Ἐκ τῶν Συννάδων τῆς Φρυγίας γνωρίζομεν τινα *«γυμνασιαρχήσαντα διέτιαν»*, IGR IV, 708.

³ Εἰς τὴν Κορησσὸν τῆς Κέας ὁ γυμνασίαρχος δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐκλεγῇ *«νεώτερος τριάκοντα ἐτῶν»*, Ditt. Syll. III^a, 958, στ. 20.

⁴ Βλ. Μακεδονικὰ 2 (1941 - 52) 630.

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 372: *γυμνασιαρχούντων Δωσιθέου τοῦ Ποσειδωνίου, Ἀριστοφίλου τοῦ... Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. σμ. 6: γυμνασιαρχούντων Ἀλεξάνδρου τοῦ Θεοφίλου, Ἀλεξάνδρου τοῦ Φιλοκράτους*.

⁶ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 3.

⁷ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 23.

⁸ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 33.

⁹ BCH 13 (1889) 486, ἀρ. 1, στ. 5/6. 487, ἀρ. 2, στ. 8.

¹⁰ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 161/62: *γυμνασίαρχης ἀποδοδεῖ(γ)μ(έ)νος καὶ τῆς πόλεως καὶ τοῦ Λυγκηστῶν ἔθνους*.

πόλεως καὶ τοῦ κοινοῦ. Δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡδύνατό τις καὶ πρὸ τῆς ἀναλήψεως τῆς γυμνασιαρχίας καὶ μετ' αὐτὴν νὰ λάβῃ καὶ ἄλλα ἀξιώματα καὶ λειτουργίας. Ὁ μνημονευθεὶς γυμνασίαρχος τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας διετέλεσεν ἐν τῇ πατρίδι του προσέτι ταμίας καὶ πολιτάρχης, ὁ Α. Κατίνιος Λέων (Ι) ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχιερεὺς, ἀγωνοθέτης, γυμνασίαρχος καὶ πολιτάρχης δύο φορὰς (ἄρξας δις τὴν πρώτην ἀρχήν),¹ ὁ δὲ ὁμώνυμός του ἔγγονος γυμνασίαρχος καὶ βουλευτής.² Πρὸ παντὸς ὅμως τὴν γυμνασιαρχίαν εὐρίσκομεν συχνὰ συνδεδεμένην μὲ τὴν ἀρχιερωσύνην τοῦ τόπου ἢ καὶ τοῦ κοινοῦ.³

Ὁ γυμνασίαρχος εἶναι ὁ ἀνώτατος ἐπόπτης τοῦ γυμνασίου, ὁ ἀρχων τοῦ γυμνασίου, ὅπως καλεῖται εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ὁρεστίδος.⁴ Τὰ καθήκοντά του εἶναι διττά: ἐπιμέλεια ἐν γένει τοῦ γυμνασίου καὶ προστασία τῶν νέων (Βλ. ἐπιγραφὴν Ἀμφιπόλεως). Ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν καλὴν συντήρησιν καὶ λειτουργίαν τοῦ γυμνασίου, δαπανῶν ἐνίοτε πρὸς τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν ἰδίων.⁵ Ὁ γυμνασίαρχος π.χ. τῆς Λητῆς Μάνιος Σαλάριος Σαβεῖνος παραδίδεται ὅτι διέθεσε 170 δηνάρια διὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ γυμνασίου.⁶ Εἰς τὰ καθήκοντά του ἀνάγεται καὶ ἡ προμήθεια τοῦ ἀναγκαίου κατὰ τὰς καθημερινὰς ἀσκήσεις τῶν νέων καὶ τὰς ἐορτὰς ἐλαίου. Ἐνίοτε προμηθεύει τοῦτο ὁ ἴδιος μὲ ἰδικὰ του ἔξοδα. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὰς ἀθλήσεις ἐγένετο ἀφθονος χορηγία ἐλαίου καὶ δι' αὐτὸ αὕτη ἦτο πολυδάπανος, ἐδίδετο μία πρώτης τάξεως εὐκαιρία εἰς τὸν γυμνασίαρχον νὰ ἐπιδείξῃ τότε τὴν φιλαγαθίαν καὶ τὴν ἀφιλαργυρίαν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἰδιαίτερος ἐξαίρεται ἡ δαπάνη αὕτη τῶν γυμνασιάρχων εἰς τὰ μνημεῖα, τὰ ὅποια οἱ ἴδιοι ἐγείρουσιν ἢ συγγενεῖς των, ἢ εἰς τὰ ὑπὸ τῆς πόλεως ἰδρυόμενα πρὸς τιμὴν των.⁷ Τὸ κύριον ὅμως ἔργον αὐτῶν ἦτο ἡ προστασία τῶν νέων, ἥτις ἀφεῶρα εἰς τὴν σωματικὴν διάπλασιν καὶ τὴν πνευματικὴν μόρφωσιν αὐτῶν.⁸ Αὐτοὶ διενήργουν τὴν ἀπογραφὴν τῶν ἐφήβων τῆς πόλεως, ἴσως κατόπιν ἐξετάσεων, καὶ κατέτασσον αὐτοὺς εἰς τὰς ομάδας ἢ ἀπέλυον αὐτοὺς μετὰ τὴν φοίτησιν των. Διὰ τὴν Δεργόσιον π.χ. μαρτυρεῖται ὅτι δύο ομάδες ἐφήβων, ἀποτελοῦσαι πιθανῶς δύο τάξεις, ἀπελύθησαν ὑπὸ τοῦ γυμνασιάρχου Νικολάου τοῦ

¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 40.

² Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 36.

³ Δήμιτσα, ἀρ. 811. Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 7. 40. BCH 59 (1935) 141, ἀρ. 41.

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185/86].

⁵ Πρβ. Δήμιτσα, ἀρ. 811: γυμνασίαρχον ἐκ τῶν ἰδίων. Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 33.

⁶ BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7.

⁷ Ὁ Jh 1 (1898) 181 κέ. Δήμιτσα, ἀρ. 51. 248. 811. BSA 23 (1918/19) 73, ἀρ. 7. Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. 23. 33.

⁸ J. Oehler, ἔνθ' ἀν. 1999.

Ἀπολλοδώρου.¹ Ἡ κατάταξις τῶν ἐφήβων, ὡς συνάγομεν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ἐδέσσης, ἐτύγχανε τῆς ἐγκρίσεως τῆς βουλῆς (κατὰ τὸ δόγμα τῆς βουλῆς).² Εἰς τὰς κατατάξεις αὐτάς, τὰς ἀπογραφὰς τῶν ἐφήβων, συνήθως ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μαζὶ μετὸν γυμνασίαρχον καὶ ὁ ἐφήβαρχος, ἐνίοτε μάλιστα μόνον αὐτός. Φυσικὰ δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τὰς τελευταίας περιπτώσεις ὁ γυμνασίαρχος δὲν ὑπῆρχεν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ τὴν ἀνωτάτην ἐποπτεῖαν εἶχεν ὁ ἐφήβαρχος, ἥ ὅτι ὁ ἐφήβαρχος ἐταυτίζετο μετὸν γυμνασίαρχον. Ὁ ἐφήβαρχος, ὡς ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ J. Oehler,³ πιστοῦται δὲ καὶ ἐκ τῶν μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν, εἶχε τὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ τῶν ἐφήβων, πιθανώτατα ὄλων τῶν ὁμάδων αὐτῶν,⁴ ἐνῶ ὁ γυμνασίαρχος τὴν γενικὴν ἐποπτεῖαν τοῦ γυμνασίου.⁵ Ὁ γυμνασίαρχος προΐστατο ὄχι μόνον τῶν ἐφήβων, ἀλλ' ὄλων τῶν φοιτῶντων εἰς τὸ γυμνάσιον, τῶν ἀπὸ τοῦ γυμνασίου. Ἐφοίτων δὲ εἰς τὸ γυμνάσιον πλὴν τῶν ἐφήβων καὶ οἱ νέοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι.⁶ Ἔτσι εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἀμφιπόλεως βλέπομεν τὸν γυμνασίαρχον Φίλιππον νὰ ἀσκήσῃ ἐποπτεῖαν καὶ ἐπὶ τῶν νέων τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τῶν πρεσβυτέρων.⁷ Οἱ σύλλογοι τῶν νέων τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Βεροίας καὶ τῶν Σερρῶν ἐγείρουν ἀντιστοιχῶς τιμητικὰ μνημεῖα εἰς τοεῖς γυμνασάρχους,⁸ οἱ ὁποῖοι ἀναμφιβόλως διετέλεσαν καὶ αὐτῶν γυμνασάρχου. Ὁ δὲ Γ. Ἰούλιος Εὐφραντικός, ὅστις εἰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλονίκης ἐμφανίζεται ὡς γυμνασίαρχος καὶ ἰδρυτὴς καὶ γερουσιάρχης δύο γερουσιῶν,⁹ ἀναμφισβητήτως ὑπῆρξε καὶ τῶν γερουσιῶν γυμνασίαρχος. Οὐδεμία λοιπὸν ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ὁ γυμνασίαρχος ἦτο ὁ ἀνώτατος ἐπόπτης ὄλων τῶν ἐνώσεων τῶν διαφόρων ἡλικιῶν τῆς πόλεως, δηλ. τῶν ἐφήβων, τῶν νέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

Ἡ θέσις τοῦ γυμνασιάρχου ἦτο λίαν τιμητικὴ, ὡς ἐκ τούτου γυμνασάρχου συνήθως ἐγίνοντο εἰς τὰς πόλεις ἄνδρες διαπρέποντες εἰς τὴν δημοτικὴν ζωὴν καὶ ἀνήκοντες εἰς ἐπιφανεῖς οἰκογενεῖας τοῦ τόπου. Εἰς τὴν

¹ Spomenik 98 (1941-48) 184 κέ., ἀρ. 388, στ. 1-65. 389, στ. 1-68.

² Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 1, στ. 6.

³ J. Oehler, RE V, 2736 ἐν λ. Ἐφήβαρχος.

⁴ Εἰς τὴν Δερρίοπον τὴν γενικὴν ἐποπτεῖαν καὶ τῶν δύο ὁμάδων τῶν ἐφήβων, οἵτινες κατετάγησαν ὑπὸ τὸν γυμνασίαρχον Νικόλαον Ἀπολλοδώρου, εἶχεν ὁ αὐτὸς ἐφήβαρχος, ὁ Δίκαιος Πετικίου ὁ καὶ Ροῦφος. Spomenik, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 388, στ. 16/7. 389, στ. 14-16.

⁵ Βλ. καὶ L. Grasberger, Erziehungs u. Unterricht im klassischen Altertum, τόμ. 3, 472.

⁶ Βλ. πρῶτον μέρος τῆς μελέτης, Μακεδονικά τόμ. 4ος, 280 κέ.

⁷ ÖJh 1 (1898) 181 κέ., στ. 22. 29-32.

⁸ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 51. 811. Μακεδονικά 2 (1941-52) 630.

⁹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 3 καὶ 7 Ὁκτωβρίου 1906, ἀρ. 23.

Βέροιαν π. χ. ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων καὶ μέγας εὐεργέτης τῆς πατρίδος του καὶ τῆς ἐπαρχίας Κ(όιντος) Ποπίλλιος Πύθων διετέλεσε γυμνασίαρχος,¹ καθὼς καὶ συγγενὴς τις αὐτοῦ, ὁ Κ. Ποπίλλιος Πρόκλος Ἰουνιανὸς Πύθων,² εἰς τὰς Σέρρας ὁ ἐπίσης ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων Τι. Κλαύδιος Διογένης,³ εἰς τὴν λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν ὁ πολυλαπλῶς εὐεργετήσας τὴν πόλιν καὶ διὰ πολλῶν ἀξιοματίων τιμηθεὶς Παῦλος Καιλίδιος Φρόντων,⁴ εἰς τὴν Λητὴν ὁ ἐπίσης εὐεργετὴς αὐτῆς Μάνιος Σαλάριος Σαβεῖνος.⁵ Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν οἱ γυμνασίαρχοι Αἴλιος Κατίνιος Λέων καὶ ὁ ὁμώνυμος ἑγγονός του καὶ ὁ Αἴλιος Βαίβιος Ἡλιοδόωρος ἀνῆκον ὁμοίως εἰς ἐπιφανεῖς οἰκογενείας καὶ προσέφερον μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὴν πόλιν.⁶ Μία ἔνδειξις ἀκόμη τῆς ἐπιφανοῦς θέσεως, τὴν ὁποίαν οἱ γυμνασίαρχοι εἶχον εἰς τὰς πόλεις, εἶναι ὅτι δύο ἐξ αὐτῶν ἔλαβον ἐν συνεχείᾳ τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τῆς πόλεως (τὴν *πρώτην ἀρχήν*), δηλ. τὴν πολιταρχίαν.⁷

Οἱ γυμνασίαρχοι ἐξερχόμενοι τῆς ἀρχῆς ἐτύγχανον συνήθως ἐξαιρητικῶν τιμῶν ἐκ μέρους τῶν πόλεων καὶ τῶν διαφόρων γυμναστικῶν συλλόγων. Ἀναφέρομεν μερικὰ ἐκ τῶν σημαντικωτέρων παραδειγμάτων. Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ὁ γυμνασίαρχος Φίλιππος τιμᾶται ὑπὸ τῆς πόλεως διὰ στεφάνου ἐκ θαλλοῦ καὶ εἰκόνας χαλκῆς διὰ τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς τοὺς νέους καὶ τοὺς πρεσβυτέρους, τὸ δὲ τιμητικὸν ψήφισμα, ἀναγραφὴν εἰς στήλην λιθίνην, ἀνατίθεται παρὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπιφανέστερον σημεῖον τοῦ γυμνασίου.⁸ Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ὁ Παράμονος Ἀντιγόνου *αἰρεθεὶς γυμνασίαρχος* εἰς τὸ τρίτον καὶ πεντηκοστὸν ἔτος (96/5 π. Χ.) τιμᾶται «θαλλοῦ στεφάνῳ καὶ εἰκόνι χαλκῇ(ι) καὶ γραπτῇ[ι] τ[ε]λεῖαι», τὸ δὲ τιμητικὸν ψήφισμα, ἀναγραφὴν ὁμοίως ἐπὶ λιθίνῃς στήλῃς, ἀνατίθεται εἰς ἑμφανὲς μέρος τοῦ γυμνασίου.⁹ Ἐπίσης ὑπὸ τῆς πόλεως Λητῆς ἐγείρεται μνη-

¹ RA 37 (1900) 489/90, ἀρ. 131 [=Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4]. Rev. Phil. 65 (1939) 131, ἀρ. 2. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 1193.

² Δήμιτσα, ἀρ. 51. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 1192.

³ Δήμιτσα, ἀρ. 811. 812 [=Duchesne - Bayet, ἔνθ' ἀν. 17]. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 714.

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 248 [=BCH 21 (1897) 162 = REG 11 (1898) 273]. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 665.

⁵ BSA 23 (1918/19) 72, ἀρ. 7 [=SEG 1, 64, ἀρ. 276].

⁶ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 7 καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 36, 40.

⁷ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 30, 40.

⁸ ΌJh, ἔνθ' ἀν. στ. 57: καὶ [τὸ ψήφισμα ἀναγραφὴν εἰς στήλην λιθίνην [σταθῇ παρὰ] τὴν εἰκόνα εἰς τὸν ἐπιφανέστατον τοῦ γυμνασίου τόπον.

⁹ Μακεδονικά 2 (1941 - 52) 608/9, ἀρ. 29.

μείον πρὸς τιμὴν τοῦ μνημονευθέντος γυμνασίου Μανίου Σαλαρίου Σαβείνου.¹ Ὑπὸ δὲ τῶν νέων τῶν πόλεων Βεροίας καὶ Σεργῶν τιμῶνται ἀντιστοιχῶς δι' ἀναθέσεως μνημείου οἱ γυμνασάρχοι Κ. Ποπίλλιος Πρόκλος Ἰουνιανὸς Πύθων καὶ Τι. Κλαύδιος Διογένης.²

Οἱ γυμνασάρχοι (ἐνίοτε οἱ ἐφήβαρχοι) ἐμφανίζονται πολλάκις εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφὰς μαζί με τοὺς πολιτάρχας ὡς ἐπώνυμοι.³ Φυσικὰ ἐκ τούτου δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οἱ γυμνασάρχοι ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἐπώνυμοι ἄρχοντες τῆς πόλεως. Ἐπώνυμοι ἄρχοντες εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις ἦσαν μόνον οἱ πολιτάρχαι⁴ καὶ ἐνίοτε οἱ ἱερεῖς. Τὰ ὀνόματα δὲ τῶν γυμνασίων, καθὼς καὶ τῶν ἐφηβάρχων, χρησιμοποιοῦνται μόνον, ἐφ' ὅσον πρόκειται νὰ χρονολογηθοῦν πράξεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον σχέσιν μετὰ τὸ γυμνάσιον, ὡς ἀπογραφὰ ἐφήβων, ἀπονομαὶ τιμῶν ἐκ μέρους τοῦ γυμνασίου ἢ τῶν ἀλειφομένων, καὶ ὅχι πράξεις τῆς πόλεως ἢ τῶν ἀρχόντων της.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐπιγραφῶν μᾶς παραδίδονται μόνον ἄνδρες γυμνασάρχοι, ὅχι δὲ καὶ γυναῖκες. Ἐν ἀλάβωμεν ὅμως ὑπ' ὅψιν ὅτι εἰς ἄλλας περιοχὰς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρχον θήλεις γυμνασάρχοι,⁵ πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι καὶ εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις ὑπῆρχον.

Ἐκτὸς τοῦ γυμνασάρχου διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν νέων, τ. ἔ. τῶν ἐφήβων, συναντῶμεν τὸν ἐφήβαρχον καὶ τοὺς ἐπιμελητὰς τῶν ἐφήβων. Ἐν ἑκτὸς αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι, ὡς ὑπογυμνασάρχοι ἢ διάφοροι παιδευταί,⁶ τοὺς ὁποίους συναντῶμεν ἀλλοχοῦ, δὲν γνωρίζομεν.

8. **Ἐφήβαρχοι.** Ἄλλος ἄρχων τοῦ γυμνασίου, ἔχων εἰδικώτερον τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐφήβων, ἦτο ὁ ἐφήβαρχος. Εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφὰς τὸν συναντῶμεν πολὺ συχνά, ἄλλοτε μετὰ τοῦ γυμνασάρχου καὶ ἄλλοτε μό-
νον του. Ἐφήβαρχοι μᾶς εἶναι γνωστοὶ σήμερον ἐκ Βεροίας,⁷ Ἐδέσσης,⁸

¹ BSA 23 (1918/19) 72, ἀρ. 7 [=SEG 1, 64, ἀρ. 276].

² Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 51. 811.

³ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 2 [=AEM 12 (1888) 190, ἀρ. 8]. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34]. 372 [=Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 13, ἀρ. 2]. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. 20, σημ. 6. Εἰς τινα ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης (Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 364=IBM II, 32, ἀρ. 271) μετὰ τῶν πολιταρχῶν καὶ τοῦ γυμνασάρχου σημειώνεται ὡς ἐπώνυμος καὶ ὁ ταμίης τῆς πόλεως.

⁴ Βλ. ἀνωτέρω σ. 36.

⁵ Βλ. π.χ. IGR III, 642. 794. 801. 802. IV, 81. 1687. TAM II, 3, 766. III, 1, 57. 58.

⁶ Ditt. Syll. III³, 949. OGIS II, 764, 14. 49. Βλ. L. Grasberger, ἐνθ' ἀν. 471.

⁷ Β. Γ. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ η, Στήλη μετ' ἀναγραφῆς δωρεᾶς καὶ καταλόγου ἐφήβων ἐκ Βεροίας, Γέρας Ἀ. Κεραμοπούλλου 1953, 305/6, στ. 3/4. [=SEG 139, 6, ἀρ. 398]. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὰ μελετήματα 20, σημ. 3 [=BCH 79 (1955) 274].

⁸ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 1 [=AEM 12 (1888) 186 κέ., ἀρ. 1]. 2 [=AEM, ἐνθ' ἀν. 190, ἀρ. 8].

Δερριόπου, ¹ ἐξ Ὁρεσιδός ² καὶ πρὸ παντός ἐκ τῆς Θεσσαλονίκης. ³ Εἰς τὴν Λητὴν δὲν μᾶς παραδίδεται ρητῶς ὁ ἐφήβαρχος, ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐφήβων, πού συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὴν τῆς, ⁴ προϋποθέτει τὴν ὑπαρξιν τούτου. Ἀναμφιβόλως δὲ καὶ ἄλλαι μακεδονικαὶ πόλεις, αἵτινες εἶχον ἐφήβους ἀσκουμένους εἰς τὰ γυμνάσιά των, θὰ πρέπει νὰ εἶχον καὶ τὸν ἄρχοντα τούτου. Τὸν ἐφήβαρχον παρακολουθοῦμεν εἰς τὰς πηγὰς μας ἀπὸ τοῦ 74/5 μ.Χ. μέχρι τοῦ 269/70 μ.Χ., δηλ. καθ' ὅλους τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, καὶ δὴ κατὰ τὴν ἀκόλουθον χρονολογικὴν σειρὰν:

1. Εἰς τὴν Δερριόπον τὸ 74/5 μ.Χ.: *Δίκαιος Πετικίου* ὁ καὶ *Ροῦφος*, Spomenik 98 (1941-48) 184 κέ., ἀρ. 388, στ. 15 - 17. 389, στ. 14 - 17.

2. ὁμοίως εἰς τὴν Δερριόπον 87/8 μ.Χ.: *Μ. Ἰνστέϊος Γέμελλος*, Spomenik, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 388, στ. 69.

3. Δερριόπον 90/1 μ.Χ.: *Σίμων Φιλίστον*, Spomenik, ἀρ. 389, στ. 72/3.

4. Δερριόπον 107/8 μ.Χ.: *Φίλων Παραμόνον*, Spomenik, ἔνθ' ἀν. ἀρ. 388, στ. 89.

5. Δερριόπον 121/22 μ.Χ.: *Μ. Ἰνστέϊος Κασσιανὸς Φιλόξενος*, Δήμιτσα, ἀρ. 261. Βλ. καὶ F. P a r a z o g l u, Ζ'ίνα Antika 1955, 369.

6. εἰς ὄρεσικὴν πόλιν 146/47 μ.Χ.: *Τι. Κλαύδιος Ἰουλιανός*, Δήμιτσα, ἀρ. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185, ἀρ. 34].

7. εἰς τὴν Βέροϊαν 177/78 μ.Χ.: *Στάτιος Ἀντίγονος*, B. Γ. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ η, ἔνθ' ἀν. 305/6.

8. εἰς τὴν Ἐδεσσαν 180/81 μ.Χ.: *Λυσίμαχος Ἀβιδιανοῦ*. Δήμιτσα, ἀρ. 1 [=AEM 12 (1888) 186/87, ἀρ. 1].

9. εἰς τὴν Θεσσαλονίκην περὶ τὸ τέλος τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος: *Φιλίαρχος Διονυσίου*, D u c h e s n e - B a y e t, ἔνθ' ἀν. 13, ἀρ. 2.

10. εἰς τὴν Θεσσαλονίκην 206/7 μ.Χ.: *Ἀλεῖος Νικία[ανός; Β]άσσος*, Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον., ἔνθ' ἀν. ἀρ. 2. Βλ. καὶ C h. E d s o n, ἔνθ' ἀν. Macedonica III, 204 (Addenda).

11. εἰς τὴν Ἐδεσσαν 229/30 μ.Χ.: *[Γά]ϊος Πεδονκαῖος Κά[σσ]α[ν]-δροσ*, AEM 12 (1888) 190, ἀρ. 8 ἢ *(Αἰ)λίος Πεδονκαῖος Καί[κίλιος;]*, Δήμιτσα, ἀρ. 2. Βλ. καὶ E. B u r t o n, ἔνθ' ἀν. 614/15, ἀρ. 8. D u c h e s n e - B a y e t, ἔνθ' ἀν. 102, ἀρ. 135.

¹ Δήμιτσα, ἀρ. 261. Spomenik 98 (1941-48) 184 κέ., ἀρ. 388, στ. 15/6. 70. 90. 389, στ. 14. 73/4.

² Δήμιτσα, ἀρ. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34, στ. 7-9].

³ Δήμιτσα, ἀρ. 372 [=D u c h e s n e - B a y e t, ἔνθ' ἀν. 13, ἀρ. 2]. Π ε λ ε κ ῖ δ η, ἔνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19. 66, ἀρ. 24. 67, ἀρ. 26. C h. E d s o n, ἔνθ' ἀν. Macedonica III, 192/93 (Βλ. καὶ Π ε λ ε κ ῖ δ η, 55, ἀρ. 7). Ἐπετηρ. Φιλοσοφ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2.

⁴ Μακεδονικά 2 (1941-52) 619, ἀρ. 420.

12. εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν 248/49 μ.Χ.: *Μαρεϊνιαδὸς Φίλιππος* (III), Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἄν. 62/3, ἀρ. 19.

13. ὁμοίως εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν 258/59 μ.Χ.: *Φλάβιος-Κλαύδιος Μένων ὁ καὶ Στρομόνις*, Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἄν. 66, ἀρ. 24.

14. εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν 269/70 μ.Χ.: *Αὐρήλιος Ἰούλιος νέος ὁ καὶ Παντρούπις*, Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἄν. 67, ἀρ. 26.

Φυσικὰ διεύρυνσις τῶν ὁρίων, ἰδίως πρὸς τὰ ἄνω, εἶναι εὐνόητος.

Ὁ ἐφήβαρχος εἰς τὴν Μακεδονίαν ἦτο ἄρχων ἐκλεγόμενος ἐκ τῶν ἐχόντων πλήρη δικαιώματα πολιτῶν, δὲν ἦτο τίτλος τιμητικός, διδόμενος εἰς τὸν πρῶτον τῶν ἐφήβων, τὸν princeps erbeborum, ὡς ἐπίστευον παλαιότερον οἱ Duchesne-Bayet, ἔνθ' ἄν. 101, Foucart παρὰ M. Fraenkel ἐν IG IV, 589, Fr. Polan d, Das griech. Vereinswesen 90 καὶ τελευταῖον διὰ τὸν ἐφήβαρχον τῆς Θεσσαλονίκης ὁ L. Robert, Hellenica 2, 41. Ἐνδείξεις τοῦτου ὑπάρχουν ἀρκεταί. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης π. χ. ἐμφανίζεται ἀξιωματοῦχος τις, ἀνήκων εἰς τὴν ἐπιφανῆ οἰκογένειαν τῶν Μαρεϊνιαῶν, ὅστις τὸ 248/9 μ.Χ. διετέλεσεν ἐφήβαρχος καὶ ἱερεὺς τοῦ θεοῦ Φούλβου,¹ τὸ δὲ 249/50 πολιτάρχης.² Ἄν οὗτος, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀνωτέρω, ἀνῆκε τὸ 248/9 εἰς τοὺς ἐφήβους, ἦτο δηλ. περίπου 18 ἐτῶν, θὰ ἦτο ἀδύνατον τὸ ἐπόμενον ἔτος νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τὸ ὑπατον ἀξιωμα τῆς πόλεως, εἰς τὸ τοῦ πολιτάρχου. Βέβαια ὁ ἐν λόγῳ ἀξιωματοῦχος, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ πρὸς τιμὴν του στηθὲν μνημεῖον ἀφιεροῦται ὑπὸ τοῦ ἐκ μητρὸς πάππου του,³ πρέπει νὰ ἦτο νεαρᾶς σχετικῶς ἡλικίας. Δὲν σημαίνει ὁμως ὅτι οὗτος ἀνῆκε καὶ εἰς τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν. Μᾶλλον πρέπει αὐτὸς νὰ ἀνῆκε τότε εἰς τοὺς «νέους», οἱ ὅποιοι, ὅπως εἶδομεν, ἐλάμβανον ἑνεργὸν μέρος εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς πόλεως. Μία σοβαρὰ ἀκόμῃ ἔνδειξις, ὅτι ὁ ἐφήβαρχος ἦτο ἄρχων τῆς πόλεως, εἶναι ὅτι συχνὰ συναντῶμεν τοῦτον εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μνημονευόμενον μετ' ἄλλων ἀρχόντων τῆς πόλεως, ὡς πολιταρχῶν, γυμνασιάρχων, ἱερέων,⁴ ἢ τὸν τίτλον τοῦ ἐφηβάρχου σημειούμενον παρὰ τοὺς τίτλους ἄλλων ἀξιωματῶν τῆς πόλεως, ὡς [βου]λεύ[σαντα καὶ] νεωκορ[ήσαντα το]ῦ ἀγιωτάτου πατρί[ου] θεοῦ Καβειρ[ου], ἐφηβαρχή[σαντα] καὶ πολε[ιτάρ]χ[ήσαντα] ἢ ἱερασάμενον καὶ

¹ Περί τοῦ θεοῦ Φούλβου ἐν γένει βλ. Ch. Edson, Cults of Thessalonica, Harvard Studies in Classical Philology 51 (1941) 135/36 καὶ L. Robert, REG 59/60 (1946-47) 332, ἀρ. 139 καὶ Hellenica 2 (1946) 37 κέ.

² Π ε λ ε κ ί δ η, ἔνθ' ἄν. 62/3, ἀρ. 19.

³ Παρόμοιον μνημεῖον, ἀνατεθὲν ὑπὸ τοῦ πάππου (Ποντίου τινὸς) πρὸς τὸν ἐγγονόν του, ἐφήβαρχον καὶ αὐτόν, γνωρίζομεν ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Θεσσαλονίκης, Ch. Edson, ἔνθ' ἄν. Macedonica III, 192/93.

⁴ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 2. 216. 372. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικά μελετήματα 20, σημ. 3 [=BCH 79 (1955) 274].

ἀγωνοθετήσαντα καὶ ἐφηβαρχήσαντα ἢ ἱερασάμενον θεοῦ Ἀϋρηλίου Φούλβου καὶ ἀγωνοθετήσαντα καὶ ἐφηβαρχήσαντα.¹ Τέλος φράσεις τῶν ἐφηβικῶν καταλόγων, οἵτι ἀπογραφὴ ἐφήβων τῶν ἐφηβευσάντων ὑπὸ Ἀνσίμαχον Ἀβιδιανοῦ, τὸν ἐφηβαρχον, κατὰ τὸ δόγμα τῆς βουλῆς ἢ ὁ ἐφηβαρχός (τάδε) ἀνέταξεν τοὺς (ἐπ' [ἀντὶ ὑπ'] αὐτῷ γενομένους) ἐφήβους,² δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδίδωνται εἰς ἀπλοῦς principes ephëborum, ἀλλ' εἰς κανονικοὺς ἄρχοντας. Παρομοίαι φράσεις συναντῶμεν καὶ διὰ τοὺς γυμνασιάρχους, οἱ ὅποιοι φυσικὰ ἦσαν ἄρχοντες τῆς πόλεως: π. χ. ἀπέταξεν (ὁ γυμνασιάρχος) τοὺς ἐφ' ἑαυτῷ γενομένους ἐφήβους.³ Ὅπως δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ ἐφηβαρχοὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀνεδεικνύοντο εἰς σχετικῶς νεαρὰν ἡλικίαν. Τοῦτο πιστοῦται ὅχι μόνον ἐκ τῶν δύο ἀνωτέρω ἐφηβαρχῶν τῆς Θεσσαλονίκης, τῶν ὁποίων οἱ πάπποι ἔζων κατὰ τὴν λῆξιν τῆς ἀρχῆς των, ἀλλὰ καὶ ἐκ δύο ἄλλων τῆς πόλεως Δερριόπου, τῶν ὁποίων οἱ πατέρες εἶχον τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐφήβων, καθ' ὃν χρόνον οὗτοι ἦσαν ἐφηβαρχοί.⁴

Ἐπειδὴ ὁ ἐφηβαρχός, ὅταν μνημονεύεται μετὰ τοῦ γυμνασιάρχου (ἢ τῶν γυμνασιάρχων), κατέχει πάντοτε εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τὴν δευτέραν μετ' αὐτὸν θέσιν,⁵ πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἦτο ὑποδεέστερος αὐτοῦ ἄρχων. Δι' αὐτὸ εἰς τὴν Βέροian ὁ ἐφηβαρχός ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν ἀνάθεσιν τοῦ μνημείου τοῦ γυμνασιάρχου Τι. Κλανδίου Πειεριώνος.⁶ Ἡ ὑποδεεστέρη θέσις τοῦ ἐφηβαρχοῦ ἔναντι τοῦ γυμνασιάρχου εἶναι εὐνόητος, καθ' ὅσον οὗτος μὲν προΐστατο, ὅπως εἵπομεν, τοῦ γυμνασίου, ἐνῶ ὁ ἐφηβαρχός εἶχε τὴν ἐποπτείαν τῶν ἐφήβων μόνον. Ὅτι δὲ ὁ ἐφηβαρχός εἶχε τὴν ἐποπτείαν ὅλων τῶν ἐφήβων τῆς πόλεως δεικνύουν αἱ δύο μεγάλαι ἐπιγραφαὶ τῆς Δερριόπου, ἐνθα βλέπομεν ὅτι ὁ ἴδιος ἐφηβαρχός ἠγεῖτο καὶ τῶν δύο δμάδων, εἰς αἷς ἦσαν κατανεμημένοι οἱ ἐφηβοὶ τῆς πόλεως κατὰ τὸ ἔτος 74/5 μ.Χ.⁷

Ἡ ἐφηβαρχία, ὅπως καὶ ἡ γυμνασιαρχία, διήρκει ἐν μόνον ἔτος.⁸ Κατὰ τὸν χρόνον τῆς θητείας του ὁ ἐφηβαρχός ἠδύνατο καὶ ἄλλα ἀξιό-

¹ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 66, ἀρ. 24. 67, ἀρ. 26. C h. E d s o n, ἐνθ' ἀν. 192/93 [βλ. καὶ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 55, ἀρ. 7].

² Δημίτσης, ἀρ. 1 [=AEM 12 (1888) 186, ἀρ. 1]. 261. Spomenik, ἐνθ' ἀν. 185, ἀρ. 388, στ. 70 κέ. 186, ἀρ. 389, στ. 73 κέ.

³ Spomenik, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 388, στ. 13-15. 389, στ. 11-13.

⁴ Δημίτσης, ἀρ. 261. Spomenik, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 388, 91 κέ.

⁵ Δημίτσης, ἀρ. 372 [=D u c h e s n e - B a y e t, ἐνθ' ἀν. 13, ἀρ. 2]. 216 [=BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34]. Spomenik, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 388, στ. 1-16. 389, στ. 1-15.

⁶ Δ. Κανατσούλης, ἐνθ' ἀν. σημ. 3 [=BCH, ἐνθ' ἀν.].

⁷ Spomenik, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 388, στ. 15/6. 389, στ. 14-16.

⁸ BSA 18 (1911/12) 185/86, ἀρ. 34. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 62 κέ., ἀρ. 19. 24. 26. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2. Β. Γ. Καλλιπολίτης, Ἔρως Ἀ. Κεραμοπούλλου 1953, 305/6.

ματα τῆς πόλεως νὰ λάβῃ. Οὕτως ὁ Φλάβιος Κλαύδιος Μένων ὁ καὶ Στρυμόνις εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὸ ἔτος 258 μ.Χ. ἦτο συγχρόνως ἱερεὺς τοῦ θεοῦ Φούλβου, ἀγωνοθέτης καὶ ἐφήβαρχος.¹ Ὁμοίως ὁ Αὐρηλῖος Ἰούλιος νέος ὁ καὶ Παντροπίς εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν ἔλαβε τὰ αὐτὰ ἀξιώματα κατὰ τὸ ἔτος 269 μ.Χ.² Φυσικὰ πρὸ τῆς ἐφηβαρχίας, καθὼς καὶ μετ' αὐτήν, ἠδύνατό τις νὰ ἀποκτήσῃ καὶ ἄλλα ἀξιώματα.³ Ὁ ἐφήβαρχος κατέτασσε τοὺς ἐφήβους εἰς τὴν τάξιν των, ἀπὸ κοινοῦ δὲ μετὰ τοῦ γυμνασιάρχου ἀπέλυε τούτους μετὰ τὴν φοίτησίν των. Ὅπως ὁ γυμνασιάρχος, καὶ αὐτὸς ἠδύνατο νὰ κάμῃ δωρεὰς πρὸς τοὺς ἐφήβους, νὰ χορηγῇ π.χ. τὸ ἔλαιον διὰ τὸ ἀλείμμα.⁴ Ἐπίσης μετὰ τοῦ γυμνασιάρχου ἀναγράφεται καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὡς ἐπωνύμου εἰς πράξεις, ἀφορώσας εἰς τοὺς ἐφήβους ἢ ἐν γένει εἰς τὸ γυμνάσιον.⁵ Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τοὺς γυμνασιάρχους, οἵτινες ἠδύνατο νὰ εἶναι περισσότεροι τοῦ ἑνὸς εἰς μίαν πόλιν, ὑπῆρχεν εἰς μόνον ἐφήβαρχος ἐφ' ὅλων τῶν ἐφήβων τῆς πόλεως.

Εἰς τοὺς ἐφηβάρχους, ὅπως καὶ εἰς πάντα ἄρχοντα, μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχῆς των ἀνατίθεται πρὸς τιμὴν των βωμός, ἀνδριάς ἢ ἐν γένει μνημεῖόν τι ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων των κατόπιν ἀδείας τῆς πόλεως.⁶ Φυσικὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἐφήβαρχος ἐπὶ τῇ λήξει τῆς θητείας του ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀναθήσῃ μνημεῖον πρὸς τιμὴν προσώπου τινός.⁷

Καὶ οἱ ἐφήβαρχοι, ὅπως οἱ γυμνασιάρχοι, ἀνῆκον εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ τόπου· προήρχοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ εὐπόρων καὶ εὐγενῶν οἰκογενειῶν. Ἄλλωστε μόνον τοιοῦτο ἄνδρες ἠδύνατο νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς πολλαπλὰς ὑποχρεώσεις καὶ δαπάνας, τὰς ὁποίας ἀπῆτει τὸ λειτούργημα των καὶ αἱ ὁποῖαι δὲν ἦσαν κατώτεροι τῶν τοῦ γυμνασιάρχου. Ἐτσι ὁ Φλάβιος Κλαύδιος Μένων ὁ καὶ Στρυμόνις ἀνῆκεν εἰς τὴν ἐπιφανῆ ἐκ Θεσσαλονίκης οἰκογένειαν τῶν Κλαυδίων,⁸ ὁ Μαρεϊνιανὸς Φίλιππος (ΙΙΙ) εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν Μαρεϊνιανῶν τῆς ἰδίας πόλεως,⁹ εἰς ἄλλος ἀνῆκεν

¹ Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 66, ἀρ. 24.

² Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 67, ἀρ. 26.

³ Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19. C h. E d s o n, *Macedonica* III, 192/93.

⁴ Β. Γ. Καλλιπολίτη, ἐνθ' ἀν.

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 2 [= E. B u r t o n, ἐνθ' ἀν. 614/15, ἀρ. 8]. 216. 372. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. ἐνθ' ἀν. Πρβ. καὶ ἐπιγραφὴν Βραγχιδῶν ἐν IBM IV, 1, 96, ἀρ. 924β.

⁶ Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 62 κέ., ἀρ. 19. 24. 26. C h. E d s o n, ἐνθ' ἀν. *Macedonica* III, 192/93.

⁷ Δ. Κανατσούλη, *Μακεδονικὰ μελετήματα* 20, σημ. 3.

⁸ Περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς οἰκογενείας του βλ. Δ. Κανατσούλη, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία* 78/9, ἀρ. 727 - 730.

⁹ Βλ. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. 94/5, ἀρ. 878 - 880.

εἰς τὴν μεγάλῃν οἰκογένειαν τῶν Ποντίων τῆς Θεσσαλονίκης, δύο δὲ Ἴν-
στείτοι, ὁ Μ. Ἰνστέτιος (ἀντὶ τοῦ ἀνυπάρχοντος Μινέτειος) Κασσιανὸς Φιλόξε-
νος καὶ ὁ Μ. Ἰνστέτιος Γέμελλος, εἰς ἐπιφανῇ οἰκογένειαν τῆς Δερριόπου.¹

Πλὴν τοῦ ἐφηβάρχου ἄλλοι ἄρχοντες τῶν ἐφήβων ἦσαν οἱ ἐπιμελού-
μενοι τῶν ἐφήβων, οἱ ἐπιμεληταὶ τῶν ἐφήβων. Τοὺς συναντῶμεν εἰς ἐπι-
γραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 206/7 μ.Χ. μνημονευομένους μετὰ τοῦ
ἱερέως καὶ ἀγωνοθέτου τοῦ θεοῦ Φούλβου καὶ τοῦ ἐφηβάρχου τοῦ αὐτοῦ
ἔτους.² Πιθανώτατα δὲ τοιοῦτοι ἦσαν καὶ οἱ προμνημονευθέντες πατέρες
τῶν δύο ἐφηβάρχων τῆς Δερριόπου τῶν ἐτῶν 107/8 καὶ 121/22 μ.Χ., ὅ-
τινες διὰ τῆς ἐπιμελείας τῶν ἀνέταξαν τοὺς ἐφήβους.³ Οὗτοι ἐξελέγοντο,
ὅπως καὶ οἱ ἐφηβάρχοι, κατ' ἔτος καὶ εἶχον τὴν φροντίδα τῆς ἀπογραφῆς
τῶν ἐφήβων καὶ πιθανῶς τὴν ἐποπτείαν τῆς ἀγωγῆς αὐτῶν, ὅπως καὶ
οἱ ἀντίστοιχοι ἄρχοντες τῶν Ἀθηνῶν.⁴ Οἱ ἐπιμεληταὶ τῶν ἐφήβων, ἐπειδὴ
διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου τῶν ἔπρεπε νὰ ἔχουν καὶ τὴν ἀνάλογον πείραν,
δὲν ἦσαν νέοι, ὅπως οἱ ἐφηβάρχοι, ἀλλὰ προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν· εἰς τὴν
Δερριόπον οἱ ἔχοντες τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἐφήβων ἦσαν, ὅπως εἶδομεν, οἱ πα-
τέρες τῶν ἐφηβάρχων. Δι' αὐτὸ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν μαρτυρίαν
τοῦ Ἀριστοτέλους, Ἀθην. πολιτ. 42,2: αἰροῦνται τρεῖς ἐκ τῶν φυλετῶν
τῶν ὑπὲρ τετρακόντα ἔτη γεγονότων, οὓς ἂν ἡγῶνται βελ-
τίστους εἶναι καὶ ἐπιτηδευσιότατους ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἐφήβων. Ἐν τούτοις
παρὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα τοῦ ἔργου τῶν οἱ ἐπιμεληταὶ ἐθεω-
ροῦντο ὑποδεέστεροι τῶν ἐφηβάρχων, οἱ ὅποιοι ἀνελάμβανον τὴν δαπάνην
τοῦ ἀλείμματος καὶ τῆς ἀγωνιστικῆς καὶ δογματικῆς κινήσεως τῶν ἐφήβων.
Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μνημονεύονται μετὰ τοὺς ἐφηβάρχους καὶ τοὺς ἄλλους
ἄρχοντας τῶν ἐφήβων.

9. Ἄλλος ἀξιωματοῦχος τοῦ γυμνασίου εἶναι ὁ ἐπιμελούμενος τοῦ
ἀλείμματος,⁵ ὁ ἔχων δηλ. τὴν φροντίδα τοῦ ἐλαίου διὰ τὰς ἐπαλείψεις τῶν
ἀθλουμένων. Οὗτος ἠδύνατο νὰ ἐκλέγεται ἢ νὰ ὀρίζεται ἐπ' εὐκαιρίᾳ.⁶

10. Μὲ τοὺς ἐπιμελητὰς αὐτοὺς δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται ἄλλοι ἐπι-
μεληταὶ τῆς πόλεως καὶ ἰδιωτικῶν συλλόγων καὶ πρὸ παντὸς οἱ ἐπ' εὐκαιρίᾳ
ἀνεγέρσεως μνημεῖου ὀριζόμενοι ὑπὸ τῆς πόλεως, τῶν κοινῶν, δημοσίων ἢ

¹ Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 261. Spomenik, ἐνθ' ἀν. 185, ἀρ. 388, στ. 69. Βλ. καὶ
REG 69 (1956) 117.

² Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2.

³ Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 261. Spomenik, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 388, στ. 91/2.

⁴ Περὶ τῶν ἐπιμελητῶν τῶν ἐφήβων εἰς τὰς ἀρχαίας ἐλληνικὰς πόλεις καὶ
εἰδικώτερον εἰς τὰς Ἀθήνας βλ. L. Grasberger, ἐνθ' ἀν. 477. G. Giotz
ἐν Daremberg-Saglio 2, 667/68. J. Oehler, RE VI, 165/66 ἐν λ. Ἐπιμεληταί.

⁵ Ἐπιμελητὴς τῆς τοῦ ἐλαίου θέσεως ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Κολοσ-
σῶν, IGR IV, 870.

⁶ Βλ. Β. Γ. Καλλιπολίτη, Γέρας Ἀ. Κεραμοπούλλου 305/6, στ. 6-8.

ιδιωτικῶν ὀργανώσεων, ἀρχόντων, ιδιωτῶν κλπ. Ἀπ' αὐτοὺς μᾶς εἶναι γνωστοὶ εἰς ἐπιμελητῆς τῶν τῆς βουλῆς δηναρίων, εἰς τὸν ὅποιον ἀνετέθη ὑπὸ τῆς βουλῆς τῆς Δερριόπου νὰ ἀριθμῇ καὶ παραλάβῃ τὰ χρῆματα δωρεᾶς,¹ οἱ ἐπιμεληταὶ ἱεροῦ τινος ἐν Στόβοις² καὶ οἱ ἐπιμεληταὶ εἰταρείας τῆς Ἐδέσσης (συνήθεις ἐπιμεληταί).³ Οἱ ἐπιμεληταὶ ἀνεγέρσεως μνημείων δὲν ἦσαν ἀξιοματοῦχοι οὔτε τῆς πόλεως οὔτε τῶν διαφόρων συλλόγων, ἀλλ' ἀπλῶς ἐργολάβοι, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον περιωρίζετο μέχρι τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ μνημείου, διὰ τὸ ὅποιον ὠρίζοντο. Οὗτοι ἠδύναντο νὰ εἶναι περισσότεροι τοῦ ἐνός.⁴

11. **Ἀρχιτέκτονες.** Τοὺς συναντῶμεν τρεῖς φορὰς εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφάς, εἰς δύο τῆς Θεσσαλονίκης καὶ μίαν τῆς Λητῆς. Καὶ εἰς τὰς τρεῖς περιπτώσεις μνημονεύονται ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἀνεγέρσεως δημοσίου μνημείου καὶ πρὸς χρονολόγησιν αὐτοῦ, εἰς μὲν τὰς δύο πρώτας ἐπιγραφὰς μετὰ τῶν πολιταρχῶν καὶ τοῦ ταμίου τῆς πόλεως,⁵ εἰς δὲ τὴν ἄλλην μετὰ τῶν ἀγορανόμων καὶ τοῦ γραμματέως τῶν.⁶ Ἡ παρουσία τοῦ ὀνόματος αὐτῶν παρὰ τοὺς ἀρχοντας τῆς πόλεως, τοὺς μνημονευομένους ὡς ἐπωνύμους, δὲν ἀφήνει καμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι πρόκειται περὶ δημοσίων ἀρχιτεκτόνων⁷ καὶ ὅχι περὶ ιδιωτῶν ἐργολάβων ἢ προέδρων τεκτονικῶν σωματείων. Ἐπειδὴ δὲ εἰς πάντοτε μνημονεύεται, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς δημόσιος ἀρχιτέκτων ἐν ἐκάστῃ πόλει ὑπῆρχεν ἡ τοῦλάχιστον εἰς ἐχρησιμοποιεῖτο δι' ἕκαστον ἔργον.

12. **Ἀρχιάτρου.** Ὁ θεσμὸς τῶν δημοσίων ἱατρῶν, τῶν ἀρχιάτρων, ὁ ὁποῖος κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἰδίᾳ χρόνους εἶχεν ἐπικρατήσῃ καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τῆς αὐτοκρατορίας, κατὰ τοὺς ἰδίους χρόνους ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Οἱ δημόσιοι αὐτοὶ ἱατροὶ ἤσκουν τὴν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν ἄλλων ἱατρῶν τῆς κοινότητος, ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν δημοσίαν ὑγείαν,

¹ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 258. Βλ. καὶ Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 20 (1908) 4.

² ÖJh 28 (1933) 139, ἀρ. 13, στ. 5: ἐπιμελη[τῶν τοῦ ἱεροῦ].

³ Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268, ἀρ. 1. Περὶ τῶν ἐπιμελητῶν αὐτῶν βλ. πρώτον μέρος τῆς μελέτης, Μακεδονικά, τόμ. 4ος, 274.

⁴ Τοιοῦτους ἐπιμελητὰς συναντῶμεν εἰς ἀρκετὰς ἐπιγραφὰς τῆς Μακεδονίας. Βλ. π.χ. Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 221 [=AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 3, ἀρ. 3]. 366. 596 (Βλ. καὶ C h. E d s o n, ἐνθ. ἀν. Macedonica III, 163). 811. 812. RA 37 (1900) 489, ἀρ. 131 [=Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 148, ἀρ. 4]. BSA 18 (1911/12) 147, ἀρ. 5. 179, ἀρ. 23 [=Ἀθηνᾶ 25 (1913) 447, ἀρ. 23]. 23 (1918/19) 70, ἀρ. 4. 72/3, ἀρ. 7. Π ε λ ε κ ῖ - δ η, ἐνθ' ἀν. 39. C h. E d s o n, ἐνθ' ἀν. 197, σημ. 46. Μακεδονικὸν ἡμερολόγιον 1959, 209 καὶ ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ, ἀποκειμένη εἰς τὸ Μουσεῖον Θεσσαλονίκης (Βλ. σ. 45).

⁵ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 367. 738.

⁶ Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 678. [=O. T a f r a l i, Thessalonique 39, σημ. 2].

⁷ Περὶ τῶν δημοσίων ἀρχιτεκτόνων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βλ. προχείρως C h a r l e s L u c a s, Daremberg - Saglio 1, 374 κέ. ἐν λ. Architectus καὶ P u c h s t e i n, RE II, 543 κέ. ἐν λ. Architectura.

παρεῖχον δωρεάν ἰατρικὴν περίθαλψιν εἰς τοὺς πτωχοὺς καὶ ἐδίδασκον ἱατρικὰ μαθήματα εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν ἐλευθέρων νέων. Οὗτοι ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν κοινοτήτων καὶ ἐμισθοδοτοῦντο ὑπ' αὐτῶν.¹ Εἰς τὰς ἐπαρχίας ἦσαν ἢ ἀρχίατροι τῆς πόλεως ἢ τοῦ ξυστοῦ, δηλ. τοῦ δημοσίου γυμνασίου.² Εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁ δημοσίος ἱατρὸς μὲ τὸν τίτλον «ἀρχίατρος» ἀπαντᾷ ἅπαξ μόνον εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ ἔτους 248 μ.Χ.³ Δὲν εἶναι ὁμως δυνατόν νὰ καθορισθῇ ἂν οὗτος ἦτο ἀρχίατρος τῆς πόλεως ἢ, ἐπειδὴ ὁ ἔγγονός του, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἀνέθηκε βωμόν, ἦτο ἱερεὺς τοῦ θεοῦ Φούλβου καὶ ἐφήβαρχος, εἶχε δηλ. σχέσιν μὲ τὸ γυμνάσιον τῆς πόλεως, ἦτο ἀρχίατρος τοῦ γυμνασίου. Μὲ τοὺς δημοσίους αὐτοὺς ἱατροὺς σχέσιν φαίνεται ὅτι εἶχον καὶ οἱ medici, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀποικίας τῆς Μακεδονίας.⁴ Πάντες οἱ ἄλλοι ἱατροί, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφάς,⁵ δὲν ἦσαν δημοσιοὶ ἱατροί, ἀλλὰ μᾶλλον ἰδιωτικοὶ (*ιδιωτεύοντες*).

13. Πλὴν τῶν μνημονευθέντων ἀνωτέρω ἀρχόντων εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφὰς ἀπαντοῦν καὶ τινες ἄλλοι, τοὺς ὁποίους ὁμως δὲν δυνάμεθα ἐπακριβῶς νὰ καθορίσωμεν. Ἔτσι εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ Πριλάπου τοῦ 2ου μ.Χ. αἰῶνος ἀπαντᾷ ὁ τίτλος «ἀντάρχων».⁶ Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἐπιγραφὰς ἄλλων περιοχῶν,⁷ σημαίνει δὲ τὸν ἀντικαταστάτην ἢ τὸν νόμιμον ἀναπληρωτὴν ἀρχοντός τινος, π.χ. τῶν στρατηγῶν, τοῦ γραμματέως (τῶν Ἀχαιῶν) κλπ. Τίνος ἀντικαταστάτης ἢ ἀναπληρωτῆς ἦτο ὁ ἡμέτερος ἀντάρχων δὲν εἶναι εὐκολόν νὰ προσδιορίσωμεν. Πιθανόν νὰ ἦτο ἐν εἶδος *prae-fectus iure dicundo pro duumviris*, οἷον συναντῶμεν εἰς τὴν Νεάπολιν

¹ Περί τῶν δημοσίων ἱατρῶν βλ. R. Bria u, *L' archiatrie romaine ou la médecine officielle dans l' empire romaine*, Paris 1877, 53 κέ. καὶ ἐν Daremberg - Saglio 1, 373. S. Re i n a c h ἐν Daremberg - Saglio 3, 1691 κέ. Lie b e n a m, *Städteverwaltung* 101 κέ. M. Wellmann, RE II, 464-66 ἐν λ. Ἀρχίατρος. A. H. M. Jones, *The Greek City* 219 καὶ σημ. 18 (σ. 351).

² IGR I, ἀρ. 461: ἀρχίατρος πόλεως. IG IV, 182. Cod. Theodos. XIII, 3, 8. Βλ. R. Bria u, Daremberg-Saglio 1, 373. M. Wellmann, ἐνθ' ἀν. 464, R. Rober t, *Hellenica* 9 (1950) 26/7.

³ Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19.

⁴ BSA 23 (1918/19) 95, ἀρ. 21. BCH 58 (1934) 472, ἀρ. 9.

⁵ J. H. St. 8 (1887) 373/74, ἀρ. 3 [= Δήμιτσα, ἀρ. 521]. M. Ἀνδρ ο ν ί κ ο υ, Ἐπιγραφαὶ Βεροίας 26/7, ἀρ. 3 καὶ πίν. II [=SEG 12, 92, ἀρ. 333]. Εἰς τοὺς μὴ δημοσίους ἱατροὺς, τοὺλάχιστον εἰς τοὺς μὴ κοινοτικούς, πρέπει νὰ κατατάξωμεν καὶ τοὺς τρεῖς *ἱαποῖάτρος*, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὰς τοῦ Δίου καὶ τῆς Ἐδέσσης, Ath. Mitt. 18 (1893) 417, ἀρ. 4. Δήμιτσα, ἀρ. 178.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 272.

⁷ IG VII, 2711, στ. 43. XIV, 760, στ. 5 [=IGR I, ἀρ. 453]. 2³, 1077, στ. 13/4, JAJA 18 (1914) 323, στ. 133 [=IGR IV, ἀρ. 1756]. IGR I, ἀρ. 452. Ditt. Syll. I², 785, στ. 17. Pap. Oxyr. VI, 907, 21.

τῆς Ἰταλίας, πιθανόν ὅμως νὰ ἦτο ἀπλῶς ἀντικαταστάτης ἐνὸς οἰουδήποτε ἄρχοντος τῶν μακεδονικῶν πόλεων.

14. Ὁμοίως ἀσφαλὲς εἶναι καὶ ὁ τίτλος «*πρὸ πόλεως*», ὅστις ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ δὴ δύο φορές εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.¹ Ὁ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 53, ὅστις καὶ ἐξέδωκε τὰς δύο ἐπιγραφὰς μὲ τὸν τίτλον αὐτόν, ὑποθέτει ὅτι πρόκειται περὶ μεταφράσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀξιωματος *praefectus urbi* καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὁ *πρὸ πόλεως* αὐτὸς τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι ὁ ἀνώτατος ἀστυνομικὸς ἄρχων. Ἀλλ' ὁ *praefectus urbi* εἶναι ἀξιωματοῦχος τῆς πόλεως Ρώμης μόνον, δὲν ἀπαντᾷ δὲ οὔτε μὲ τὸν λατινικὸν τύπον οὔτε ἐν μεταφράσει εἰς ἄλλην τινὰ πόλιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους οὔτε εἰς ἀποικίαν οὔτε εἰς *municipium* ἢ ὑπήκοον πόλιν.

15. Εἰς νομίσματα τῆς Θεσσαλονίκης τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου συναντῶμεν *στρατηγόν* τινά *Μεγαλοκλέα*.² Ἀναμφιβόλως ὁ ἀξιωματοῦχος οὗτος πρέπει νὰ ἦτο πολιτικὸς ἄρχων, ὃχι στρατιωτικὸς. Τίποτε ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἰπωμεν περὶ τῶν ἀρμοδιοτήτων αὐτοῦ. Στρατηγὸς εἰς τὰς μακεδονικὰς πόλεις κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Ἀντιγονιδῶν συναντῶμεν, ἦσαν δὲ οὗτοι βασιλικοὶ ὑπάλληλοι, ὅπως καὶ οἱ ἐπιστάται. Ἀρά γε ὁ στρατηγὸς τῆς Θεσσαλονίκης νὰ ἦτο ὑπόλειμμά τι τῶν ἐλληνιστικῶν στρατηγῶν, διατηρηθὲν μέχρι τοῦλάχιστον τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου; Εἶναι πιθανόν.³ Οἱ *στρατηγοὶ* τῆς ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων, ἐνώπιον τῶν ὁποίων προσήχθη ὁ Ἀπόστολος Παῦλος μετὰ τοῦ ὁπαδοῦ του Σίλα κατὰ τὴν πρώτην διαμονήν του εἰς Φιλίππους,⁴ δὲν ἔχουν καμίαν σχέσιν μὲ τοὺς ἐλληνικοὺς στρατηγούς, ἀλλ' εἶναι μετάφρασις τοῦ λατινικοῦ ὅρου *duumviri*,⁵ τὸν ὁποῖον συχνὰ συναντῶμεν εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτῆς ἀποικίας.

Ὅλοι οἱ ἄρχοντες, τοὺς ὁποίους ἐξητάσαμεν ἀνωτέρω, εἶναι πολιτικοί. Πλὴν τούτων ὑπάρχουν καὶ θρησκευτικοὶ ἄρχοντες, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐπίσης αἵρετοί, ἡ δὲ ἀρχὴ αὐτῶν διαρκεῖ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν μόνον ἔτος.

1. *Ἀρχιερεῖς*. Οἱ ἀνώτατοι λειτουργοὶ καὶ ἐπόπται τῆς λατρείας εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιοχὰς τοῦ ἐλληνισμοῦ, ἦσαν οἱ *ἀρχιερεῖς*.⁶ Οὗτοι διακρίνονται εἰς ἐπαρχιακοὺς *ἀρχιερεῖς* (*sacerdotes pro-*

¹ Πελεκίδης, Ἀπὸ τὴν πολιτεία 52, ἀρ. 4. 55/6, ἀρ. 8.

² T. E. Mionnet, Description de médailles antiques grecques et romaines I, 496.

³ O. Tafra li, Thessalonique des origines au XIVe siècle 31.

⁴ Πράξεις Ἀποστόλων 16, 20 - 23. 35. 36. 38. Περὶ τῆς πρώτης διαμονῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς Φιλίππους βλ. P. Lemerle, Philippes et la Macédoine orientale à l'époque chrétienne et byzantine, Paris 1945, 15 κέ.

⁵ Βλ. P. Collart, Philippes ville de Macédoine 263 καὶ σημ. 4.

⁶ Περὶ τῶν ἀρχιερέων ἐν γένει βλ. P. Guiraud, Les assemblées provinciales dans l'empire romain, Paris 1887, 82 κέ. Hirschfeld, Zur Ge-

vinciales) καὶ εἰς δημοτικούς ἀρχιερεῖς (sacerdotes municipales). Οἱ πρό-
τοι δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν, διότι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἐπαρχιακὴν ὀργάνωσιν
τῶν Μακεδόνων καὶ τὴν ἐπαρχιακὴν αὐτοκρατορολατρείαν· περὶ αὐτῶν ἔγι-
νεν εὐρὺς λόγος εἰς ἄλλην μελέτην μου.¹ Οἱ δημοτικοὶ ἀρχιερεῖς ἐξ ἄλλου
διακρίνονται ἀναλόγως τῆς λατρείας εἰς ἀρχιερεῖς τῆς τοπικῆς αὐτοκρατορο-
λατρείας καὶ εἰς ἀρχιερεῖς τῶν πόλεων. Οἱ ἀρχιερεῖς τῆς τοπικῆς αὐτοκρατο-
ρολατρείας φέρουν τὸν τίτλον «ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν» ἢ πληρέστερον «ἀρ-
χιερεὺς καὶ ἀγωνοθέτης τῶν Σεβαστῶν» καὶ δι' αὐτοῦ διακρίνονται τῶν
ἐπαρχιακῶν ἀρχιερέων, οἵτινες συνήθως ἔχουν τὸν τίτλον «ἀρχιερεὺς (τῶν
Σεβαστῶν) καὶ ἀγωνοθέτης τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων». Ἐξ αὐτῶν γνωρίζο-
μεν ἓνα ἐκ τῆς πόλεως Σερρών, τὸν Τι. Κλαύδιον Φλαουϊανὸν Λυσίμαχον,²
καὶ ἓνα ἄλλον ἐκ τῆς πόλεως Βεροίας, τὸν Τι. Κλαύδιον Πτολεμαῖον.³ Εἰς
τούτους πρόπει νὰ προσθίσωμεν καὶ ἓνα ἀκόμη πιθανῶς ἐκ τῆς ἀρχαίας
πόλεως Βέργης, ὅστις δὲν φέρει τὸν τίτλον τοῦ ἀρχιερέως τῶν Σεβαστῶν,
δὲν ἦτο δηλ. ἀρχιερεὺς τοῦ ζῶντος αὐτοκράτορος καὶ τῶν προκατόχων,
ἀλλὰ τὸν τίτλον [(ἀρχ)ιερεὺς Καίσαρος Σεβαστοῦ θεοῦ, τ. ἔ. τοῦ Αὐγού-
στου].⁴ Ἀσφαλῶς δὲ δὲν ἦσαν μόνον αὐταὶ αἱ πόλεις, αἱ ὁποῖαι ἤσκουν

schichte des röm. Kaiserkultes, S. - B. Berl. Akad. 1888, 847. Brandis, RE II, 471 κέ. Toutain, Les cultes païens dans l' empire romain, τόμ. I, 129. V. Chapot ἐν Daremberg - Saglio 4, 2, 946 ἐν λ. sacerdos provinciae. P. Riesswald, RE 2R I, 1651 κέ. ἐν λ. Sacerdotes.

¹ Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά 3 (1953-55) 51-58 καὶ 70 κέ. Βλ. καὶ τὴν προφάτως δημοσιευθεῖσαν μελέτην τοῦ J. A. O. Larsen, Representative Government in Greek and Roman History, University of California 1955, 109 κέ. Μέχρι σήμερον μᾶς εἶναι γνωστὰ ἐπὶ ὀνόματα ἀρχιερέων τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων: 1) ὁ Μ. Αἰλῖος Βελλιανὸς Κλαυδιανὸς Θεότιμος, 2) ὁ Τι. Ἰούλιος...κράτης, 3) ὁ Τι. Κλαύδιος..., 4) ὁ Τι. Κλαύδιος Διογένης, 5) ὁ Τι. Κλαύδιος Πειριῶν, 6) ὁ Κ. Ποπίλλιος Πύθων καὶ 7) ὁ Τ. Φλαούιος Κάσσανδρος (Βλ. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 22. 592. 709. 714. 734. 1193. 1438). Εἰς τούτους θὰ ἡδύνατο ἴσως νὰ προστεθῇ καὶ ὁ ἐσχάτως γενόμενος γνωστὸς ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Βεροίας (Βλ. REG 69 (1956) 137, ἀρ. 150) Κάσσανδρος, ὅστις δὲν φέρει μὲν τὸν τίτλον ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων ἢ ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν καὶ ἀγωνοθέτης τοῦ κοινοῦ Μακεδόνων, ἀλλὰ τὸν ἅπλουν «ἀρχιερεὺς» ἐπειδὴ ὁμοῦς τὸ ὄνομα τούτου (ἐπὶ ἀρχιερέος Κάσά(ν)δρου) χρησιμοποιεῖται ἐν ἐπιταφίῳ μνημείῳ μονομάχου, φονευθέντος ἐν Βεροίᾳ, ἴσως ἵνα δηλωθῇ ὅτι ὑπῆρχε χορηγὸς τῶν ἐν Βεροίᾳ τελουμένων ἐπαρχιακῶν ἀγώνων, εἰς τοὺς ὁποίους ἔλαβε μέρος ὁ μονομάχος, συνάγεται ὅτι ἦτο ὁ ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ. Ὁ ἅπλους τύπος «ἐπὶ ἀρχιερέως», χωρὶς νὰ προστίθεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ κοινοῦ κατὰ γενικὴν, ἀπαντᾷ συχνὰ καὶ εἰς ἄλλα κοινὰ, ἀποδίδεται δὲ εἰς τοὺς ἐπαρχιακοὺς ἀρχιερεῖς, ὅχι εἰς τοὺς τοπικούς.

² Δήμιτσα, ἀρ. 812. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων 70/1.

³ Δήμιτσα, ἀρ. 52 [=J. R. St. 33 (1943) 39 = SEG 12, 88/9, ἀρ. 317].

⁴ BSA 23 (1918/19) 91, ἀρ. 17 [=SEG 1, 66, ἀρ. 286].

τοπικήν αὐτοκρατορολατρείαν, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι πρέπει νὰ ὑπῆρχον.¹ Εἶναι εὐνόητον ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς τῶν Σεβαστῶν ἀνήκον εἰς τοὺς μετὰ τὸν Αὐγουστον χρόνους, ἐνθ' ὃ ἀρχιερεὺς Καίσαρος Σεβαστοῦ (θεοῦ) ὑπῆρχεν ὄχι μόνον ἐπὶ Αὐγούστου, ἀλλὰ καὶ μετέπειτα. Οὕτως ὃ ἐκ Σεργῶν ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν Τ. Κλαύδιος Φλαουϊανὸς Λυσίμαχος ἔζησε τὸν 1ον μ.Χ. αἰῶνα,² ὃ δὲ ἐκ Βέργης διετέλεσεν (ἀρχ)ιερεὺς τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ Τιβερίου (21/2 μ.Χ.).³ Ἀρχιέρειαν τῶν Σεβαστῶν, ὅπως καὶ ἀρχιέρειαν τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων,⁴ δὲν συναντῶμεν εἰς τὰς ἐπιγραφάς.

² Ἀρχιερεῖς τῶν πόλεων μᾶς εἶναι γνωστοὶ πολὺ περισσότεροι. Οὕτως ἔξ ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλονίκης γνωρίζομεν 15 ἀρχιερεῖς καὶ 7 ἀρχιερεῖς,⁵

¹ Εἰς τοὺς Φιλίππους π.χ. πιθανῶς ὑπῆρχεν Augusteum (Σεβαστεῖον) πρὸς τέλεσιν τῶν τῆς λατρείας τῶν Σεβαστῶν (βλ. BCH 58 (1934) 454, σημ. 1), εἰς δὲ τοὺς Στόβους ὑπάρχει ἐπιγραφὴ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος, κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένη, ἡ ὁποία περιεῖχε πιθανῶς ἀφίερωμα εἰς ἀποθανοῦσαν αὐτοκράτειραν (ÖJh 24 (1929) 85, ἀρ. 1).

² βλ. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. 71, σημ. 4.

³ Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 419.

⁴ Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων 58.

⁵ Οἱ ἀρχιερεῖς οὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: 1) *Ἀλῖος Βαίβιος Ἡλιόδωρος* (Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 7. βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία, ἀρ. 21), 2) *Ἀλῖος Κατίσιος Λέων* (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 40. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 29), 3) *Γάιος Ἀντώνιος Οὐρβανιανός* (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 28. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 150), 4) *Ἀνρόλιος Ἰσιδωρος* (Π. Παπαγεωργίου, ἀρ. 20. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 63, ἀρ. 19. βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 236), 5) *Κασσιανός Πρόκλος* (Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 52, ἀρ. 4. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1183), 6) *[Τιβέριος] Κλαύδιος Κρίσπος* (Δήμιτσα, ἀρ. 365. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 722), 7) *Κλαύδιος Μένων* (Δήμιτσα, ἀρ. 378. 379. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 39. βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 727), 8) *Κορνήλιος Φήλιξ Μάρκελλος* (Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 66/7, ἀρ. 25. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 779), 9) *Μαρεϊανός Φίλιππος* (I) (Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 878), 10) *Μαρεϊανός Φίλιππος* (II) (Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 879), 11) *Πόντιος Εὐάγγελος* (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. 16 Σεπτεμβρίου 1904. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1181), 12) *Ρουπίλιος Οὐαλέριος* (Ἀθηνοσέυτος ἐπιγραφὴ, ἀποκειμένη εἰς τὸν περίβολον τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχουσα οὕτω: *Ρουπίλιον Οὐαλέριον, | τὸν ἀξιολογώτατον ἀρχιερεῖα καὶ ἀγωνοθέτην· ἡ πόλις πάσης ἕνεκα πρὸς ἐαυτὴν [εὐνοίας:]*), 13) *Φλαβιανός Ἀντίγονος* (Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 56/7, ἀρ. 9. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1418), 14) *[Τίτος] Φλαβιανός Ἐλενος* (Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 13/4. ἀρ. 3 = Δήμιτσα, ἀρ. 373 = Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 75, σημ. 7. βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1419), 15) *Φλαβιανός Μάγνος* (Πελεκίδης 56/7, ἀρ. 9. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1421). Ἀρχιέρειαι: 1) *Αἰλία Ἀλεξάνδρα* (Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 22. 36. 40. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 52), 2) *Ἀρρία Προκλιανὴ Φίλιση* (Πελεκίδης

τῆς Βεροίας ἀρχιερεῖς 3 καὶ ἀρχιερεῖας 2,¹ τοῦ Βελβενδοῦ ἕνα ἀρχιερέα,² τῶν Στόβων ἕνα ἀρχιερέα καὶ μίαν ἀρχιερείαν³ καὶ ἕνα ἐκ τῶν Φιλίππων.⁴ Πρὸς τοῦτους μᾶς εἶναι γνωστοὶ εἰς ἀρχιερεὺς τῆς Ἀμφιπόλεως⁵ καὶ μία ἀρχιερεία πιθανώτατα τῆς Στυβέρρας.⁶ Εἰς τὸν τίτλον τοῦ τοπικοῦ αὐτοῦ ἀρχιερέως⁷ οὐδεὶς προσδιορισμὸς προστίθεται, εἰ μὴ σπανίως μόνον τὸ ὄνομα τῆς πόλεως κατὰ γενικὴν, ὥς ἀρχιερεὺς καὶ ἀγωνοθέτης τῆς Ἀμφιπολεϊτῶν πό-

δ η, ἐνθ' ἀν., 77, σημ. 2. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ. ἀν., ἀρ. 183), 3) *Ἀθρηλία* Ἀπολλοδώρῃ ἡ Ἀμμία (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 24. 26. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 273), 4) *Ἀθρηλία Φιλοτέρα* (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 20. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 286), 5) *Ὀδαιρία Ἀλεξάνδρα* (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. 16 Σεπτεμβρίου 1904=Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 86, σημ. 4. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1068), 6) *Ποντία Καλλιστιανή* (Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 52, ἀρ. 4. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1189), 7) *Φλαβία Κλανδία Σιλβανή* (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. 23 Σεπτεμβρίου 1903, ἀρ. 5 καὶ Θεσσαλον. κατεσφρ. βιβλίον ἀνοιχθὲν 7, ἀρ. 33. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1454).—Ὁ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 77, οὐχὶ ὀρθῶς περιλαμβάνει εἰς τὰς ἀρχιερεῖας τῆς Θεσσαλονίκης ὡς ὀγδόην ἀρχιερείαν καὶ τὴν *Ἀθρηλιανήν Πρεσκοαν*, ἥτις οὐδὲνα τίτλον φέρει εἰς τὸ τιμητικόν της μνημεῖον. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων 53, σημ. 4.

¹ Ἀρχιερεῖς: 1) *Δούκιος Ἀθρηλιανὸς Σωτήριχος* (REG 15 (1902) 142=BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 207), 2) *Δέκιμος Ποπλίκιος* (BSA 41 (1940-45) 113, ἀρ. 24: ἐπὶ [ἀρχιερέως; Δ]έκιμον Ποπλίκιον. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1487), 3) *Κ...* (ἐσώθη μόνον τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ ὀνόματος του. Δ. ἡμιτσα, ἀρ. 59. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 656). Ἀρχιερεῖαι: 1) *Γαῖα Ἰουλία Κασσιανή* (Arch. Anzeig. 57 (1942) 178, ἀρ. 17 καὶ εἰκ. 47. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 626), 2) *Πονία Ἀμμία* (Arch. Anzeig. ἐνθ' ἀν. 183, ἀρ. 20. Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1187).

² Ch. E d s o n, *Macedonica* III, 195/96: *Δομίτιος Εὐρόδικος*. Οὗτος, μολοντί ἡ ἐπιγραφὴ εὐρέθη εἰς τὸν Βελβενδόν, πρέπει νὰ ᾗτο ἀρχιερεὺς τῆς Βεροίας, ὅπου ἀπέκτεσε καὶ τοὺς ἄλλους τίτλους, τοὺς σημειουμένους εἰς τὴν ἐπιγραφὴν.

³ *Ὁ Jh* 28 (1933) 133, ἀρ. 2 [=REG 49 (1936) 369/70]. Βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 368. 1277: *Πόβλιος Σέντιος Σεπίμιος Νικόλαος* (ἀρχιερεὺς τῶν *Στοβαίων*) καὶ *Γρανία Ἀλεξάνδρα*.

⁴ BCH 49 (1935) 141, ἀρ. 41: *Κό(ῖντος) Φλάβιος Ἐρμαδίον*.

⁵ Δ. ἡμιτσα, ἀρ. 812: *Τι. Κλαύδιος Διογένης*.

⁶ F. P a p a z o g l u, *Z'iva Antika* III (1953) 215-221 [=SEG 13, 99, ἀρ. 404]: Δ. *Ἀὐ(ηλία) Τρεβονία Νικομάχη*. Ἡ ἀρχιερεία αὕτη προηγουμένως ἦτο γνωστὴ μόνον ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Βεροίας, δι' αὐτὸ εἰς ἄλλην μου μελέτην (Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων 89) τὴν περιέλαβον εἰς τὰς γνωστὰς ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς Βεροίας ἀρχιερεῖας. Εἰς τὴν νέαν ἐπιγραφὴν ὁμως, ἡ ὁποία εὐρέθη εἰς τὸ Τσεπίκοβο, ἡ πόλις (=Στυβέρρα), ἥτις τιμᾷ τὸν υἱὸν της, σημειώνεται διὰ τῆς λέξεως *ἡ πατρίς*. Συνεπῶς αὕτη ἦτο ἀρχιερεία τῆς Στυβέρρας, ὅπου αὕτη καὶ ὅλη ἡ οἰκογένειά της φαίνεται ὅτι διέμενον, καὶ ὅχι τῆς Βεροίας.

⁷ Ἐνίοτε ἀντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ «ἀρχιερεὺς» χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ ἀξιοματοῦχου αὐτοῦ καὶ ἡ μετοχὴ τοῦ ρήματος κατ' ἐνεστώτα ἡ ἀόριστον, ὡς ἀρχιερατεύων ἢ ἀρχιερασάμενος. Βλ. Δ. ἡμιτσα, ἀρ. 59. BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6.

λεως,¹ ἀρχιερεὺς καὶ ἀγωνοθέτης τῆς... Θεσσαλονικαίων μητροπόλεως.² Ἡ προσθήκη τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως εἰς τὸν τίτλον τοῦ ἀρχιερέως εἶναι ἰδιαιτέρως ἀπαραίτητος, ὅταν πρόκειται νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἀρχιερωσύνης τοῦ τόπου καὶ ἄλλης, ἥ ὅποια τυχὸν μνημονεύεται μεταξὺ τῶν τίτλων τοῦ τιμωμένου ἀρχιερέως, ἥ ὅταν αἱ τιμαὶ δὲν ἀπονέμονται ἐν τῇ πόλει, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκεν ἡ ἀρχιερωσύνη. Ἄλλως ἡ προσθήκη αὐτῆς ἦτο περιττή, διότι ἦτο εὐνόητον ὅτι ὁ ἄνευ προσδιορισμοῦ τινος ἀρχιερεὺς ἦτο ὁ ἀρχιερεὺς τῆς πατρίδος.

Διὰ πρώτην φορὰν ἐμφανίζεται ὁ τοπικὸς αὐτὸς ἀρχιερεὺς εἰς τὰς πηγὰς μας ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Τίτου (79 - 81 μ.Χ.) εἰς τὴν Βέροιαν.³ Εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα φαίνεται ὅτι ἀνῆκε καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ἀμφιπόλεως Τι. Κλαύδιος Διογένης.⁴ Κατόπιν, κατὰ τὸν 2ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ μάλιστα κατὰ τὸν 3ον, τὸν συναντῶμεν πολὺ συχνά.⁵ Ἐκ τούτου ὅμως δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἀρχιερωσύνη αὐτὴ εἰσῆχθη εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους καὶ ὅτι εἶχε σχέσιν μὲ τὴν τοπικὴν αὐτοκρατορολατρείαν.⁶ Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔμενεν ἀνεξήγητον, διατί εἰς τὸ πλη-

¹ Δ ή μιτσα, ἀρ. 811.

² Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19.

³ Δ ή μιτσα, ἀρ. 811.

⁴ Δ ή μιτσα, ἀρ. 811. Περὶ τῆς χρονολογίας βλ. P. Guiraud, Les assemblées provinciales dans l'empire romain, Paris 1887, 56, σσμ. 11. Corrack, J. R. St. 33 (1943) 40.

⁵ Παραθέτω κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν τοὺς δυναμένους νὰ χρονολογηθοῦν τοπικοὺς ἀρχιερεῖς: 1) [Τιβέριος] Κλαύδιος Κρίσπος (Θεσσαλονίκη), 141/42 μ.Χ. 2) Πόβλιος Σέντιος Σεπίμιος Νικόλαος καὶ ἡ σύζυγός του Γρανία Ἀλεξάνδρα (Στόβοι), ἀρχαὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰῶνος. 3) Φλαβιανὸς Μάγνος καὶ Φλαβιανὸς Ἀντίγονος (Θεσσαλονίκη), ἀρχαὶ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. (πάντως πρὸ τοῦ 219 μ.Χ.). 4) Μαρεϊτιανὸς Φίλιππος (I) (Θεσσαλονίκη), μετὰ τοῦ 219 καὶ 248 μ.Χ. 5) Μαρεϊτιανὸς Φίλιππος (II) (Θεσσαλονίκη) πρὸ τοῦ 248 μ.Χ. 6) Κλαύδιος Μένων (Θεσσαλονίκη), πρῶτον τρίτον τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. 7) Δομίτιος Εὐδρόδικος (Βέροια), δεύτερον τέταρτον τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. 8) Γάιος Ἀντώνιος Οὐρβανιανὸς (Θεσσαλονίκη), πρὸ τοῦ 240 μ.Χ. 9) Τίτο[ς] Φλαβι[ανὸς] Ἐλενος (Θεσσαλονίκη), μετὰ τὸ 240 μ.Χ. 10) Λούκιος Ἀδρηλιανὸς Σωτήριχος (Βέροια), 245/46 μ.Χ. 11) Ἀδρηλῖος Ἰσιδωρος (Θεσσαλονίκη), μετὰ τὸ 249 μ.Χ. 12) Αἴλιος Βαίβιος Ἡλιοδόωρος (Θεσσαλονίκη), 253 - 268 μ.Χ. 13) Πόντιος Εὐάγγελος (Θεσσαλονίκη) 261/62 μ.Χ. 14) Κορνῆλιος Φήλιξ Μάρκελλος (Θεσσαλονίκη), 262/63 μ.Χ. Πάντες οἱ ἄλλοι, 15) ἡ Αἰλία Ἀλεξάνδρα, 16) ἡ Ἀδρηλία Ἀπολλοδορία ἡ Ἀμμία (Θεσσαλονίκη), 17) ἡ Γαῖα Ἰουλία Κασσιανή (Βέροια) καὶ 18) ὁ Κόϊντος Φλάβιος Ἐρμαδίων (Φίλιπποι), ἀνῆκον εἰς τὸν 3ον ἐν γένει αἰῶνα. Πηγὰς καὶ χρονολόγησιν τῶν ἐπιγραφῶν βλ. ἐν Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία.

⁶ Ὁ Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 79, πιστεύει ὅτι ὁ ἄνευ προσδιορισμοῦ τινος ἀρχιερεὺς τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης ἦτο ὁ ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν, ἦτοι ὁ ἀνώτατος λειτουργὸς καὶ ἐπόπτης τῆς αὐτοκρατορολατρείας τῆς πόλεως ταύτης. Ὁμοίως καὶ οἱ Duchesne - Bayet, ἐνθ' ἀν. 18, παλαιότερον τὸν Κλαύδιον Μένωνα ἐθεώρουν ὡς ἀρχιερεὰ τῆς τοπικῆς αὐτοκρατορολατρείας.

θος αὐτὸ τῶν ἀρχιερέων δὲν προστίθεται ὁ προσδιορισμὸς «τῶν Σεβαστῶν», ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶδομεν, δὲν ἦτο ἄγνωστος τότε εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἐπίσης δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῶμεν, ἂν οἱ ἀρχιερεῖς οὗτοι ἦσαν ἐμπεπιστευμένοι μὲ τὴν λατείαν θεοτήτος τινος ἢ εἶχον τὴν ἀνωτάτην ἐποπτείαν ὁλοκλήρου τῆς λατείας τῆς πόλεως. Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἐμφανίζονται δύο ἀρχιερεῖς,¹ ἔχοντες σχέσιν μὲ τὰ ἐν αὐτῇ τελούμενα Πύθια, δηλ. μὲ τὴν λατείαν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἣτις πολὺ ἐνωρὶς εἶχε συνδεθῇ μὲ τὴν ἐκ τῆς Φρυγίας διαδοθεῖσαν λατείαν τοῦ Καβείρου (Καβείρια - Πύθια).² Ἐπειδὴ ἡ λατεία αὕτη εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἔπαιξε σημαντικώτατον ρόλον,³ δὴ ἦτο δυνατόν, μὲ ἐπιφύλαξιν βέβαια, νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ὁ ἀνώτατος λειτουργὸς καὶ ἐπόπτης τῆς λατείας ταύτης. Οἱ ἀρχιερεῖς, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι δημοτικοὶ ἄρχοντες, ἦσαν αἵρετοί, ἐξελέγοντο δὲ ὑπὸ τῆς πόλεως δι' ἐν μόνον ἔτος. Τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον· εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Βεροίας ρητῶς μαρτυρεῖται τὸ ἔτος (245/46 μ.Χ.) τῆς ἀρχιερωσύνης τοῦ Λουκίου Αὐρηλιανοῦ Σωτηρίχου.⁴ Προσέτι οὗτοι εἶχον τὸ δικαίωμα τῆς ἐπανεκλογῆς, καθὼς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῶν τίτλων «δὲς ἀρχιερέως» ἢ «πεντάκις ἀρχιέρεια», τοὺς ὁποίους συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὰς ἀρχιερέων.⁵ Εἰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Θεσσαλονίκης⁶ ἀπαντᾷ καὶ ὁ τίτλος ἐκ «προγόνων ἀρχιέρεια». Ἐκ τούτου ὅμως δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν τὸ ἀντίθετον, ὅτι ἡ ἀρχιερωσύνη δὲν ἦτο αἵρετὴ ἀλλὰ κληρονομικὴ ἢ ὅτι εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν τοῦλάχιστον ὑπῆρχον ἀρχιερατικὰ γένη. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς αὐτὰς οἱ ἀναθέται ἠθέλησαν ἀπλῶς νὰ τονίσουν ὅτι καὶ οἱ πρόγονοι τῶν μνημονευομένων ἀρχιερεῶν ἐτιμήθησαν διὰ τῆς ἀρχιερωσύνης καὶ ὅχι νὰ δηλώσουν κληρονομικὴν τινα ἀρχιερωσύνην. Ἄλλωστε ὁ τίτλος «δὲς ἀρχιερέως»,⁷ τὸν ὁποῖον συναντῶμεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, μαρτυρεῖ αἵρετην ἀρχιερωσύνην. Τὸν τίτλον τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις συνήθως συνοδεύεται μὲ τὸ τι-

¹ Duchesne - Bayet, ἐνθ' ἄν. 13/4, ἀρ. 3. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 28.

² Περὶ τῆς λατείας τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τοῦ Καβείρου καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεμένων Πυθίων - Καβειρίων βλ. O. Tafra li, Thessalonique des origines 51/2. Kern, RE X, 1416/17. Πελεκίδη, ἐνθ' ἄν. 39 καὶ Ch. Edson, Cult of Thessalonica ἐν Harvard Theological Review 41 (1948) 190 κέ.

³ Bengt Hemberg, Die Kabiren, Uppsala 1950, 206 κέ. Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Καβείρου καὶ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, τοῦ προστάτου καὶ πολιούχου τῆς Θεσσαλονίκης, βλ. Lucius, Anfänge des Heiligenkults in der christlichen kirche, Tübingen 1904, 214 κέ. καὶ Ch. Edson, ἐνθ' ἄν. 204.

⁴ REG 15 (1902) 142=BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6: ἀρχιερασαμένον καὶ ἀρχαντος ἐν τῷ ἐτ(ε)ι τῷ γγτ'.

⁵ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 20. Arch. Anzeig. 57 (1942) 183, ἀρ. 20.

⁶ Πελεκίδη, ἐνθ' ἄν. 52, ἀρ. 4. 77, σημ. 2.

⁷ Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἄν.

μητικὸν ἐπίθετον «ἀξιολογώτατος»,¹ διατηροῦν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ μετὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ ἀξιώματος. Οἱ ἀρχιερεῖς ἠδύναντο νὰ λάβουν πρὸ τῆς ἀρχιερωσύνης τὸν καὶ μετ' αὐτὴν πᾶσαν ἀρχήν, δημοτικὴν ἢ ἐπαρχιακὴν, θρησκευτικὴν ἢ πολιτικὴν ἢ καὶ στρατιωτικὴν. Ἀκόμη καὶ ἡ ταυτόχρονος ἀνάληψις ἄλλου ἀξιώματος ἢ λειτουργίας δὲν ἀπεκλείετο. Ἐτσι ὁ Δομίτιος Εὐρύδικος διετέλεσε κατὰ καιροὺς μακεδονιάρχης, ἀρχιερεὺς, πρεσβυτεράρχης τῶν Ὀλυμπίων καὶ ἱεροφάντης,² ὁ (Πόντιος) Κασσιανὸς Πρόκλος ἀρχιερεὺς, πρὸ πόλεως καὶ ἀπὸ στρατειῶν,³ ὁ Λούκιος Αὐρηλιανὸς Σωτήριχος, καθὼς καὶ ὁ Γάιος Ἀντώνιος Οὐρβανιανὸς, ἄρχων καὶ ἀρχιερεὺς,⁴ ὁ Αὐρήλιος Ἰσίδωρος ἀρχιερεὺς καὶ ἀρχίατρος.⁵ Ἰδιαιτέραν δὲν πρῶτον φαίνεται ὅτι εἶχον εἰς τὴν γυμνασιαρχίαν καὶ ἀγωνοθεσίαν,⁶ τὴν τελευταίαν μάλιστα ἐλάμβανον κατὰ κανόνα κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερωσύνης τῶν. Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι καὶ διὰ τὰς ἄλλας δημοτικὰς ἀρχὰς εἴπομεν, ὅτι δηλ. πολλάκις μέλη τῆς αὐτῆς οἰκογενείας ἐλάμβανον τὴν ἀρχιερωσύνην ἐπὶ σειράν γενεῶν, ὅχι βέβαια κληρονομικῶς τινι δικαιώματι. Κλασσικὸν παράδειγμα εἶναι ἡ ἐκ Θεσσαλονίκης οἰκογένεια τῶν Μαρεινιανῶν, ὅπου τὴν ἀρχιερωσύνην ἔλαβον κατὰ σειράν ὁ Φλαβιανὸς Μάγνος, τὸ ἀρχαιότερον γνωστὸν μέλος αὐτῆς, ὁ υἱὸς τοῦ Φλαβιανὸς Ἀντίγονος, ὁ ἑγγονὸς τοῦ Μαρεινιανὸς Φίλιππος (I), ὁ δισέγγονός τοῦ Μαρεινιανὸς Φίλιππος (II) καὶ οἱ πενθεροὶ τοῦ τελευταίου Αὐρήλιος Ἰσίδωρος καὶ Αὐρηλία Φιλωτέρα.⁷ Δικαίως λοιπὸν πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς θὰ ἠμποροῦσαν νὰ τιτλοφοροῦνται «ἐκ προγόνων ἀρχιερεῖς», ὅπως καὶ αἱ προαναφερθεῖσαι δύο ἀρχιέρειαι τῆς Θεσσαλονί-

¹ Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. 16 Σεπτεμβρίου 1904 καὶ 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 7. 20. Πελεκίδης, ἔνθ' ἀν. 52, ἀρ. 4. 66/7, ἀρ. 25. Ἀδμοσίευτος ἐπιγραφή, ἀποκεμμένη εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον τῆς Θεσσαλονίκης (βλ. σ. 68, σημ. 5). Μόνον εἰς μίαν ἐπιγραφὴν (Δήμιτσα, ἀρ. 373) ὑπάρχει ὁ τίτλος «[τὸν ἄ]ριστον [ἀρχι]ερέα». Τὸ ἐπίθετον «κράτιστος», τὸ ὁποῖον φέρει ὁ γυμνασίαρχος καὶ ἀρχιερεὺς Κό. Φλάβιος Ἐρμαδίων (BCH 59 (1935) 141, ἀρ. 41) καὶ ὁ ἀρχιερεὺς Πόντιος Εὐάγγελος (Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, στήλ. 4), εἶναι δηλωτικὸν τῆς τάξεως (ordo equester), εἰς τὴν ὁποίαν οὗτοι ἀνῆκον, καὶ δὲν συνδέεται μὲ τὴν ἰδιότητα τοῦ ἀρχιερέως. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ Πόντιος Εὐάγγελος εἰς τὸ μνημεῖόν του τιτλοφορεῖται «ὁ κράτιστος καὶ ἀρχιερεὺς».

² Ch. Edson, *Macedonica* III, ἔνθ' ἀν. 196. βλ. καὶ Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων 79 κέ.

³ Πελεκίδης, ἔνθ' ἀν. 52, ἀρ. 4.

⁴ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 28. BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6.

⁵ Πελεκίδης, ἔνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 373. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου καὶ 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 7. 40. Πελεκίδης, ἔνθ' ἀν. BCH 59 (1935) 141/42, ἀρ. 41. Ἀδμοσίευτος ἐπιγραφή Θεσσαλονίκης, βλ. ἀνωτέρω σ. 68, σημ. 5.

⁷ Περὶ τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου τῶν Μαρεινιανῶν βλ. Δ. Κανατσούλη, Μακεδονικὴ προσωπογραφία σ. 95.

κης. Πρέπει όμως να σημειωθῇ πρὸς ἀποφυγὴν ἐσφαλμένων ἐντυπώσεων ὅτι ἄλλα μέλη τῆς ἰδίας οἰκογενείας δὲν ἔλαβον τὴν ἀρχιερωσύνην, ἀλλ' ἄλλα ἀξιώματα, πολιτικά καὶ θρησκευτικά.

Ὅπως εἶδομεν, ἀρχιερεῖς εἶναι ὄχι μόνον ἄρρενες, ἀλλὰ καὶ θήλειες. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι πολλοὶ ἀρχιερεῖς εἶναι σύζυγοι ἀρχιερέων.¹ Ἐκ τῆς συμπτώσεως ὅμως αὐτῆς δὲν πρέπει νὰ συναγάγωμεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἀρχιερεῖα ἦτο ἀπλοῦς τίτλος, διδόμενος εἰς τὰς συζύγους τῶν ἀρχιερέων, ἀλλ' ἀξίωμα, καθ' ὅσον πολλοὶ σύζυγοι ἀρχιερέων ἢ οὐδένα τίτλον εἶχον ἢ φέρουν ἐπὶ τῶν μνημείων τίτλους ἄλλων ἀξιωματιῶν.² Πρὸς τοῦτοις ὁ τίτλος «*πεντάκις ἀρχιερεῖα*», τὸν ὁποῖον φέρει εἰς τὸ μνημεῖόν της ἡ Ποντία Ἀμμία,³ δὲν ἀφήνει καμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι πρόκειται περὶ πραγματικοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον ἐδίδετο εἰς γυναῖκα ἀνεξαργήτως τῆς ιδιότητος τοῦ ἀνδρός της. Οἱ ἀρχιερεῖς, ὅπως καὶ οἱ ἀνώτατοι ἄρχοντες τῶν πόλεων, ἀπολαύουν ἐξαιρετικῶν τιμῶν καὶ δὲν παύουν νὰ θεωροῦνται καὶ μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἀρχιερωσύνης τῶν ἐπιφανῶν πρόσωπα, ἐνίοτε μάλιστα μετὰ παμμακεδονικὴν προβολήν. Τὸ πλῆθος τῶν μνημείων, τὰ ὁποῖα ἐγείρονται πρὸς τιμὴν τῶν ὑπὸ τῆς πόλεως, τοῦ ἐπαρχιακοῦ συνεδρίου, διαφόρων συλλόγων καὶ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν,⁴ μαρτυρεῖ τὴν ἐξέχουσαν θέσιν, ποῦ εἶχον εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν μακεδονικῶν πόλεων. Ἐνδεικτικὸν τούτου ἀκόμη εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματός των πρὸς χρονολόγησιν διαφόρων πράξεων.⁵

¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 16 Σεπτεμβρίου 1904, σελ. 4/5 καὶ 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 20. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 52, ἀρ. 4. ὉJh 28 (1933) 133, ἀρ. 2.

² Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 22. 24. 26. Arch. Anzeig. 57 (1942) 178 κέ., ἀρ. 17. 21.

³ Arch. Anzeig., ἐνθ' ἀν. 183, ἀρ. 20.

⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 52 [=J. R. St. 33 (1943) 39]. 373. 378. 379. 811. 812. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 20 καὶ 7 Ὀκτωβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους, ἀρ. 24. 26. ὉJh 28 (1933) 133, ἀρ. 2. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 52, ἀρ. 4. 77, σημ. 2. BCH 59 (1935) 141, ἀρ. 41. Arch. Anzeig. 57 (1942) 178, ἀρ. 17. 183, ἀρ. 20. Ἀδμοσίεωτος ἐπιγραφὴ Θεσσαλονίκης (βλ. ἀνωτέρω σ. 68).

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 59: ἀρχιερατέοντος Κ... BSA 23 (1918/19) 91/2, ἀρ. 17: [ἐπὶ (ἀρχι)ερέως Κα]ίσαρος Σεβαστοῦ θεοῦ καὶ γυμνασιάρχου. 41 (1940-45) 113, ἀρ. 24: ἐπὶ [ἀρχιερέως] Δ]έκμου. Δήμιτσα, ἀρ. 738: [ἐπὶ ἀρχιερέως] Ἀπελλά το...[θεοῦ] Κ]αίσαρος Σ[εβαστοῦ καὶ Ρώμης καὶ συγκλήτου καὶ Ρω]μαίων ἐνε[ργειῶν] (κατὰ συμπληρωσιν τοῦ J. H. Mordtmann ἐν Amer. Jour. Theol. 2 (1898) 610). Τῶν τριῶν τελευταίων ὁ τίτλος, ὅπως βλέπομεν, δὲν ἐσώθη· ὅθεν θὰ ἦτο δυνατόν ἀντι᾽ ἐπὶ ἀρχιερέως νὰ ἦτο καὶ ἐπὶ ιερέως, ὡς ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Θεσσαλονίκης: ἐπὶ ιερέως καὶ ἄγων[οῦ] τοῦ κράτορος Καίσα[ρος] θεοῦ νιού Σεβαστο[ῦ] καὶ ἐν ἄλλῃ τῆς Βεροῖας: ἐπὶ ιερέως διὰ βίου. Βλ. Δήμιτσα, ἀρ. 61. 367.

2. *Ἱερεῖς* (ἱερεύς - εια,¹ sacerdos,² flamen³). Οἱ ἀρχιερεῖς, ὅπως εἵπομεν, ἦσαν οἱ ἀνώτατοι ἐπόπται καὶ λειτουργοὶ ἐν γένει τῆς λατρείας, ἐνῶ οἱ ἱερεῖς ἦσαν ἀπλῶς οἱ λειτουργοὶ τῆς λατρείας θεοτήτος τινος καὶ οἱ φύλακες τοῦ ἱεροῦ αὐτῆς. Ποία ὁμως σχέσις ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν ἢ ἀν ἀκόμη ὑπῆρχεν ἐξάρτησίς τις τῶν ἱερέων ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ποία δὲν γνωρίζομεν.⁴ Πάντως ἱεραρχία, οἷαν συναντῶμεν εἰς τὰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας σήμερον, ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἱεροσύνη δὲν ἀπετέλει προβαθμίδα διὰ τὴν ἀρχιερωσύνην. Ἀντιθέτως τὸ ἴδιον πρόσωπον ἠδύνατο ἐνίοτε νὰ κατέχῃ ταυτοχρόνως καὶ τὰ δύο ἀξιώματα.⁵ Οἱ ἱερεῖς εἰς τὴν Μακεδονίαν εἶναι ἡ λειτουργοὶ τῆς τοπικῆς αὐτοκρατορολατρείας ἢ τῶν κατὰ τόπους θεοτήτων· οὐδεις ἐπαρχιακὸς ἱερεύς μᾶς παραδίδεται. Ἔτσι μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν εἰς ἱερέως καὶ ἀγων[οθέτης αὐ]τοκράτορος Καίσαρος[ος θεοῦ] υἱοῦ Σεβαστοῦ,⁶ δηλ. τοῦ Αὐγουστου, καὶ μία ἱέρεια τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος,⁷ εἰς ἱερέως Ρώμης καὶ Ρωμ[αίων] εὐεργετῶν,⁸ καὶ τρίτος Διὸς Ἐλευθε[ρίου καὶ Ρώμης],⁹ ἀπὸ

¹ Βλ. π.χ. Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 61. 128. 367. 539. Γ. Ο ἰ κ ο ν ὁ μ ο υ, ἐνθ' ἀν. 13, ἀρ. 6. BSA 23 (1918/19) 70 κέ., ἀρ. 3. 4. 5. 14. 41 (1940-45) 113/14, ἀρ. 25. BCH 53 (1929) 76, ἀρ. 1. Π ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 56 κέ., ἀρ. 9. 10. 11. 15. 17. 18. 20. 21. 23. 25. Πολὺ συχνὰ ἀντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ γίνεται χρήσις τῆς μετοχῆς τοῦ ρήματος κατ' ἐνστώτα ἢ ἀόριστον μὲ τὴν ἀνάλογον εἰς τὸν χρόνον σημασίαν: ἱερατεύων (-ουσα) ἢ ἱερετήσαν (-ουσα) (Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 3 (σ. 393). 861. BSA 18 (1911/12) 149/50, ἀρ. 8. Ἀθηνᾶ 25 (1913) 446, ἀρ. 40. Π ε λ ε κ ι δ η, Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268, ἀρ. 1. D. Detschew, Annuaire Bibl. et Musée Plovdiv 1940/41 (1942) 34 κέ. Antike Denkmäler aus Bulgarien, ἀρ. 4. C h. E d s o n, ἐνθ' ἀν. Macedonica III, 154), ἱερώμενος (BCH 47 (1923) 181=SEG 2, 69, ἀρ. 395), ἱερετεύσας ἢ ἱερευενοσάμενος (Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 336. BCH 47 (1923) 291, ἀρ. 1. SEG 3, 105, ἀρ. 504. AE 1933, 44. Π ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 58/9, ἀρ. 12), ἱερασάμενος (-η) (BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6. Π ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 59 κέ., ἀρ. 13. 14. 16. 19. 22. 24. 26. C h. E d s o n, ἐνθ' ἀν. 159. REG 70 (1957) 112. Βλ. καὶ REG 71 (1958) 266, ἀρ. 303).

² Ἀπαντᾷ μόνον εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀποικίας Φιλίππων καὶ Διον, CIL 3, 633 IV, 2. 644. 14206, 12. Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 191. 934, στ. 18. 935, στ. 4. 981. BCH 47 (1923) 59 κέ., ἀρ. 18. 24. σ. 165. 53 (1929) 81 κέ., ἀρ. 5. 6. 57 (1933) 347.

³ Ἀπαντᾷ μόνον εἰς ἐπιγραφὰς τῶν Φιλίππων καὶ τῆς περιοχῆς, CIL 3, 386. 650. 660. 7340. BCH 57 (1933) 370, ἀρ. 27. 62 (1938) 428, ἀρ. 9. RA 33 (1949) 34, ἀρ. 21. AE 1950/51, 58, ἀρ. 4.

⁴ Βλ. Brandis, RE II, 483 ἐν λ. Ἀρχιερεύς.

⁵ Βλ. π.χ. Paton-Hicks, Inscr. of Kos 345.

⁶ Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 11/2, ἀρ. 1 [= Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 367].

⁷ Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 53, ἀρ. 86 [= Δ ἡ μ ι τ σ α, ἀρ. 539].

⁸ C h. E d s o n, Macedonica II, Harvard Studies ἐν Cl. Philology 51 (1941) 127 κέ. Βλ. καὶ L. Robert, Étud. anat. 444, ἀρ. 3.

⁹ C h. E d s o n, ἐνθ' ἀν.

τοὺς Στόβους μία *ἱέρεια Σεβαστῶν*,¹ ἀπὸ τοὺς Φιλίππους τρεῖς *flamines* τοῦ Αὐγούστου (*divi Augusti*),² δύο τοῦ Βεσπασιανοῦ (*divi Vespasiani*),³ εἰς τοῦ Κλαυδίου (*divi Claudii*),⁴ εἰς τοῦ Ἀντωνίνου Πίου (*divi Antonini Pii*)⁵ καὶ δύο ἄλλοι ἀγνώστων αὐτοκρατόρων,⁶ πρὸς δὲ δύο *sacerdotes*⁷ (ἱέρειαι) *divae Augustae*,⁸ δηλ. τῆς Λιβίας. Πολλοὶ περισσότεροι εἶναι οἱ ἱερεῖς τῶν κατὰ τόπους θεοτήτων. Ἐξ αὐτῶν γνωρίζομεν ἕνα τοῦ Διὸς Ὑψίστου ἀπὸ τὴν Ἔδεσσαν (51/2 μ.Χ.),⁹ ἕνα τοῦ Θεοῦ Ὑψίστου Μεγίστου Σωτήρος (κατὰ σημιτικὴν—ἐβραϊκὴν—ἐπιδρασιν) ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν (74/5 μ.Χ.),¹⁰ ἕνα τοῦ θρησκικοῦ θεοῦ Τοτόητος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολιν,¹¹ ἕνα τῆς ἀνεικήτου Νεμέσεως ἀπὸ τοὺς Φιλίππους,¹² ἕνα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς (ἢ Ἀρτέμιδος) ἀπὸ τὴν Πέλλαν,¹³ τέσσαρες τοῦ Ἡρακλέους Κυναγίδα ἀπὸ τὴν Δερρίοπον (86/7 μ.Χ.) καὶ τὴν Αἰάνην,¹⁴ ἀπροσδιορίστου ἀριθμοῦ ἱερεῖς τοῦ Ἡρακλέους ἀπὸ τὴν Ἔδεσσαν¹⁵ καὶ τοῦ Διονύσου ἀπὸ τὴν Θεσσαλονικὴν (2ος μ.Χ. αἰ.)¹⁶ καὶ ἕνα ἱερέα τῆς Ἀφροδίτης

¹ REG 70 (1957) 113. Βλ. καὶ REG 71 (1958) 226, ἀρ. 303.

² CIL 3, 386 [= ILS 2718]. 7340. BCH 62 (1938) 428, ἀρ. 9.

³ CIL 3, 660 [= Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 983]. AE 1950/51, 58, ἀρ. 4 [= RA 40 (1952) 234, ἀρ. 226].

⁴ CIL 3, 650 [= Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 980].

⁵ RA 33 (1949) 34, ἀρ. 21.

⁶ BCH 57 (1933) 370, ἀρ. 27. Εἰς τὴν ἐπιγραφὴν δὲν ἐσώθη τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος, εἰ μὴ μόνον αἱ δύο λέξεις *flamen...* | *flamen*. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ δὲν κατανομάζεται ὁ αὐτοκράτωρ, εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ *flamines* τῶν ἐπαρχιῶν ἀνήκον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν αὐτοκρατορολατρείαν. Βλ. Geiger, *De sacerdotibus Augustorum municipalibus*, Diss. Halens. 1913, 21 κέ. P. Riewald, RE 2R I, 1652.

⁷ Ὁ τίτλος *sacerdos* τῆς αὐτοκρατορολατρείας μαρτυρεῖται μόνον δι' ἱερείας. Βλ. P. Riewald, ἔνθ' ἄν.

⁸ CIL 3, 651 [= Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 981]. BCH, ἔνθ' ἄν. 347, ἀρ. 13C.

⁹ Πελεκίδης, Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268, ἀρ. 1.

¹⁰ Ἀδημοσίευτος ἐπιγραφὴ, ἀποκειμένη εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονικῆς: Θεῶι Ὑψίστῳ Μεγίστῳ Σωτήρι Γ. Ἰούλιος Ὡριος καὶ ὄνειρον χρηματισθεὶς καὶ σωθεὶς κλπ. ἐπὶ ἱερέως Μ. Οὐνη(τ)ίου Πρόκλου ἔτους βκο'.

¹¹ Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 861. Βλ. καὶ ἀρ. 871. Πρβ. W. Baerge, *De Macedonum sacris*, Diss. Hale 1913, 181. Δ. Κανατσοῦλη, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, ἀρ. 510.

¹² BCH 48 (1924) 289, 293 καὶ 49 (1925) 240 [= SEG 3, 104, ἀρ. 499.500.501].

¹³ Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 128 [= CIG 1997].

¹⁴ BCH 47 (1923) 291, ἀρ. 1 [= SEG 2, 75, ἀρ. 436]: Ἡρακλεῖ Κυναγίδα. AE 1933, 44. Τρεῖς τοῦ Ἡρακλέους Κυναγίδα συναντῶμεν καὶ κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴν ἐποχὴν. Βλ. πρῶτον μέρος τῆς παρούσης μελέτης, *Μακεδονικά*, τόμ. 4ος, 238.

¹⁵ Ath. Mitt. 27 (1902) 311, ἀρ. 18.

¹⁶ Duchesne-Bayet, ἔνθ' ἄν. 43, ἀρ. 59 [= Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 386 = C h. E d s o n, ἔνθ' ἄν. *Macedonica* III, 162]. C h. E d s o n, ἔνθ' ἄν. 154.

᾽Ομονοίας ἀπὸ τὴν ἰδίαν πόλιν.¹ Ἀκόμη μᾶς παραδίδονται ἀρκετοὶ ἱερεῖς αἰγυπτιακῶν θεοτήτων, δηλ. εἰς ἱερεὺς τῆς Ἰσιδος Λοχίας ἐκ Βεροίας,² εἰς τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ Σαράπιδος ἐκ Φιλίππων³ καὶ εἰς ἄλλος τοῦ Σαράπιδος καὶ τῆς Ἰσιδος ἐκ Θεσσαλονίκης,⁴ εἰς τοῦ Ὁρου Ἀρποκράτους (παραδίδεται Ἀρποκράτης)⁵ ἐξ Ἀμφιπόλεως (:)⁶ καὶ εἰς τοῦ Ἀρποκράτου ἐκ Θεσσαλονίκης,⁷ εἰς τοῦ Ὀσίριδος ἐκ Θεσσαλονίκης,⁸ εἰς τῶν θεῶν (τ. ἔ. τῶν αἰγυπτίων θεῶν)⁹ ἐκ Φιλίππων¹⁰ καὶ εἰς ἄλλος τῶν αὐτῶν θεῶν ἐκ Θεσσαλονίκης.¹¹ Ὅλους ὁμῶς ὑπερβάλλουν εἰς ἀριθμὸν οἱ ἱερεῖς (ἐν ὄλῳ 19) τοῦ θεοῦ Φούλβου ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην.¹² Πλὴν τῶν ἱερῶν μᾶς παραδίδονται καὶ τινες ἱέρειαι, δηλ. τῆς Μητρὸς θεῶν ἐξ Ἐδέσσης (237/38 μ. Χ.),¹³ τῆς Μητρὸς καὶ Κόρης (Δήμητρας καὶ Περσεφόνης) ἐκ Βεροίας,¹⁴ τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς ἐκ Δίου,¹⁵ τῆς Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας ἐκ Βεροίας (249/50 μ. Χ.),¹⁶

¹ Ἐπιγραφή τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης: Ἀφροδείη τῇ Ὁμονοίᾳ· ὁ ἱερεὺς Ποντιανός. Βλ. Μακεδονικά 1 (1940) 465.

² Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 61 [=BSA 41 (1940 - 45) 105, ἀρ. 1 = SEG 12, 88, ἀρ. 316].

³ BCH 53 (1929) 76 κέ., ἀρ. 1. 2.

⁴ Ἀδημοσίετος ἐπιγραφή τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ὑπ' ἀρ. 1950: [Πρόπιος] Σαλάριος Πάμφιλος ἱερεὺς Σαράπιδος καὶ [Ἰσι]δος καὶ Μάνιος Σαλάριος [Ποπλίου] υἱός κλπ. Τὰ ἴδια πρόσωπα συναντῶμεν καὶ εἰς ἄλλην ἀνέκδοτον ἐπιγραφὴν τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης (Βλ. Ἐπετηρ. Φίλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 7 (1957) 162, σημ. 10), ἔνθα ταῦτα ἀναθέτουν εἰς τὸν Ὀσίριν καὶ τοὺς ἄλλους αἰγυπτίους θεοὺς τὸ Ὀσιρίην καὶ τὸ ἐν αὐτῷ περιστύλον καὶ τὸ διδυμαφόριον.—Ὁμοίως εἰς ἐπιγραφὴν τοῦ αὐτοῦ Μουσείου μνημονεύεται ἱερεὺς πιθανώτατα τῆς Ἰσιδος Ὀργίας.

⁵ Περί τοῦ Ὁρου Ἀρποκράτους βλ. προχείρους Roeder, RE VIII, 2443 κέ.

⁶ BSA 23 (1918/19) 86, ἀρ. 14 [=REG 34 (1921) 442=SEG 1, 65, ἀρ. 283].

⁷ Ἀδημοσίετος ἐπιγραφή τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ὑπ' ἀρ. 1953: ... | ΤΑΣ Διοσκουρίδου γενό[με]νος ἱερεὺς Ἀρποκράτου κλπ.

⁸ Ἀδημοσίετος ἐπιγραφή, ἀποκεμήνη εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσείον Θεσσαλονίκης: Θεῶι | Ὀσιρίδι | καὶ τὸν | βωμὸν | ἀνέθηκε | Περῶνα | Ὀκελλίνα | ἱερετεύοντος | Ἰουλίῳ Σφόδρον τὸ β'.

⁹ Βλ. P. Collart, Philippes 447.

¹⁰ BCH 45 (1921) 545 (Chron. d. fouilles) καὶ 53 (1929) 80, ἀρ. 4. Βλ. καὶ SEG 3, 105, ἀρ. 504. RHR 86 (1922) 181, ἀρ. 4.

¹¹ Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 367. Βλ. καὶ Ch. E d s o n, Macedonica II ἐν Harv. Stud. 51 (1941) 127.

¹² Πελεκίδης, ἔνθ' ἀν. 56 κέ., ἀρ. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. Ἐπετηρ. Φίλοσ. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2.

¹³ Ath. Mitt. 18 (1893) 416, ἀρ. 1c [= Δ ή μι τ σ α, ἀρ. 3 (σ. 393)=BCH 23 (1899) 340 = J. M. R. C o r m a c k, Studies presented to David Robinson II (1953) 380=SEG 12, 88, ἀρ. 315]. Ἡ θεότης αὕτη ἐν Ἐδέσσει ἐκαιτίσθη μὲ τὴν θεὰν ἀνίκητον Μᾶν. Βλ. A. H a r t m a n n, RE XIV, 79 ἐν λ. Μα.

¹⁴ BSA 41 (1940 - 45) 113/4, ἀρ. 25 [=REG 59/60 (1946/47) 332, ἀρ. 136].

¹⁵ Γ. Οἰκονόμου, Ἐπιγραφαὶ Μακεδονίας 13, ἀρ. 6.

¹⁶ REG 15 (1902) 142 [=BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6].

τῆς Ἀρτέμιδος Λοχίας ἐκ Στόβων,¹ τοῦ Πρινοφόρου(=Διονύσου) ἐκ Θεσσαλονίκης² καὶ μία ἱέρεια (;) τῆς Ἰσιδος ἐξ Αἰαντῆς τῆς Ἑλιμιώτιδος.³ Ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικιῶν τῆς Μακεδονίας μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἱερεῖς διαφόρων θεῶν μὲ τοὺς λατινικοὺς τίτλους: εἰς sacerdos Isidis καὶ τρεῖς sacerdotes Silvani,⁴ μία sacerdos Deanae Minerviae καὶ μία antistes Dian(a)e Gaszoriae⁵ ἐκ Φιλίππων ἢ τῆς περιοχῆς τῶν. Μερικοὶ ἱερεῖς μᾶς παραδίδονται χωρὶς νὰ μνημονεύεται ἡ θεότης, εἰς τὴν ὁποίαν ἦσαν ἐμπεπιστευμένοι, δηλ. εἰς ἱερεὺς ἐξ Ἑλιμιώτιδος (28/7 π. χ.), εἰς ἄλλος ἐκ Βεροίας καὶ εἰς ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης,⁶ εἰς ἱερεὺς τοῦ γυμνασίου τῆς Ἀμφιπόλεως,⁷ εἰς ἱερώμενος διὰ βίου ἐκ Πιερίας (Βάλλα⁸=Παλατίτσα),⁹ τέσσαρες ἱέρειαι ἐκ Θεσσαλονίκης ἢ τῆς περιοχῆς,¹⁰ μία ἐκ προγόνων ἱέρεια ἐκ Βεροίας,¹¹ μία ἱερωτεύουσα¹² καὶ τρεῖς sacerdotes, ἐξ ὧν μία γυναῖκα, ἐκ Λίου καὶ Φιλίππων.¹³

Ὅπως βλέπομεν, τὴν ἱερωσύνην ἐλάμβανον ὄχι μόνον ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες. Καὶ οἱ ἄνδρες μὲν ἦσαν κατὰ προτίμησιν ἱερεῖς θεῶν, αἱ γυναῖκες δὲ ἱέρειαι θεαινῶν. Ὑπάρχουν ὅμως—σπανιώτερον τοῦτο—καὶ ἱερεῖς θεαινῶν, πρὸ παντὸς πολεμικῶν, ὥς τῆς ἀνικῆτου Νεμέσεως καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ μία ἱέρεια τοῦ Διονύσου. Τῶν αἰγυπτίων θεῶν οἱ ἱερεῖς εἶναι πάντοτε ἄνδρες.

Ὅπως οἱ ἀρχιερεῖς, ἔτσι καὶ οἱ ἱερεῖς ἦσαν ἀρχοντες αἵρετοί, ἐκλεγό-

¹ REG 70 (1957) 113 καὶ 71 (1958) 266 κέ., ἀρ. 303.

² Ch. E d s o n, ἐνθ' ἀν. *Macedonica* III, 165 κέ.

³ B. Γ. Κ α λ λ ι π ο λ ί τ ο υ, AE 1953/54, 211.

⁴ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 934 [=ILS 5466]. 935 [=ILS 5466]. 937 [=CIL 3, 633, IV, 2]. BCH 47 (1923) 59/60, ἀρ. 18. 53 (1929) 81 κέ., ἀρ. 5. 6.

⁵ CIL 3, 14206, 13 (Βλ. καὶ BCH 22 (1898) 345 κέ.). BCH 47 (1923) 64 κέ., ἀρ. 24.

⁶ BSA 18 (1911/12) 149/50, ἀρ. 8. 184, ἀρ. 32 [=Ἀθηνᾶ 25 (1913) 446, ἀρ. 40]. 23 (1918/19) 70, ἀρ. 4 [=SEG 1, 64, ἀρ. 273].

⁷ ÖJh 1 (1898) 182, στ. 49.

⁸ Ἀλλοῦ τὴν τοποθετεῖ ὁ Ἀ. Κεραμόπουλλος, *Volustana - Βάλλας Στενά ἐν ΠΑΑ* 6 (1931) 314 κέ. Περὶ τῆς θέσεως τῆς Βάλλας βλ. K. A. Ρ ω μ α ί ο υ, Ὁ μακεδονικὸς τάφος τῆς Βεργίνας 11 κέ. *F a n u l a P a p a z o g l u*, *Les cités macédoniennes à l' époque romaine* (σερβιστί), Σκόπια 1957, 107/8.

⁹ BCH 47 (1923) 181 [=SEG 2, 63, ἀρ. 395].

¹⁰ Π. Π α π α γ ε ω ρ γ ί ο υ, Ἀλήθεια 19 Ἰουλίου 1905 [=BCH 37 (1913) 202]. BSA 23 (1918/19) 70 κέ., ἀρ. 3. 5 [=SEG 1, 63 κέ., ἀρ. 272. 274]. Μακεδονικά 1 (1940) 465.

¹¹ Ἀδημοσίευτος ἐπιγραφή. Ἀντίγραφον αὐτῆς εὐρίσκεται εἰς χεῖρας τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Πέτσα.

¹² D. D e t s c h e w, *Annuaire Bibl. et Musée Plovdiv* 1940/41, 34 κέ.

¹³ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 191. 984 [=CIL 3, 643].

μενοι δι' ἓν μόνον ἔτος.¹ Ἡ χρῆσις τοῦ ὀνόματός των πρὸς χρονολόγησιν διαφόρων πράξεων (ἐπὶ *ιερέως* ἢ *ιερητεύοντος*, *sacerdote* ἢ *sub sacerdote*)² καὶ ὁ τύπος *ιερητεύον* τὸ β' (= τὸ δεύτερον), τὸν ὁποῖον συναντῶμεν εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης,³ δὲν ἀφήνουν καμίαν ἀμφιβολίαν περὶ αὐτοῦ. Μερικῶν μάλιστα *ιερέων* ὁρίζεται ἐπακριβῶς τὸ ἔτος τῆς *ιερωσύνης*, ὡς ἐπὶ *ιερέως Μ. Οὐητίου Πρόκλου ἔτους βκο'*,⁴ *ιερασαμένην θεᾶς Ἀρ-τέμιδος Ἀργοτέρας ἐν τῷ ζγ'* *ἔτει*,⁵ *ἔτους κρ'* (:) *ιερητεύοντος Νεικά(ν)-δρου τοῦ [Δ]ημητρίου*,⁶ ὅλων δὲ τῶν *ιερέων* τοῦ θεοῦ Φούλβου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην εἶναι καθωρισμένον (ἀπὸ τοῦ 206 - 269 μ. Χ.).⁷ Τοῦτο ἰσχύει διὰ τοὺς *ιερεῖς* τῆς τοπικῆς αὐτοκρατορολατρείας, καθὼς καὶ διὰ τοὺς *ιερεῖς* τῶν κατὰ τόπους θεοτήτων, διὰ τοὺς *ιερεῖς* τῶν ὑπηκόων πόλεων, ὅπως καὶ διὰ τοὺς τῶν ρωμαϊκῶν ἀποικίων. Ὁ τύπος *ιερεὺς* διὰ *βίου* ἢ *ιερώ-μενος* διὰ *βίου*⁸ εἶναι τιμητικὸς τίτλος, διδόμενος (ἄγνωστον ὑπὸ ποίας συν-θήκας) εἰς ὠρισμένους *ιερεῖς* καὶ δὲν πρέπει ἔξ αὐτοῦ μόνον νὰ συναγάγω-μεν ὅτι αὐτοὶ τοῦλάχιστον ἦσαν *ισόβιοι*. Τὸν τιμητικὸν τίτλον διὰ *βίου* φέρει καὶ ἀρχιερεὺς τις τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, ὁ Κόϊντος Ποπίλλιος Πύθων, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀρχιερωσύνη ἀποδεδειγμένης ἦτο αἰρετή, ὅπως καὶ τῶν ἄλλων ἐπαρχιακῶν ἀρχιερέων.⁹ Οἱ *ιερεῖς* ἠδύνατο νὰ ἐκλεγοῦν ἐπανει-λημμένως· ἔξ ἐπιγραφῆς τῆς Θεσσαλονίκης μᾶς παραδίδεται, ὅπως εἶδομεν, ὁ τύπος *ιεριτεύον* τὸ β'. Ὁμοίως, ὅπως οἱ ἀρχιερεῖς, εἶχον καὶ αὐτοὶ τὸ δικαίωμα πρὸ τῆς *ιερωσύνης* καὶ μετ' αὐτὴν ἢ καὶ ταυτοχρόνως νὰ λά-βουν καὶ ἄλλα ἀξιώματα, *ιερατικά*, *πολιτικά* καὶ *στρατιωτικά* ἀκόμη, ἢ *λει-τουργίας* τῆς πόλεως. Ἔτσι *ιερεὺς* τις τοῦ Διονύσου εἰς τὴν Θεσσαλονί-κην διετέλεσεν *ὕδροσκόπος* καὶ *ἔσχεν καὶ ἐτέρας ὑπηρεσίας*,¹⁰ ἄλλος εἰς τὴν

¹ Μόνον ἔξ ἐπιγραφῆς τῶν Στόβων γνωρίζομεν τινα «*ιερασαμένην*» *οσιώτατα ἔ-τεσιν ἔ'*. REG 70 (1957) 112-117 καὶ 71 (1958) 266, ἀρ. 303.

² CIL 3, 633, IV. Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 61. 367. 861. 935 καὶ σ. 393 (ἀρ. 3). BSA 18 (1911/12) 148 κέ., ἀρ. 6. 8. 32. Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268, ἀρ. 1. C h. E d s o n, *Macedonica* III, ἐνθ' ἀν. 154. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2. Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ Θεσσαλονίκης, βλ. ἀνωτέρω σ. 75, 10. 76, 8.

³ Βλ. ἀνωτέρω σ. 76, 8. Ὁμοίως ἡ ἀνοφερομένη εἰς *ιέρειαν* τῆς Βερούας φράσις: *ιερασαμένην ἐν τῷ ζγ' ἔτ(ε)ι* καὶ πάντα τὰ *κάθακα* ποιήσασαν *θεοῖς τε καὶ ἀνθρώποις* *παρὰ τὸν τῆς ἱερωσύνης χρόνον* *προδίδει* αἰρετὴν *ιερωσύνην*, ὅχι *ισόβιον*.

⁴ Ἀδμοσίετος ἐπιγραφὴ Θεσσαλονίκης, βλ. ἀνωτ. σ. 75, 10.

⁵ REG 15 (1902) 142 [=BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6].

⁶ BSA 18 (1911/12) 184, ἀρ. 32 [=Ἀθηνᾶ 25 (1913) 446, ἀρ. 48].

⁷ Βλ. Π ε λ ε κ ι δ η, ἐνθ' ἀν. 68/9 καὶ Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσ-σαλον. 6 (1950) 302/3.

⁸ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 61. [=SEG 12, 88, ἀρ. 316]. BCH 47 (1923) 181 [=SEG 2, 69, ἀρ. 395].

⁹ Βλ. Α. Κανατσούλη. Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων. 54.

¹⁰ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 386 [=C h. E d s o n, *Macedonica* III, ἐνθ' ἀν. 162].

ἰδίαν πόλιν ὑπῆρξεν ἐφηβάρχος τὸ αὐτὸ ἔτος καὶ πολιτάρχης τὸ ἐπόμενον.¹ Εἰς τοὺς Φιλίππους εἰς *flamen divi Augusti* ὑπῆρξε *pontifex, duovir iure dicundo* καὶ *quinquennalis*.² Πολλοὶ λαμβάνουν ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἱερωσύνην καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν τῆς πόλεως ἢ τῆς θεότητος, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ὁποίας εὐρίσκονται.³ Ὡς πρὸς τὸ ὄριον τῆς ἡλικίας, καθ' ὃ ἡδύνατό τις νὰ γίνῃ ἱερεὺς, δὲν μᾶς παραδίδεται τι. Φαίνεται ὅμως ὅτι εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις οἱ ἱερεῖς ἀνεδεικνύοντο εἰς νεαρὰν ἡλικίαν, μάλιστα οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ Φούλβου εἰς τὴν Θεσσαλονίκην συνήθως ἦσαν ἔφηβοι ἢ νέοι.⁴ Ἡ θέσις τοῦ ἱερέως, ὅπως καὶ τοῦ ἀρχιερέως, ἦτο ἐπίζηλος, δι' αὐτὸ καὶ κατελαμβάνετο ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἐκπροσώπων τῆς τοπικῆς ἀριστοκρατίας.⁵ Παράλλῃως καὶ αἱ ὑποχρεώσεις αὐτῶν ἦσαν σημαντικά. Πλὴν τῆς ἀγωνοθεσίας, τὴν ὁποίαν, ὅπως εἶδομεν, σχεδὸν κατὰ κανόνα ἐλάμβανον καὶ ἡ ὁποία συνεπήγετο οὐχὶ ὀλίγας δαπάνας, οἱ ἱερεῖς ὄχι μόνον φροντίζουν διὰ τὴν καλὴν συντήρησιν τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι ὑποβάλλονται εἰς διαφόρους δαπάνας ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ θεοῦ, ἐνίοτε ὄχι εὐκαταφρονήτους. Ἔτσι ἄλλος κτίζει ναὸν καὶ τὸν ἀφιερώνει εἰς τὸν θεόν,⁶ ἄλλος ἐξοπλίζει τὸ ἱερὸν μὲ διάφορα ἐξαρτήματα⁷ καὶ ἄλλος προσφέρει ἀφιερώματα εἰς τὸν θεόν.⁸

Ἱερεῖς ἡδύναντο νὰ γίνουν ὄχι μόνον οἱ πολῖται πόλεώς τινος, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐγκατεστημένοι ἐν αὐτῇ ὥς μέτοικοι (*παροικοῦντες*). Οὕτως εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Καισαρείας (ἀρχαία Αἰανή) μνημονεύεται ἱερεὺς τις καταγόμενος ἐκ Δολίχης τῆς Θεσσαλίας.⁹

Ἱερεῖς εἶχεν ὄχι μόνον ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ πᾶς λατρευτικὸς σύλλογος ἢ ἐπαγγελματικὸν σωματεῖον, ἀφιερωμένον εἰς τὴν λατρείαν θεότητός τινος,¹⁰

¹ Π ε λ ε κ ί δ η, ἐνθ' ἀν. 62/3, ἀρ. 19.

² BCH 62 (1938) 428, ἀρ. 9.

³ Βλ. π.χ. Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 367. Π ε λ ε κ ί δ η 58, ἀρ. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 18. 20. 21. 25. Ἐπετηρ. Φίλος. Σχολ. Πανεπ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2.

⁴ Βλ. BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6. Π ε λ ε κ ί δ η 56 κέ., ἀρ. 9. 11. 14. 15. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 25. 26. Προβ. L. Robert, *Hellenica* 2 (1946) 41.

⁵ Μεταξὺ τῶν ἱερέων τῆς Θεσσαλονίκης π.χ. ἐμφανίζονται τὰ γνωστὰ ὀνόματα τῶν ἀριστοκρατικῶν τῆς οἰκογενειῶν, οἱ Κλαύδιοι (Π ε λ ε κ ί δ η 62, ἀρ. 24), οἱ Μαρειναιοὶ (αὐτ. 56/7, ἀρ. 9. 62/3, ἀρ. 19), οἱ Στατεῖλιοι (αὐτ. 59, ἀρ. 14. 65, ἀρ. 23), οἱ Φλάβιοι Σεμπρόνιοι (αὐτ. 60/1, ἀρ. 15. 64, ἀρ. 20) κ.ά. Εἰς τὴν Βέροιαν ὁ πατὴρ τῆς ἱερείας τῆς Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας Λουκίας Αὐρηλιανῆς Ἀλεξάνδρας ὑπῆρξεν ἀρχιερεὺς καὶ ἀρχων τῆς πόλεως (BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6).

⁶ BSA 23 (1918/19) 86 κέ., ἀρ. 14. 21. BCH 53 (1929) 81 κέ., ἀρ. 5.

⁷ BCH 47 (1923) 59/60, ἀρ. 18 [=53 (1929) 82, ἀρ. 6].

⁸ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 128. BCH 53 (1929) 77/8, ἀρ. 2. SEG 2, 75, ἀρ. 436.

⁹ AE 1933, 44.

¹⁰ Περὶ τῶν ἱερέων αὐτῶν ἔγινε λόγος προηγουμένως εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς μελέτης, Μακεδονικά, τόμ. 4ος, 274 κέ.

καθώς και τὸ γυμνάσιον τῆς πόλεως.¹ Πολλὰ μάλιστα σωματεῖα ἡδύνατο νὰ ἔχουν τὸν αὐτὸν ἱερέα,² ὅπως και ὁ ἴδιος ἱερεὺς ἡδύνατο νὰ ὑπηρετῇ περισσοτέρους θεοὺς ταυτοχρόνως.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους, ὅπως εἶδομεν, ἀπονέμεται ὁ τιμητικὸς τίτλος «ἀξιολογώτατος», οἱ ἱερεῖς οὐδένα τοιοῦτον τίτλον φέρουν εἰς τὰ μνημεῖά των. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἐνῶ ὁ ἱερεὺς τοῦ θεοῦ Φούλβου Κορνήλιος Φήλιξ Μάρκελλος νέος εἰς τὸν βωμόν του οὐδένα τιμητικὸν τίτλον ἔχει, ὁ δὲ μώνυμος πατήρ του τιτλοφορεῖται ἀξιολογώτατος ἀρχιερεὺς.³

3. Πλὴν τῶν ἱερέων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ναῷ ἦσαν και οἱ **νεωκόροι**.⁴ Οὗτοι κατ' ἀρχὰς ἦσαν ὑπηρεταὶ και βοηθοὶ τῶν ἱερέων, ἦσαν δηλ. τὸ κατώτατον προσωπικὸν τοῦ ναοῦ, τὸ ἀσχολούμενον κυρίως μὲ τὸν καθαρισμόν και τὴν εὐπρέπειαν τοῦ ναοῦ, κατόπιν ὁμως, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅπως φαίνεται και εἰς τὰς μακεδονικὰς ἐπιγραφάς, ἀπέβησαν αὐτοὶ και πρὸ πάντων οἱ ἐπὶ κεφαλῇς αὐτῶν ἀρχινεωκόροι θρησκευτικοὶ ἄρχοντες, ὅπως και οἱ ἱερεῖς, οἱ δὲ λαμβάνοντες τὴν νεωκορίαν ἦσαν ἐξέχοντα και ἐπιφανῆ πρόσωπα τοῦ τόπου. Ἔτσι νεωκόρος τις τοῦ ἀγιωτάτου πατρί[ου] θεοῦ Καβείρ[ου] ἐχρημάτισε βουλευτῆς, ἐφήβαρχος και πολιτάρχης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.⁵ Ὁ ἀρχινεωκόρος δὲ τοῦ θεοῦ Ἑρμανοῦβιδος ἀπὸ τὴν ἰδίαν πόλιν εἰς μνημεῖον, ἀνεγερθὲν πρὸς τιμὴν τῶν προέδρων λατρευτικοῦ συλλόγου, εἰς τὸν ὁποῖον και αὐτὸς ἀνήκεν, ἐμφανίζεται ὡς ἐπώνυμος ἄρχων αὐτοῦ.⁶ Ἐκ τῆς χρήσεως αὐτῆς τοῦ ὀνόματός των πρὸς χρονολόγησιν διαφόρων πράξεων συνάγεται ὅτι και αὐτοί, ὅπως οἱ ἀρχιερεῖς και οἱ ἱερεῖς, ἦσαν αἰρετοὶ ἄρχοντες και δὴ ἐνιαύσιοι.

4. Ἄλλοι θρησκευτικοὶ ἀξιωματοῦχοι ἦσαν οἱ **ἱεροφάνται**. Ἐξ αὐτῶν γνωρίζομεν δύο ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκην⁷ και ἓνα τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων.⁸ Ὁ τελευταῖος δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ. Οἱ δύο πρῶτοι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶχον σχέσιν μὲ τὴν λατρείαν τῶν Καβείρων.⁹

¹ ÖJh 1 (1898) 182, στ. 49/50.

² C h. E d s o n, Macedonia III, 159.

³ Π ε λ ε x ι δ η, ἐνθ' ἀν. 66/7, ἀρ. 25.

⁴ Περὶ τῶν νεωκόρων βλ. E. Beurlier, Daremberg-Saglio 4, 55 κέ. ἐν λ. neocorus. Krister Hanell, RE XVI, 2422 κέ. ἐν λ. Neokoroi.

⁵ C h. E d s o n, ἐνθ' ἀν. Macedonia III, 192 κέ.

⁶ BCH 37 (1913) 94, ἀρ. 6: ἀρχινεωκοῦντος.

⁷ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 23 Σεπτεμβρίου 1906, ἀρ. 2 (Βλ. και Α. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, Μακεδονικά 3 (1953-55) 83 κέ., ἀρ. 9. Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 441 και 752 (Βλ. και Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 40/1, ἀρ. 52 και 75, ἀρ. 117).

⁸ Βλ. Α. Κανατσούλη, ἐνθ' ἀν. 79 κέ., ἀρ. 5.

⁹ Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. Π ε λ ε x ι δ η 49, σημ. 2 και 55,

Δ. *Περὶ τῆς λατρείας*. Οἱ θεοί, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ὁποίων εὐρίσκοντο οἱ ἀνωτέρω ἱερεῖς, δὲν ἦσαν οἱ μόνοι, οἱ ὅποιοι ἑλατρεύοντο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους εἰς τὴν Μακεδονίαν. Πλὴν τούτων συναντῶμεν καὶ ἄλλους θεοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου, καθὼς καὶ ξενικὰς θεότητας, ὡς θρησκιακὰς, ἀσιατικὰς, αἰγυπτιακὰς καὶ ρωμαϊκὰς. Ἡ λατρεία ξένων θεῶν εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσδύῃ εἰς τὴν Μακεδονίαν κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς ἀκόμη χρόνους, κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν δὲ ἐποχὴν, ὁπότε ἡ Μακεδονία εἰς τὸ τεράστιον ρωμαϊκὸν κράτος ἀπετέλει τὸ μεταίχμιον μεταξὺ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ ξενικὴ ἐπίδρασις κατέστη ἀκόμη μεγαλυτέρα. Τὸ περὶ τῆς μακεδονικῆς λατρείας θέμα εἶναι ἀρκετὰ ἐκτεταμένον καὶ θὰ ἡδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ τὸ ἀντικείμενον αὐτοτελοῦς μελέτης, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ ἀξιόλογος διατριβὴ τοῦ Werner Baege, *De Macedonum sacris* (Hale 1913), μετὰ τὸ μέγα πλῆθος τῶν μακεδονικῶν ἐπιγραφῶν, αἵτινες ἔκτοτε ἦλθον εἰς φῶς, δὲν ἐπαρκεῖ πλέον. Δι' αὐτὸ ἐδῶ θὰ περιορισθῶ ἀπλῶς νὰ ἀπαριθμήσω τὰς θεότητας, τὰς ὁποίας συναντῶμεν εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ νὰ σημειώσω τοὺς τόπους καὶ τὰς πόλεις, ἔνθα ἡσκεῖτο ἡ λατρεία αὐτῶν.

1. *Ζεὺς*. Ὁ ὕπατος τῶν θεῶν ἑλατρεύετο ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὅπως καὶ εἰς τὴν ὑπόλοιπον Ἑλλάδα. Μᾶς εἶναι δὲ γνωστὸς μετὰ διάφορα ἐπίθετα ὡς *Ζεὺς Ὑψιστος*,¹ *Μέγιστος*,² *Ὀλύμπιος*,³ *Ἐλευθέριος*,⁴ *Ἀγοραῖος* (μόνον εἰς τὴν Δερρίοπον).⁵ Τὴν λατρείαν αὐτοῦ συναντῶμεν εἰς τὴν Ἑδεσσαν,⁶ τὴν Θεσσαλονίκην,⁷ τὴν Βέροian,⁸ τὴν Ἀμφίπο-

σημ. 2. Ὁμοίως ὁ Roger, RA σειρ. 6η, 24 (1945) 42, ἀκολουθῶν ὑπόθεσιν τινὰ τοῦ L. Robert συνδέει τὸν ἱεροφάντην μετὰ τὴν ἐπαρχιακὴν λατρείαν τῶν Καβείρων.

¹ Δήμιτσα, ἀρ. 6. 7. 38. Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268 κέ., ἀρ. 1. 2. 14 (1931/32), παράρτ. 33. ΠΑΕ 1936, 67. Θρακικά 6 (1935) 305. Μακεδονικά 2 (1941-52) 625, ἀρ. 55. 638, σημ. 2.— Μὲ τὸ ἐπίθετον Ὑψιστος ὁ Ζεὺς εἶναι γνωστὸς καὶ κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους (2ος π.Χ. αἰ.) ἐξ ἐπιγραφῆς τῆς Ἑορδαίας (ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρον. 7, ἀρ. 3). Περὶ τοῦ Διὸς Ὑψίστου ἐν γένει βλ. A. D. Nock, *The Gild of Zeus Hysistos* ἐν Harv. Theol. Review 29 (1936) 55 κέ.

² Μακεδονικά 1 (1940) 491.

³ ὉJh 28 (1933) 137, ἀρ. 8.

⁴ Ch. Edson, *Macedonica II* ἐν Harv. Studies in the Cl. Philol. 51 (1941) 132.

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 279. Vulic', *Une inscription grecque de Macédoine* ἐν Mélanges G. Glotz 2 (1932) 871/72. Spomenik 98 (1941-48) 182, ἀρ. 384. Εἰς τὴν Ἀμφίπολιν τὸν 5ον ἢ τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα μᾶς εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς Ζεὺς ἑρκείος πατρῷος καὶ Ζεὺς κτήσιος (Δήμιτσα, ἀρ. 912. Βλ. καὶ Ἀρχ. Δελτ. 14 (1931/32), παράρτ. 36), ὅχι ὁμως καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 6. 7. 38. Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 268 κέ., ἀρ. 1. 2.

⁷ Ἀθηνᾶ 15 (1903) 46, ἀρ. 14 [=Ch. Edson, *Macedonica III*, ἐνθ' ἀν. 187, 17]. Ch. Edson, *Macedonica II*, ἐνθ' ἀν. 132. Βλ. καὶ Macdonald, *Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection* 1, 367.

⁸ IG III, 1, 129. Πρὸς τιμὴν τοῦ Διὸς ἐτελοῦντο ἐν Βεροίᾳ Ὀλύμπια.

λιν,¹ τὴν Πύδναν,² τὴν Λυχνιδόν,³ τοὺς Στόβους,⁴ τὴν Σκύδραν,⁵ τὴν Ἑλιμῶτιν,⁶ τὴν Ἑορδαίαν,⁷ τὴν Λυγκησιτίδα,⁸ τὴν Δερρόιον,⁹ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς σημ. Καβάλας,¹⁰ εἰς τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων¹¹ καὶ ἀλλαχοῦ.¹²

Εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀποικίας (Φίλιπποι) ἢ ὅπου οἱ θρησκευόμενοι εἶναι Ρωμαῖοι, ἐμφανίζεται ὁ πρὸς τὸν Δία ταυτισθεὶς ῥωμαϊκὸς θεὸς Iuppiter ὡς Iuppiter Optimus Maximus¹³ ἢ I. Fulmen¹⁴ ἢ I. Fulmen Conservator¹⁵ καὶ ἐνίοτε ἐκ τοῦ τόπου, ὅπου λατρεύεται, I(uppiter) O(ptimus) M(aximus) H(eterancus(.).¹⁶ Ἄλλοτε ἐμφανίζεται συνδεδεμένος μὲ ἄλλας θεότητες, ὅπως εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὁ Ἐλευθέριος Ζεὺς μὲ τὴν Ρώμην,¹⁷ εἰς τοὺς Στόβους ὁ Ζεὺς Ὀλύμπιος βασιλεὺς μὲ τὴν Ἥραν βασίλειαν (sic) καὶ τὸν σωτήρα Ἀπόλλωνα,¹⁸ εἰς τὰς Ἀλκομενάς μὲ τὴν Ἥραν,¹⁹ εἰς τὴν Λυγκησιτίδα μὲ τὸν Ἡρακλῆ καὶ τὸν Ἀσκληπιόν,²⁰ εἰς τοὺς Φιλίππους ὁ Iuppiter Fulmen μὲ τὸν Mercurius καὶ τὸν Myndrytus.²¹ Ὁ Θεὸς Ὑψιστος,²² ὅστις ἐνίοτε ταυτίζεται μὲ τὸν Δία Ὑψιστον, εἶναι ὁ ἑβραϊκὸς Ἰαβὲ (Ἰεχωβά) καὶ προῆλθεν ἐκ σημιτικῆς ἐπιδράσεως, δὲν φαίνεται

¹ C. Friedrich, Aus Philippi u. Umgebung ἐν Ath. Mitt. 33 (1908) 43(:). W. Baerge, ἐνθ' ἄν. 19.

² Μακεδονικά 2 (1941 - 52) 625, ἀρ. 55.

³ Spomenik 75 (1933) 58, ἀρ. 176.

⁴ ÖJh, ἐνθ' ἄν.

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 126.

⁶ Ἀρχ. Δελτ. 14 (1931/32), παράρτ. 33 [= AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 8, ἀρ. 10]. Μακεδονικά, ἐνθ' ἄν. 638, σημ. 2.

⁷ Μακεδονικά 1 (1940) 491.

⁸ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 438, ἀρ. 22 A. Spomenik 98 (1941 - 48) 10/1, ἀρ. 20.

⁹ Δήμιτσα, ἀρ. 279. V ulic', ἐνθ' ἄν. Spomenik, ἐνθ' ἄν. ἀρ. 384.

¹⁰ Θρογκικά 6 (1935) 305.

¹¹ H. Gaebler, ἐνθ' ἄν. 97 κέ., ἀρ. 341. 342. 361a. 408. 409. 526. 530. 531. 613. 710 - 712.

¹² Spomenik 75 (1935), ἀρ. 124. 153.

¹³ Δήμιτσα, ἀρ. 941. 1017 [= Heuzey - Daumet, Mission 144, ἀρ. 74 = CIL 3, 638]. Ath. Mitt. 27 (1902) 312, ἀρ. 20. RHR 86 (1922) 122/23. BCH 57 (1933) 281 καὶ 335/36, ἀρ. 8. Spomenik 75 (1933), ἀρ. 81 [= REG 47 (1934) 31/2, σημ. 3]. 176. 98 (1941 - 48) 10/1, ἀρ. 20.

¹⁴ BCH 47 (1923) 69, ἀρ. 25.

¹⁵ Collart, Philippes 394, σημ. 3.

¹⁶ BCH 47 (1923) 57 κέ., ἀρ. 15.

¹⁷ C. H. Edson, Macedonia II ἐν Harv. Stud. in the Cl. Phil. 51 (1941) 132.

¹⁸ ÖJh 28 (1933) 137, ἀρ. 8.

¹⁹ V ulic', ἐνθ' ἄν. στ. 11/2.

²⁰ Ἀθηνᾶ, ἐνθ' ἄν.

²¹ BCH 47 (1923) 69, ἀρ. 25.

²² Δήμιτσα, ἀρ. 923. BCH 37 (1913) 100, ἀρ. 8. Ἀδμοσίετος ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποκειμένη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς πόλεως. Βλ. ἀνωτέρω σ. 75, σημ. 10.

ὁμως ὅτι πάντοτε οἱ λατρεύοντες αὐτὸν ἦσαν ἐκ τῶν ἐγκατεστημένων εἰς μακεδονικὰς πόλεις Ἰουδαίων.

2. **Ἡρα.** Ἡ λατρεία τῆς Ἡρας ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἀμφίπολιν,¹ τὰς Ἀλκομενάς τῆς Δερριόπου,² τοὺς Φιλίππους³ καὶ τοὺς Στόβους⁴ εἰς τοὺς τελευταίους ἡ θεὰ παρίσταται μαζί μὲ τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα.

3. **Ποσειδῶν.** Ἐμφανίζεται εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Φιλίππων,⁵ εἰς ἓν ἀνάγλυφον τῆς λυγκηστικῆς Ἡρακλείας⁶ καὶ εἰς νομίσματα τῆς Ἀμφιπόλεως, τῆς Πέλλης καὶ τῆς Κασσανδρείας,⁷ μαζί δὲ μὲ τὴν Ἀμφιτριτὴν Ἄπαξ εἰς ἐλιμωτικὴν ἐπιγραφὴν.⁸

4. **Ἀθηνᾶ** (Minerva). Ἀπαντᾷ εἰς τὸ Δῖον,⁹ τὴν Πέλλαν,¹⁰ τὴν Θεσσαλονίκην,¹¹ εἰς πόλιν τῆς Μαιδικῆς παρὰ τὸ σημ. Sveti Vrac',¹² εἰς τὴν Λυγκηστίδα,¹³ τὴν Βοττιαίαν,¹⁴ εἰς τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων,¹⁵ καὶ πρὸ παντὸς εἰς τοὺς Φιλίππους.¹⁶

5. **Ἀπόλλων.** Ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ἀρκετὰ διαδεδομένη εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ἀπαντᾷ εἰς τὴν Δερριόπον (Πρίλαπος),¹⁷ τὴν Ἐλιμιώτιν,¹⁸

¹ BCH 55 (1931) 181, ἀρ. 9: Νέ[α] Ἡρα, δηλ. ἡ ὡς νέα Ἡρα τιμωμένη σύζυγος τοῦ Ἀδριανοῦ Σαβίνα.

² Vulic, Mélanges G. Glotz 2 (1932) 871/72.

³ P. Collart, Philippes 395. BCH 62 (1938) 412/13, ἀρ. 4: Iunoni coniugali Sabina[e]. Βλ. καὶ RHR 86 (1922) 123-25.

⁴ ÖJh 28 (1933) 137, ἀρ. 8.

⁵ BCH, ἐνθ' ἀν. 476: Neptuno deo et sacris Dioscuris.

⁶ Δήμιτσα, σ. 263.

⁷ B. Head, Ἱστορία τῶν νομισμάτων (μετάφρ. Ἱ. Σβορώνου) I, 283. Macdonald, ἐνθ' ἀν. 363. H. Gaebler, ἐνθ' ἀν. 66, ἀρ. 202. 203. II, 53, ἀρ. 10. 11. Βλ. καὶ W. Baerge, ἐνθ' ἀν. 24.

⁸ Ath. Mitt. 27 (1902) 316, ἀρ. 39.

⁹ Γ. Οἰκονόμου, ἐνθ' ἀν. 13, ἀρ. 6. Macdonald, ἐνθ' ἀν. 361.

¹⁰ Head, ἐνθ' ἀν. 312 (Ἀθηνᾶ Ἀλκίς). Δήμιτσα, ἀρ. 128. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Λιβίου 42, 51 ὑπῆρχεν εἰς τὴν Πέλλαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περσέως ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς.

¹¹ Macdonald, ἐνθ' ἀν. 367, ἀρ. 15.

¹² Bull. Inst. Arch. Bulg. 12 (1938) 449.

¹³ BCH 17 (1893) 635.

¹⁴ H. Gaebler, ἐνθ' ἀν. 68, ἀρ. 209. 210.

¹⁵ H. Gaebler, ἐνθ' ἀν. 94 κέ., ἀρ. 322. 334. 343-346. 364-365a. 402. 410-414a. 440. 441. 492. 493. 494. 511. 533-546. 615-630. 713-719 κ.ά.

¹⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 940. 1018 (1097). RHR 86 (1922) 129. BCH 55 (1931) 501. 59 (1935) 175, ἀρ. 1 καὶ πιν. VII. Βλ. καὶ P. Collart, Philippes 395-97.

¹⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 276. 277.

¹⁸ Ath. Mitt. 27 (1902) 316, ἀρ. 38. Βλ. καὶ P. Papageorgiu, Berl. phil. Wochenschr. 21 (1901) 1566.

τήν Θεσσαλονίκην,¹ τήν Βέροϊαν,² τήν Βάλλαν,³ τήν Πέλλαν,⁴ τήν λυγκησικὴν Ἑράκλειαν,⁵ τοὺς Στόβους,⁶ τήν Ἀμφίπολιν⁷ καὶ τοὺς Φιλίππους.⁸ Εἰς τοὺς Φιλίππους ὁ Ἀπόλλων εἶχε ταυτισθῇ μὲ τὸν θρησκικὸν θεὸν Ἡρώα,⁹ εἰς τὴν αὐτὴν δὲ πόλιν¹⁰ καὶ τὴν Θεσσαλονίκην¹¹ μὲ τὸν Ὄρων Ἀρφοκράτην. Καλεῖται Σωτήρ, Πύθιος καὶ ἐκ θρακικῆς ἐπιδράσεως Ἐτενδανίσκος (ἢ Ὀτενδανός)¹² καὶ συλλατρεύεται μετ' ἄλλων θεῶν, τοῦ Διός, τῆς Ἡρας, τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ἀρτέμιδος.¹³ Πρὸς τιμὴν του τελοῦνται πυθικοὶ ἀγῶνες εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Ἀμφίπολιν.¹⁴

6. Ἄρτεμις (Diana). Πολὺ περισσότερον διαδεδομένη εἰς τοὺς φιλοκυνηγούς Μακεδόνας ἦτο ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος. Τὴν συναντῶμεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην,¹⁵ τὴν Ἀμφίπολιν,¹⁶ τὴν Βέροϊαν,¹⁷ τὴν Σκύδραν (Ἡμαθία),¹⁸

¹ IG VII, 1856. Δ ή μι τ σα, ἀρ. 373 [=Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 57, σημ. 7]. 563. Πελεκίδης, ἐνθ' ἀν. 39. Εἰς τὰς ἐπιγραφὰς ταύτας μνημονεύονται μόνον τὰ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀφιερωμένα Πύθια τῆς Θεσσαλονίκης, ὅχι ὁ θεός. Περὶ τῶν Πυθίων αὐτῶν βλ. Ο. Ταφραλί, Thessalonique des origines κλπ. 37 καὶ Πελεκίδης 34 κέ., ἔνθα καὶ πλούσιαι παραπομπαὶ εἰς τὰς πηγάς.

² BSA 18 (1911/12) 144/45, ἀρ. 3. Μ. Ἀνδροονίου, Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Βεροίας 24, ἀρ. 2 καὶ πιν. II, 1 [=SEG 12, 92, ἀρ. 332].

³ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 212.

⁴ Macedonia 1, ἐνθ' ἀν. 363.

⁵ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 248.

⁶ ÖJh 28 (1933) 137, ἀρ. 8.

⁷ Head-Σβορώνου, ἐνθ' ἀν. 283. ÖJh 1 (1898) 180, στ. 49/50. Πρβ. καὶ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 867, ἔνθα μνημονεύεται ὁ μὴν Ἀπελλαῖος, ὡς καὶ τὰ ὀνόματα Ἀπολλώνιος καὶ Ἀπολλωνία.

⁸ Εἰς τοὺς Φιλίππους ἡ λατρεία τοῦ Ἀπόλλωνος ἀπαντᾷ καὶ κατὰ τὴν προρωμαϊκὴν ἐποχὴν. Βλ. Δ ή μι τ σα, ἀρ. 1066 (·). BCH 60 (1936) 37, ἀρ. 1. P. Col-lart, ἐνθ' ἀν. 182, 5.

⁹ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 1065: Ἡρώι Ἀπόλλωνι (κατὰ διόρθωσιν τοῦ Kazarow, RE Supplb. III, 1141).

¹⁰ BCH 53 (1929) 77/8, ἀρ. 2.

¹¹ Ἀδμοσίευτος ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, ἀποκειμένη εἰς τὸ Μουσεῖον αὐτῆς ὑπ' ἀρ. 1953: Ἐγίδι, Ὄρωι Ἀπόλλωνι Ἀρφοκράτη, θεοῖς συντάσις καὶ συνβόμοις.

¹² Δ ή μι τ σα, ἀρ. 276. 277. ÖJh 28 (1933) 137, ἀρ. 8. Πελεκίδης 39.

¹³ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 212. BSA, ἐνθ' ἀν. 144/45, ἀρ. 3.

¹⁴ ÖJh 1 (1898) 180, στ. 49/50. Βλ. καὶ ἀνωτέρω ὑποσημειώσεις 1.

¹⁵ Macedonia 1, Catalogue of Greek Coins in the Hunterian Collection 1, 367.

¹⁶ Macedonia 1, ἐνθ' ἀν. 276 κέ. (Ἀρτεμὶς Ταυροπόλος). Βλ. W. Baegle, ἐνθ' ἀν. 56 κέ.

¹⁷ Ath. Mitt. 27 (1902) 316, ἀρ. 36. REG 15 (1902) 142 [=BSA 18 (1911/12) 148, ἀρ. 6]. BSA, ἐνθ' ἀν. 139 κέ., ἀρ. 2.

¹⁸ Δ ή μι τ σα, ἀρ. 125. 126 (Βλ. καὶ BCH 47 (1923) 182, ἀρ. 29). BCH, ἐνθ' ἀν. 182, ἀρ. 30 [=SEG 2, 69, ἀρ. 396].

τὴν Πέλλαν,¹ τὸ Δῖον,² τὴν Βάλλαν,³ τοὺς Φιλίππους καὶ τὴν περιοχὴν τῶν,⁴ τὴν λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν,⁵ τοὺς Στόβους,⁶ τὴν Κολόβαισαν,⁷ τὴν Δερρίοπον ἐν γένει,⁸ τὴν Δασσαρητίαν,⁹ τὴν Ἑλιμιῶτιν,¹⁰ τὴν Ὀρεσιδα,¹¹ τὴν Ἑορδαίαν,¹² τὴν Ἀλμωπίαν,¹³ τὴν Ἀκτὴν (Ἀθως)¹⁴ κ. ἄ., καθ' ὅλην δηλ. τὴν ἑκτασὶν τῆς ρωμαϊκῆς Μακεδονίας. Εἰς τὰς λατινοφώνους κοινότητας τῆς Μακεδονίας ἐταυτίσθη μὲ τὴν ρωμαϊκὴν θεὰν Διάνα, ὅπου δὲ ὑπῆρχον θρησκ. πληθυσμοὶ καὶ μὲ τὴν θρησκ. θεὰν Βενδὴν (ὄν. Βενδῖς).¹⁵ Ἡ Ἀρτεμις (Διάνα) καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἔχει διάφορα ἐπίθετα· εἰς τὴν Βέροϊαν, τὴν Σκύδραν καὶ τὴν Ἀκτὴν, ὅπου φαίνεται ὅτι ἐλατρεύετο ὡς προστάτις τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν ποιμένων, φέρει τὴν ἐπὶ κλησὶν Ἀγροτέρα,¹⁶ εἰς τοὺς Φιλίππους καλεῖται Diana Lucifera (= Ἀρτεμις Φωσφόρος) καὶ Diana Minerua,¹⁷ εἰς τὴν Ἀμφίπολιν Ἀρτεμις Ταυροπόλος¹⁸ καὶ ἀλλαχοῦ φέρει διάφορα τοπικὰ προσωνύμια, π.χ. εἰς τὴν Βέροϊαν, Σκύδραν, καὶ Φιλίππους Γαζωρία ἢ Γαζωρεῖτις,¹⁹ εἰς τὴν Σκύδραν δὲ καὶ Βλουρεῖτις,²⁰ εἰς τὴν Δασσαρητίαν Σιβοννική²¹ καὶ εἰς τὴν λυγκηστικὴν Ἡράκλειαν, τὴν Κο-

¹ Delacoulonche, Arch. miss. scient. 143. Δήμιτσα, σ. 104.

² Bl. W. Baegge, ἔνθ' ἄν. 52.

³ Μακεδονικά 1 (1940) 490.

⁴ CIL 3, 636. 14206, 13. BCH 24 (1900) 313, ἀρ. 3. 47 (1923) 64 κέ., ἀρ. 24. 57 (1933) 281 καὶ 331/32, ἀρ. 7. 441. P. Collart, ἔνθ' ἄν. 442, 3. Bl. καὶ Ch. Picard, RHR 86 (1922) 159. 172.

⁵ Δήμιτσα, ἀρ. 229 [=L. Robert, Hellenica 1 (1940) 76]. Spomenik, 75 (1933) 13, ἀρ. 20.

⁶ Spomenik 75 (1933) 26, ἀρ. 70. 77 (1934) 41, ἀρ. 20. REG 70 (1957) 113 καὶ 71 (1958) 266, ἀρ. 303.

⁷ Spomenik 77 (1934) 56, ἀρ. 58. Bl. καὶ L. Robert, ἔνθ' ἄν. 71 καὶ REG 71 (1958) 268.

⁸ Spomenik 18 (1941-48) 170, ἀρ. 354 (Πρίλαπος).

⁹ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 450, ἀρ. 54.

¹⁰ P. Papageorgiu, Berl. phil. Wochenschr. 21 (1901) 700.

¹¹ Ἀθηνᾶ, ἔνθ' ἄν. 442, ἀρ. 31.

¹² Ἀθηνᾶ, ἔνθ' ἄν. 435, ἀρ. 18.

¹³ Ἀθηνᾶ, ἔνθ' ἄν. 456, ἀρ. 59.

¹⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 780.

¹⁵ BCH 24 (1900) 307. P. Collart, Philippos 430 κέ.

¹⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 125. 780. BSA 18 (1911/12) 148 κέ., ἀρ. 2. 6.

¹⁷ BCH 47 (1923) 64 κέ., ἀρ. 24. 57 (1933) 331/32, ἀρ. 7.

¹⁸ Bl. π.χ. Macdonald, ἔνθ' ἄν. 1, 366 κέ.

¹⁹ CIL 3, 14206, 13. Δήμιτσα, ἀρ. 125. 126. SEG 2, 69, ἀρ. 396. Τὸ ὄνομα προέρχεται ἐκ τῆς Γαζώρου τῆς Ὀδομαντικῆς (ἢ Ἡδωνίδος). Τὸ ἐθνικὸν Γαζωρία σφύζεται καὶ εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Σεργῶν (Ἄγιος Ἀθανάσιος), RA σειρ. 6, τόμ. 24 (1945) 45/6.

²⁰ Δήμιτσα, ἀρ. 125. Bl. καὶ Ph. Petsas, BCH 81 (1957) 387 κέ.

²¹ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 450, ἀρ. 54.

λόβαισαν καὶ τοὺς Στόβους. ¹Ἐφεσία, εἰς δὲ τὴν Δερρίοπον ἐν γένει καὶ *Kyn[άω]γος*.²

³Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Ἑλιμιώτιδος συσχετίζεται μὲ τὴν θεὰν Μᾶν³ καὶ εἰς ἄλλην τῶν Φιλίππων μὲ τὴν Minerva: Deana Minervia,⁴ μὲ καμίαν δὲ ἀπὸ τὰς θεότητας δὲν ἐμφανίζεται μαζί. Εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Δερρίοπου παρουσιάζεται ὡς προστάτις (*πατρώνισσα*) τοῦ παρθενικοῦ καὶ συζυγικοῦ βίου.⁵

⁶Ὁ προσφιλὴς δὲμος θεὸς τῶν Μακεδόνων, ὅστις ἐθεωρεῖτο ἀπ' αὐτοὺς καὶ θεὸς πατρῶος, ἦτο

7. ὁ **Ἡρακλῆς** (Hercules). Ἡ λατρεία του ἦτο λίαν διαδεδομένη,⁶ πρᾶγμα ποὺ μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πόλεων, ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα του (Ἡράκλειον Πιερίας, Ἡράκλεια Λυγκηστίδος, Ἡράκλεια Σιντικῆς). Τὸν συναντῶμεν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην,⁷ τὴν Ἀμφίπολιν,⁸ τὴν Ἑδεσσαν,⁹ τὸ Κίτιον (:),¹⁰ τὴν Σκύδραν,¹¹ τὰς Φυλακάς τῆς Πιερίας,¹² τὴν Αἰανὴν¹³ καὶ ἐν γένει εἰς τὴν Ἑλιμιῶνιν,¹⁴ εἰς τὴν Ἑορδαίαν,¹⁵ τὴν Ὀρεσίδα,¹⁶ τὴν Λυγκηστίδα,¹⁷ τὴν Δασσαρητίαν (Λυχνιδός),¹⁸ τοὺς Στόβους,¹⁹ τὴν Δερρίοπον,²⁰ τοὺς Φιλίππους,²¹ εἰς τὴν πέραν τοῦ Στρυμόνος μακεδονικὴν

¹ Spomenik 75 (1933) 13 κέ., ἀρ. 20. 70. 77 (1934) 41, ἀρ. 20. L. Robert, *Hellenica* 1 (1940) 71 καὶ REG 71 (1958) 268. Εἰς τοὺς Στόβους καλεῖται καὶ Ἀρεμία Λοχία, REG 70 (1957) 113 καὶ 71 (1958) 266, ἀρ. 303.

² Spomenik 98 (1941-48) 170, ἀρ. 354.

³ P. N. Papageorgiou, *Berl. Phil. Wochenschr.* 21 (1901) 700.

⁴ BCH 47 (1923) 64 κέ., ἀρ. 24. Βλ. P. Collart, *Philippes* 443.

⁵ Spomenik 98 (1941-48) 170, ἀρ. 354.

⁶ Βλ. Gruppe, *RE Supplb.* III, 952 κέ.

⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 596. Ἀθηνᾶ 15 (1903) 45, ἀρ. 12.

⁸ Head - Σβορώνου, ἐνθ' ἀν. 283. Βλ. καὶ W. Baerge, ἐνθ' ἀν. 198.

⁹ Ath. Mitt. 27 (1902) 311, ἀρ. 18.

¹⁰ Δήμιτσα, ἀρ. 18. Βλ. καὶ ἀρ. 291.

¹¹ Δήμιτσα, ἀρ. 123. Βλ. καὶ W. Baerge, ἐνθ' ἀν. 191.

¹² Δήμιτσα, ἀρ. 207.

¹³ AE 1933, 44.

¹⁴ BSA 18 (1911/12) 184, ἀρ. 31. BCH 79 (1955) 274.

¹⁵ ΠΑΕ 1912, 241 [= AE 1912, 267. Βλ. καὶ AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 12]. Ἀθηναῖα 25 (1913) 434, ἀρ. 13.

¹⁶ Δήμιτσα, σ. 240 κέ. 254 κέ. (Βλ. καὶ Ἀθηνᾶ, ἐνθ' ἀν. 443). AE 1933, 45 (Οἰνὴ Καστορίας).

¹⁷ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 438, ἀρ. 22 Α (ἀνάγλυφον, εἰκονίζον τὸν Δία, τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν Ἀσκληπιόν) 439, ἀρ. 25 (ἀνάγλυφον Ἡρακλέους καὶ Ἑρμοῦ). Spomenik 98 (1941-48) 10, ἀρ. 19: Herculi.

¹⁸ Δήμιτσα, ἀρ. 335.

¹⁹ Spomenik 75 (1933) 26, ἀρ. 58. Βλ. καὶ REG 47 (1934) 31.

²⁰ Heuzey, *Mission* ἀρ. 113 [= Δήμιτσα, ἀρ. 284]. BCH 47 (1923) 291, ἀρ. 1 [= SEG 2, 75, ἀρ. 436].

²¹ CIL 3, 633, I, 1. 9-10. Βλ. καὶ Δήμιτσα, ἀρ. 934. C. Fredrich, *Ath. Mitt.* 33 (1908) 39 καὶ P. Collart, *Philippes* 401, 5 καὶ 414, 1.

περιοχὴν³ καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων.⁴ Αἱ ἐπωνυμίαι τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὴν Μακεδονίαν ἦσαν: Ἄρητος ἐν Ἑδέσση,⁵ Καλλίνικος ἐν Κιτίφ(ι),⁶ Προπύλαιος ἐν Ἐλιμιώτιδι,⁷ Μέγιστος ἐν Δασσαρητιά καὶ Δερριόπῳ (Ρέσσοβα),⁸ Συγκ[ατάγωγος] ἐν Στόβοις,⁹ Πατρῶος ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ σημ. Δοξάτου,¹⁰ Κύριος ἐν Δράμῃ¹¹ καὶ Κυναγίδας (Κουναγίδας) ἐν Πιερίᾳ, Ἐμιώτιδι καὶ Δερριόπῳ,¹² ἐκ δὲ τοῦ τόπου τῆς λατρείας καὶ Ἑδεσσαῖος.¹³ Ἐν Μακεδονίᾳ ὁ Ἡρακλῆς εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν προστάτης τῶν ἀπελευθέρων¹⁴ καὶ τῶν κυνηγῶν (Κυναγίδας). Εἰς τὴν λατρείαν παρουσιάζεται συνδεδεμένος καὶ μὲ ἄλλας θεότητας, μὲ τὸν Δία, τὸν Ἑρμῆν, τὸν Ἀσκληπιὸν καὶ πρὸ πάντων μὲ τὸν Διόνυσον (Liber et Libera).¹⁵ Ἄλλος θεὸς προσφιλεὶς εἰς τοὺς Μακεδόνας, θεωρούμενος καὶ αὐτὸς πατρῶος θεός, ἦτο

8. ὁ Διόνυσος (Βάκχος) μετὰ τῆς ἀκολουθίας του. Ἡ λατρεία τοῦτου, ὡς γνωστὸν, διεδόθη καὶ εἰς τὴν Νότιον Ἑλλάδα ἐκ τῶν βορείων περιοχῶν. Εἰς τὴν Μακεδονίαν μᾶς εἶναι γνωστὸς ἐκ πλήθους ἐπιγραφῶν καὶ

³ Δήμιτσα, ἀρ. 1064. 1085. Μερτζίδη, Οἱ Φίλιπποι, Κωνσταντινούπολις 1897, ἀρ. 8. BCH 47 (1923) 75, ἀρ. 33 (γ).

⁴ H. Gaebler, ἔνθ' ἀν. 135 κέ., ἀρ. 549. 721.

⁵ Ath. Mitt. 27 (1902) 311, ἀρ. 18, στ. 4. Βλ. καὶ Gruppe, ἔνθ' ἀν. 1001.

⁶ Δήμιτσα, ἀρ. 18 (291). Βλ. καὶ Gruppe, ἔνθ' ἀν. 1002.

⁷ BCH 79 (1955) 274. Βλ. καὶ REG 69 (1956) 136, ἀρ. 147. Τὸ ἐπίθετον Προπύλαιος διὰ τὸν Ἡρακλέα ἀπαντᾷ καὶ ἀλλαχοῦ ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας.

⁸ Δήμιτσα, ἀρ. 284. 335.

⁹ Spomenik, ἔνθ' ἀν. Βλ. καὶ L. Robert, REG 47 (1934) 31.

¹⁰ Δήμιτσα, ἀρ. 1085. Μερτζίδη, ἔνθ' ἀν.

¹¹ Δήμιτσα, ἀρ. 1064: Κυρίῳ Ἡρῶι Ἡρακλ[εῖ]. Ἴσως ἔχει σχέσιν μὲ τὸν θρησκικὸν θεὸν Ἡρώα.

¹² Δήμιτσα, ἀρ. 207 (Βλ. καὶ P. Roussel, REG 27 (1914) 455). BCH 47 (1923) 291, ἀρ. 1 [=SEG 2, 75, ἀρ. 436]. AE 1933, 44. Τὸ ἐπίθετον τοῦ Ἡρακλέους «Κυναγίδας» ἐν Μακεδονίᾳ εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Βλ. Δήμιτσα, ἀρ. 68 (διόρθωσις τῆς ἐπιγραφῆς ὑπὸ C. h. Edson, The Antigonides, Heracles and Beroia ἐν Harv. Studies in the Cl. Philol. 45 (1934) 231). ΠΑΕ 1912, 240 [=AE 1912, 267=1930, 181=SEG 1, 63, ἀρ. 267. Βλ. καὶ AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 5, ἀρ. 6]. C. h. Edson, Macedonica II ἐν Harv. Studies in the Cl. Philol. 51 (1941) 125/26. Βλ. καὶ Μακεδονικά τόμ. 4ος, 238 σημ. 7. 239, σημ. 14.

¹³ Ἡσύχιος ἐν λ. Ἑδεσσαῖος: ὁ Ἡρακλῆς ἐν Ἑδέσση.

¹⁴ Βλ. Δήμιτσα, ἀρ. 207. BSA 18 (1911/12) 184, ἀρ. 31. AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 13 (Προσθήκη).

¹⁵ CIL, 3. 633, I. 1. 9-10. Δήμιτσα, ἀρ. 1085. Ἀθηνᾶ 25 (1913) 438, ἀρ. 22 Α. 439, ἀρ. 25. BCH 47 (1923) 75, ἀρ. 33. P. Collart, Philippes 401, σημ. 5 καὶ 414, σημ. 1.

δὴ τῆς Θεσσαλονίκης,¹ τῆς Ἀμφιπόλεως,² τοῦ Δίου,³ τῶν Στόβων καὶ τῆς περιοχῆς των,⁴ τῆς Βέργης,⁵ τῆς Ἀμφαξίτιδος,⁶ τῆς Ὀδομαντικῆς (Ν. Σκοπός),⁷ τῶν Φιλίππων καὶ τῆς περιοχῆς των.⁸ Εἰς τὰς ρωμαϊκὰς ἀποικίας ἐταυτίσθη μὲ τὸν ρωμαϊκὸν θεὸν Liber (Pater),⁹ ὅστις μαζί μὲ τὴν Liber καὶ τὴν Ceres ἀπετέλει τὴν τριάδα τῶν ἀγροτικῶν θεῶν τῆς Ρώμης, εἰς τὴν περιοχὴν δὲ ἐκείνην τῆς Μακεδονίας, ὅπου ὑπῆρχον θρακικοὶ πληθυσμοί, φέρει καὶ τὴν προσωνυμίαν Tasibastenus (Τασιβαστηνός)¹⁰ καὶ Ἀσδούλης ἢ Ἀσδούλητος.¹¹

Ἄλλοι ἑλληνικοὶ θεοὶ καὶ τοπικαὶ θεότητες ἀπαντοῦν σπανιώτερον:

9. **Ἀφροδίτη.** Θεσσαλονίκη,¹² Βέροια,¹³ λυγκηστικὴ Ἡράκλεια,¹⁴ Ἐλιμιῶτις,¹⁵ Ὅρεστίς¹⁶ καὶ Φίλιπποι.¹⁷ Ἐν Δίῳ τιμᾶται καὶ ἡ Ἐν Σαμοθράκῃ λατρουμένη *Ἀφροδίτη Καλιάς*,¹⁸ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν δὲ ὡς *Ἀφροδίτη*

¹ Δήμιτσα, ἀρ. 379. BCH 28 (1904) 229, ἀρ. 28. P. Collart, ἐνθ' ἀν. 414, σμ. 1. 415. Ch. Edson, *Macedonica* III, ἐνθ' ἀν. 154. 159. 162. 167/68. Βλ. καὶ Γ. Μπακαλάκη, *ΑΕ* 1953/54, 227.

² Head - Σβορώνου, ἐνθ' ἀν. 283.

³ *ΑΕ* 1948/49, Ἀρχ. Χρον. 36 κέ., ἀρ. 4. 5. 7.

⁴ *ÖJh* 26 (1930) 64 κέ. REG 47 (1934) 32. Spomenik 98 (1941 - 48) 57, ἀρ. 117.

⁵ *RA* σειρ. 6η, τόμ. 13 (1939) 250, ἀρ. 41.

⁶ H. Gaebler, ἐνθ' ἀν. 67, ἀρ. 207. 208.

⁷ *ΑΕ* 1936, Ἀρχ. Χρον. 17, ἀρ. 10. Βλ. καὶ J. H. St. 61/2 (1941/42) 68 καὶ Ch. Edson, *Macedonica* III, ἐνθ' ἀν. 175.

⁸ Δήμιτσα, ἀρ. 1043. 1058 [=BCH 47 (1923) 61, σμ. 1=CIL 3, 704]. 1060. 1063 καὶ 1101 [=BCH 21 (1897) 532]. 1104. BCH 24 (1900) 304/5, ἀρ. 1 [=18 (1894) 445]. 312, ἀρ. 4. 317. 47 (1923) 75, ἀρ. 33. 62 (1938) 431, ἀρ. 11. P. Collart, ἐνθ' ἀν. 399, σμ. 7. 414, σμ. 1. 415, σμ. 4. Περὶ τῆς λατρείας ἐν γένει τοῦ Διονύσου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Παγγαίου βλ. P. Perdrizet, *Cults et mythes du Pangée* 83 κέ. Ch. Picard, *RHR* 86 (1922) 137 κέ.

⁹ Δήμιτσα, ἀρ. 1058. BCH 24 (1900) 312, ἀρ. 4. *ÖJh* 26 (1930) 68/9. P. Collart, ἐνθ' ἀν. 399, σμ. 7. 414, σμ. 1. 415, σμ. 4. *ΑΕ* 1948/49, Ἀρχ. Χρον. 37 κέ., ἀρ. 5. 7.

¹⁰ BCH, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 4. 5 [=Δήμιτσα, ἀρ. 1058]: Liber Pater Tasibastenus. Βλ. Preller - Robert, *Griech. Mythol.* I⁴, 697, 2. Kazarow, *RE* 2R IV, 2461, ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

¹¹ *Ath. Mitt.* 21 (1896) 100/1, ἀρ. 6. Βλ. καὶ G. Kazarow, *RE* VI, 490. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος βλ. Detschew, *Zeitschr. f. Slav. Phil.* IV, 381.

¹² BCH 23 (1899) 341, 2. Μακεδονικά 1 (1940) 465. L. Robert, *Hellenica* 2 (1946) 133, ἀρ. 42 [=Arch. Anzeig. 57 (1942) 163].

¹³ Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 159, ἀρ. 21 (.)

¹⁴ Spomenik 77 (1934) 34, ἀρ. 6. Βλ. καὶ REG 66 (1953) 147, ἀρ. 107.

¹⁵ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 446, ἀρ. 4. ΠΑΕ 1936, 73.

¹⁶ ΠΑΕ 1938, 64, ἀρ. 3 (.)

¹⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 998. 999 [=CIL 3, 641]. 1042. *RHR* 86 (1922) 132 (Βλ. καὶ P. Collart, *Philippes* 448, σμ. 2).

¹⁸ IG XII, 8, 233.

Ἑρμοῖα.¹ Ἐρως (Amor, Cupido). Δῖον,² Φίλιπποι.³

10. Ἑρμῆς (Mercurius). Θεσσαλονίκη,⁴ Βέροια,⁵ Ἀμφίπολις,⁶ λυγκηστική Ἡράκλεια,⁷ Ἑορδαία,⁸ Ὀρεστίς,⁹ Φίλιπποι.¹⁰

11. Ἀρης. Βέροια (ἔδρα τοῦ κοινοῦ),¹¹ Φίλιπποι.¹² Εἰς τοὺς Φίλιππους συνδέεται κατὰ θρακικὴν ἐπίδρασιν μὲ τὸν Διόνυσον.

12. Ἑστία. Λυγκηστίς.¹³

13. Δημήτηρ (Ceres) καὶ Περσεφόνη (Μήτηρ καὶ Κόρη). Βέροια,¹⁴ Θεσσαλονίκη,¹⁵ λυγκηστική Ἡράκλεια,¹⁶ Στόβοι,¹⁷ Πέλλα,¹⁸ Ἀμφίπολις,¹⁹ Φίλιπποι.²⁰ Ἡ Περσεφόνη ὅτε μὲν ἐμφανίζεται μετὰ τῆς Μητρός, ὅτε δὲ μετὰ τοῦ Πλούτωνος. Ὡς θεὰ τοῦ Ἄδου εἰς τὴν Ἡράκλειαν καλεῖται Πασικράτα.²¹ Μὲ τὴν Περσεφόνην θὰ πρέπει ἴσως νὰ ταυτίσωμεν καὶ τὴν ἐν Ἑορδαίᾳ

¹ Μακεδονικά 1 (1940) 465. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 76, σημ. 1.

² W. Ba e g e, De Macedonum sacris 148.

³ BCH 61 (1937) 414, ἀρ. 7. Βλ. καὶ P. Collart, Philippes 409, 4.

⁴ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 480. 686 [=Ath. Mitt. 16 (1891) 443]. BCH 28 (1904) 214, ἀρ. 7 καὶ εἰκ. 6. Βλ. καὶ C. B. M. Macedonia 109.

⁵ BCH 35 (1911) 238 [=BSA 18 (1911/12) 146/47, ἀρ. 4]. Βλ. W. Ba e g e, ἔνθ' ἀν. 71.

⁶ CIL 3, Suppl. 14204. Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 895 [=BCH 18 (1894) 424]. ΠΑΕ 1920, 89 καὶ εἰκ. σ. 90 (Βλ. καὶ B. H e m b e r g, Die Kabiren, Uppsala 1950, 218, 1).

⁷ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 263.

⁸ Ἀθηνα 25 (1913) 436, ἀρ. 19.

⁹ ΠΑΕ 1938, 64, ἀρ. 4 καὶ εἰκ. 11.

¹⁰ H e u z e y - D a u m e t, Mission 86. BCH 47 (1923) 69, ἀρ. 25. 56 (1932) 201, ἀρ. 8. 58 (1934) 461/62, ἀρ. 4. Βλ. καὶ RHR 86 (1922) 135/36.

¹¹ H. Gaebler, Die antiken Münzen III, I (1906) 77, ἀρ. 240. 243. 247 κ.ά.

¹² BCH 52 (1928) 108 κέ. RHR 86 (1922) 132/33.

¹³ BSA 18 (1918/19) 169, ἀρ. 1.

¹⁴ Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 151, ἀρ. 5. BSA 41 (1940-45) 113/14, ἀρ. 25.

¹⁵ BCH 28 (1904) 215, ἀρ. 10 καὶ εἰκ. 9 (γ). H e a d, Catalogue 117, ἀρ. 76: Ceres.

¹⁶ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 251. Spomenik 77 (1934) 35, ἀρ. 7. Βλ. καὶ L. R o b e r t, Hellenica 1, 73 κέ.

¹⁷ NZ 43, 3 (1910) 11, ἀρ. 26. REG 47 (1934) 32.

¹⁸ M a c d o n a l d, ἔνθ' ἀν. 363.

¹⁹ W. Ba e g e, ἔνθ' ἀν. 109.

²⁰ P. Collart, Philippes 434 κέ. 437. Περί τοῦ μύθου τῆς ἀρπαγῆς τῆς Κόρης εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Φιλίππων βλ. Ἀππαν. Ἐμφυλ. 4, 105 (441).

²¹ Ὅτι τὸ ἐπίθετον Πασικράτα (Πασικράτεια) ἀπεδίδετο εἰς τὴν Περσεφόνην βλ. H ö f e r ἐν Lexikon der griech. u. röm. Mythologie τοῦ Roscher καὶ F. Bräuninger, RE XIX, 972 ἐν λ. Persephone.

ἀπαντῶσαν θεὰν Ἐνοδίαν,¹ καθὼς καὶ τὴν Μοῖραν *Εἰνοδίην* ἑνὸς ἐπιγράμματος τοῦ Δίου.²

14. *Πλούτων* (Ἄδης). Θεσσαλονίκη,³ Αἰανή,⁴ Βέροια,⁵ λυγκηστική Ἡράκλεια,⁶ Ὁρεστίς,⁷ Στόβοι.⁸

15. *Οἱ κάτω θεοί, θεοὶ δαίμονες* (Dii Manes). Θεσσαλονίκη,⁹ Βέροια,¹⁰ Ἡράκλεια Λυγκηστίδος,¹¹ Φίλιπποι,¹² Δερρίοπος.¹³

16. *Ἀσκληπιὺς* (Aesculapius) καὶ *Υγίεια* (Salus). Θεσσαλονίκη,¹⁴ Βέροια,¹⁵ Δῖον,¹⁶ Στόβοι,¹⁷ Λυγκηστίς,¹⁸ Δερρίοπος.¹⁹ Εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀπαντᾷ καὶ ὁ εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνήκων *Τελεσφόρος*.²⁰

17. *Νέμεσις*. Θεσσαλονίκη,²¹ Στόβοι,²² Φίλιπποι.²³ Λαμβάνει τὸ ἐπίθετον *ἀνίκητος*.

¹ Ἐπιγραφή ἀδημοσίευτος καὶ 3-4 ἀνάγλυφα ἀπὸ τὴν Ἐξοχὴν τῆς Ἑορδαίας. Βλ. καθημερινὴν ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης «Ἑλληνικὸς Βορρᾶς» 21 Ὀκτωβρίου 1958, σ. 7.

² Γ. Οἰκονόμου, Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας 1915, 12/3, ἀρ. 5. Βλ. καὶ W. Peek, Griechische Versinschriften 1, 1147. L. Robert, Hellenica 10 (1955) 281. SEG 15, 107, ἀρ. 414.

³ Duchesne-Bayer, ἔνθ' ἀν. 36, ἀρ. 46 [=Δήμιτσα, ἀρ. 398]. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 16 Ἰουλίου 1905, ἀρ. 12 [=BCH 37 (1913) 113, ἀρ. 27]. ⁴ Δήμιτσα, ἀρ. 213 [=ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρον. 3, ἀρ. 3]. 214.

⁵ Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 151, ἀρ. 5. ⁶ Spomenik 98 (1941-48) 25, ἀρ. 60.

⁷ ΠΑΕ 1938, 62/3. ⁸ C. B. M. Macedonia 12, 13.

⁹ CIL 3, 1, 7331: D(iis) M(anibus) [=θεοῖς καταχθονίοις].

¹⁰ Δήμιτσα, ἀρ. 88: *κάτω;* θεοῖς. 119: Diis Manibus.

¹¹ Δήμιτσα, ἀρ. 228. Spomenik, ἔνθ' ἀν. 11, ἀρ. 22.

¹² CIL 3, 704. Δήμιτσα, ἀρ. 877. 956. 970. BCH 56 (1932) 225, ἀρ. 16. 58 (1934) 475, ἀρ. 15. 61 (1937) 418, ἀρ. 12.

¹³ Δήμιτσα, ἀρ. 267: *θεοῖς δαίμοσιν*.

¹⁴ Duchesne-Bayer, ἔνθ' ἀν. 16, ἀρ. 4: *φνὴ Ἀ[σκ]ληπιᾶ[ς]*. Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἀν. 7 Ἰουλίου 1905: Ἀσκληπιῶς καὶ Ὑγίᾳ. 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 39: *φνὴ Ἀσκληπιᾶς*. BCH 73 (1949) 532.

¹⁵ Αὐτόνομα νομίσματα Βεροίας παρὰ H. Gaebler, ἔνθ' ἀν. 189, ἀρ. 860. 861 (Ὑγίεια καθήμενη). BSA 18 (1911/12) 144/45, ἀρ. 3. Μακεδονικά 2 (1941-52) 629, ἀρ. 68 (ἀνάγλυφος παραστάσις Ἀσκληπιοῦ καὶ Ὑγίαιας).

¹⁶ Γ. Οἰκονόμου, ἔνθ' ἀν. 8, ἀρ. 4. W. Baerge, ἔνθ' ἀν. 111.

¹⁷ ÖJh 24 (1929) 86, ἀρ. 3. ¹⁸ Ἀθηνᾶ 25 (1913) 438, ἀρ. 22 Α.

¹⁹ BCH 47 (1923) 294, ἀρ. 1 [=SEG 2, 75, ἀρ. 437].

²⁰ BCH 53 (1929) 89 κέ. Βλ. καὶ P. Collart, ἔνθ' ἀν. 450. Περί τοῦ Τελεσφόρου ἐν γένει βλέπε F. R. Schwenen, RE 2R V, 387 κέ. ἐν λ. Telesphoros.

²¹ G. Treu, Olympia. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 3 (1897) 237 κέ. καὶ εἰκ. 265 καὶ BCH 38 (1914) 89 κέ. Jahrb. f. Altertumskunde 4 (1910) 147 κέ. καὶ 6 (1912) 5 κέ. ²² BCH 48 (1924) 297, εἰκ. 5. Spomenik 77 (1934), ἀρ. 18. Volkman, Arch. f. Rel. 26 (1928) 313, 33a. 31 (1934) 58 κέ. Z'iva Antika 1 (1951) 279-293. Βλ. καὶ RA 1958, 237, ἀρ. 244.

²³ BCH 48 (1924) 289. 293. 49 (1925) 260 [=SEG 3, 104, ἀρ. 499. 500. 501].

18. **Διόσκουροι.** Θεσσαλονίκη,¹ Ἀμφίπολις,² Στόβοι,³ Δερρίοπος,⁴ Φίλιπποι.⁵

19. **Πᾶν.** Θεσσαλονίκη,⁶ Βάλλα,⁷ Πέλλα καὶ ἐν γένει Βοττιαία.⁸

20. **Νηρηΐς.** Βέροια,⁹ Ἐλιμιῶτις.¹⁰

21. **Νύμφαι.** Φίλιπποι.¹¹

22. **Μοῦσαι.** Ἀμφίπολις,¹² Βέροια.¹³

23. **Νίκη.** Θεσσαλονίκη,¹⁴ Πέλλα,¹⁵ Φίλα,¹⁶ Στόβοι,¹⁷ Ἀμφίπολις,¹⁸ Ἐλιμιῶτις,¹⁹ Μαϊδική (Sveti Vrac'),²⁰ Φίλιπποι,²¹ κοινὸν Μακεδόνων²² ὡς **Παλλὰς (Ἀθηνᾶ) Νικηφόρος** ἀπαντᾷ εἰς νομίσματα τῆς Ἀμ-

79 (1955) 282. ÖJh 36 (1946) 9. Βλ. καὶ P. Collart, ἐνθ' ἀν. 383 καὶ 408 καὶ 410. 425.

¹ Δήμιτσα, ἀρ. 395 [=CIG 1972]. Βλ. W. Baerge, ἐνθ' ἀν. 201. Ἐν τοῦτοις δὲ P. Devambeiz (Studia antiqua Antonino Salac' oblata, Πράγα 1955, 166-69) δὲν παραδέχεται ὅτι οἱ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ εἰκονιζόμενοι δύο ἱππεῖς εἶναι οἱ Διόσκουροι. Βλ. καὶ L. Robert, REG 69 (1956) 138, ἀρ. 156.

² Δήμιτσα, ἀρ. 906.

³ Δήμιτσα, σ. 337.

⁴ Δήμιτσα, σ. 283 καὶ ἀρ. 257.

⁵ Heuzey-Daumet, Mission 86 καὶ εἰκ. III, 5. RHR 86 (1922) 186. BCH 62 (1938) 476, ἀρ. 1.

⁶ BCH 28 (1904) 220, ἀρ. 21 καὶ πιν. XI. W. Baerge, ἐνθ' ἀν. 135.

⁷ Δήμιτσα, σ. 200.

⁸ Head-Σβορώνου, ἐνθ' ἀν. 312. Macdonald, ἐνθ' ἀν. 362. 364, H. Gaebler, ἐνθ' ἀν. 68, ἀρ. 211.

⁹ Jahrb. d. königl. preuss. Kunstsammlungen 25 (1904) VIII.

¹⁰ Ath. Mitt. 27 (1902) 316, ἀρ. 39 (Ἀμφιτρίτη).

¹¹ BCH 62 (1938) 477: [N]ύμφαι[ς] ἀνέθηκε.

¹² BCH 18 (1894) 436 (Καλλιόπη). Δήμιτσα, σ. 696.

¹³ Kallipolitis, Studies present. to D. M. Robinson 2 (1953) 371-73 [=SEG 12, 92/3, ἀρ. 339]. Βλ. καὶ BCH 71/2 (1947/48) 438 (Chron. d. fouill. 1947). Μακεδονικά 2 (1941-52) 628, ἀρ. 64.

¹⁴ Macdonald, ἐνθ' ἀν. 370. 372. 373. BCH 28 (1904) 228, ἀρ. 27.

¹⁵ Macdonald, ἐνθ' ἀν. 362 καὶ W. Baerge, ἐνθ' ἀν. 170.

¹⁶ Head-Σβορώνου, ἐνθ' ἀν. 313.

¹⁷ Head-Σβορώνου, ἐνθ' ἀν. Macdonald, ἐνθ' ἀν. 365.

¹⁸ Μακεδονικά 1 (1940) 495.

¹⁹ Μακεδονικά, ἐνθ' ἀν. 491/92.

²⁰ Bull. Inst. Arch. Bulg. 12 (1938) 291/92, ἀρ. 14. Βλ. καὶ REG 61 (1948) 170, ἀρ. 114.

²¹ Macdonald, ἐνθ' ἀν. 282. BCH 52 (1928) 18. 57 (1933) 282 καὶ πιν. VIII. IX.

²² H. Gaebler, ἐνθ' ἀν. 95 καὶ, ἀρ. 326. 327. 328. 366. 410-412. 415. 492-494. 511. 530. 531. 533-541. 547. 548. 613-621. 631. 632 καὶ.

φιλόλεως¹ καὶ τοῦ κοινοῦ² καὶ *Ρώμη Νικηφόρος* εἰς νομίσματα τῆς Ἑδέσσης καὶ τῆς Ἀμφιπόλεως.³ Καλεῖται καὶ *Ὀδρανία Ὑπόπιτερος Νείκη*.⁴

24. *Ἡλιος* (Sol). Ἀμφίπολις.⁵

25. *Δαίμονες* (παραδίδεται *Δέμονες*) *Ἀντανοί*. Στόβοι.⁶

26. *Ἀλέξανδρος*,⁷ *Ὀλυμπιάς*.⁸ Κοινὸν Μακεδόνων, Βέρροια, Λυγκηστὶς, Θεσσαλονίκη.

27. *Ὀλγανός*. Κίτιον (Ἡμαθία).⁹

28. *Θεὰ Ἀλμωπία*.¹⁰ Ἀλμωπία.

29. *Ἀξιδός* καὶ *Ἐριγών*. Στόβοι.¹¹

30. *Στρυνών*. Ἀμφίπολις.¹²

31. *Πέργαμος Ἡρώς*. Ἀκανθος.¹³ Θεότης, μεταφερθεῖσα ἴσως εἰς Μακεδονίαν ὑπὸ ἐγκατασταθέντων κατοίκων τῆς μικρασιατικῆς πόλεως Περγάμου ἢ τῆς περιοχῆς τῆς εἰς τὴν Ἀκανθον.¹⁴

32. *Μακεδονία* (προσωποποιημένη). Κοινὸν Μακεδόνων.¹⁵

¹ Head - Σβορώνου, ἔνθ' ἀν. 282. Macdonald, ἔνθ' ἀν. 362.

² H. Gaebler, ἔνθ' ἀν. 101 κέ., ἀρ. 361b. 362. 262a. 363. 439. 622.

³ Head - Σβορώνου, ἔνθ' ἀν. 311. Macdonald, ἔνθ' ἀν. 362. W. Baegle, ἔνθ' ἀν. 158.

⁴ Bull. Inst. Arch. Bulg., ἔνθ' ἀν. στ 1-3. Βλ. διόρθωσιν τῆς ἐπιγραφῆς παρὰ L. Robert ἐν REG 61 (1948) 170, ἀρ. 114.

⁵ W. Baegle, ἔνθ' ἀν. 130.

⁶ Spomenik 75 (1933) 29, ἀρ. 79. Βλ. καὶ REG 47 (1934) 32.

⁷ H. Gaebler, ἔνθ' ἀν. (passim: αὐτόνομα ἐπαρχιακά νομίσματα). Περιοδικὸν «Ἀριστοτέλης», Φλώρινα 1958, τευχ. 10ον, 20: *Ἀδρήλιος Ἰουλιανός | τὸν νῖον | Ἀναίμαχον ἀνέθηκεν | ἱς (sic) θεὸν Ἀλέξανδρον*. Ὑπάρχουν ἀκόμη δύο ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπ' ἀρ. 879 καὶ 885, ἔνθα ὁ Ἀλέξανδρος καλεῖται υἱὸς τοῦ Διός: *Διός | Ἀλέξανδρον | βασιλέα καὶ Ἀλέξανδρον | τοῦ Διός*.

⁸ H. Gaebler, ἔνθ' ἀν. 98 κέ., ἀρ. 347a. 367. 416. 416A. 442. 527. 529. 550. 551. 634-636. 721a.

⁹ BCH 71 (1947/48) 438. Βλ. καὶ Μακεδονικά 2 (1941-52) 633, ἀρ. 81 καὶ Callipolitis, Monument Piot 46 (1952) 85-91.

¹⁰ ΠΑΑ 12 (1937) 484-88 [= P. Collart, La vigne de la déesse Almompienne au Pangée, Basler Zeitschrift f. Geschichte u. Altertumskunde 1943, 9-21]. Βλ. καὶ REG 57 (1944) 215, ἀρ. 129.

¹¹ Head - Σβορώνου, ἔνθ' ἀν. 313.

¹² Head - Σβορώνου, ἔνθ' ἀν. 283. Macdonald, ἔνθ' ἀν. 350, ἀρ. 4. Βλ. καὶ Türk, RE 2R IV, 393 κέ. ἐν λ. Strymon.

¹³ Duchesne-Bayet, ἔνθ' ἀν. 77, ἀρ. 121 [= Δήμιτσα, ἀρ. 789 = Ziebarth, Bursian's Jahresbericht 189 (1921) 30]. Βλ. καὶ L. Robert, Rev. Phil. 65 (1935) 133 καὶ Hellenica 2 (1946) 132, 4.

¹⁴ Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, Μακεδονικά τόμ. 4ος, 276.

¹⁵ H. Gaebler, ἔνθ' ἀν. 95 κέ., ἀρ. 326-329. 331-333.

33. *Δράκων*, ὄφης λατρευόμενος ἐν Δερριόπῳ.¹

34. Ἄλλοι θεοὶ ἀβέβαιοι ἐκ Θεσσαλονίκης,² Στόβων,³ Ἀητῆς,⁴ Βεροίας,⁵ Ἐδέσσης,⁶ Μαιδικῆς.⁷

Ἐκ τῶν ξένων θεοτήτων ἄλλαι εἶχον τοπικὴν σημασίαν καὶ ἐλατρεύοντο, ὅπου ὑπῆρχον ξένοι μειονότητες, ἄλλαι ὅμως εἶχον καθολικὴν διάδοσιν ἀνὰ τὴν Μακεδονίαν καὶ δλόκληρον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον.

Ρωμαϊκαί.

35. *Silvanus*, θεὸς τῶν δασῶν καὶ προστάτης τοῦ ἀγροτικοῦ ἐν γένει βίου. Ἀπαντᾷ μόνον εἰς τοὺς Φίλιππους.⁸

36. *Ianus*. Θεσσαλονίκη,⁹ Ἀμφίπολις.¹⁰

37. *Θεὸς (Ἀυρήλιος) Φυλλῶς*. Ἀπαντᾷ μόνον ἐν Θεσσαλονίκη.¹¹

38. *Αὐτοκρατορολατρεία*. Κοινὸν Μακεδόνων καὶ μακεδονικαὶ πόλεις.¹²

39-40 *Victoria Augusta, Victoria Germanica*: Φίλιπποι.¹³

41. *Genius senatus populi que Romani*. Φίλιπποι.¹⁴

42. *Roma* (προσωποποιημένη). Ἡδονίς.¹⁵

43. *Genius Coloniae Iuliae Augustae Philipp. et rei publicae*. Φίλιπποι.¹⁶

44. *Quies Augusta Coloniae Philippiensis*. Φίλιπποι.¹⁷

45. *Fortuna et Genius Macelli*. Φίλιπποι.¹⁸

¹ Δ ή μιτσα, ἀρ. 22.

² Δ ή μιτσα, ἀρ. 367. 402.

³ ÖJh 28 (1933) 139, ἀρ. 13.

⁴ Δ ή μιτσα, ἀρ. 675, στ. 24 [=Ditt. Syll. II³, 700]. 678.

⁵ REG 15 (1902) 142.

⁶ Δ ή μιτσα, ἀρ. 6 [=AEM 18 (1888) 189, ἀρ. 6]. 22.

⁷ Δ ή μιτσα, ἀρ. 823.

⁸ Δ ή μιτσα, ἀρ. 934 [=ILS 5466, 1]. 935 [=ILS 5466, 2]. 937 [=CIL 3, 633, IV, 2]. 984 [=CIL 3, 643]. BCH 57 (1933) 370 κέ., ἀρ. 28. 74 (1950) 307 [=Μακεδονικά 2 (1941-52) 652, ἀρ. 118]. Περί τῆς λατρείας ἐν γένει τοῦ ρωμαϊκοῦ θεοῦ Σιλβανοῦ ἐν Φίλιπποις βλ. P. Collart, Philippes 401 κέ., ἐνθα καὶ βιβλιογραφία.

⁹ Macdonald, ἐνθ' ἀν. 368.

¹⁰ Head-Σβορώνου, ἐνθ' ἀν. 283.

¹¹ Πελεκίδης, Ἀπὸ τὴν πολιτεία κλπ. 56 κέ., ἀρ. 1-26. Ἐπετηρ. Φιλοσ. Σχολ. Πανετ. Θεσσαλον. 6 (1950) 301/2, ἀρ. 2. Βλ. ἀκόμη C. H. Edson, Macedonia III, ἐνθ' ἀν. 204. L. Robert, Hellenica 2 (1946) 37-42.

¹² Βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων 43 κέ. καὶ ἀνωτέρω σ. 66 κέ. 74 κέ.

¹³ P. Collart, Philippes 232. 410/11. BCH 57 (1933) 336, ἀρ. 9.

¹⁴ Δ ή μιτσα, ἀρ. 190.

¹⁵ H. Gaebler, ἐνθ' ἀν. 66 κέ. ἀρ. 203-206.

¹⁶ BCH 57 (1933) 327, ἀρ. 6. Βλ. καὶ P. Collart, ἐνθ' ἀν. 411, 4.

¹⁷ BCH 56 (1932) 220 κέ., ἀρ. 9. Βλ. καὶ P. Collart, ἐνθ' ἀν. 3.

¹⁸ BCH 58 (1934) 463/64, ἀρ. 5. Βλ. καὶ P. Collart, ἐνθ' ἀν. 6.

46. *Cupido*. Φίλιπποι.¹

47. *Lares*. Ἀμφαξίτις Παιονία (Δοϊράνη).²

48. *Pietas*. Δίων.³

Θρακικά.

49. *Θεός Ἡρώς*.⁴ Εἰκονίζεται ὡς Θοῤῥῆ κυνηγός. Ἦτο ὁ κατ' ἔξοχὴν θεὸς τοῦ κυνηγίου, συνάμα δὲ συνδέεται μὲ τὴν λατρείαν τῶν ψυχῶν καὶ τὴν πίστιν τῶν Θρακῶν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ζωὴν. Μᾶς εἶναι γνωστὸς μὲ διάφορα ὀνόματα καὶ ἐπωνυμίας, καὶ δὴ ὡς *Θεός Ἡρώς* εἰς τὴν Χαλκιδικὴν (Ὀλυνθος),⁵ *Ἡρώς Προπύλαιος* εἰς τὴν Θεσσαλονίκην,⁶ *Ἡρώς Ἀπόλλων* εἰς τοὺς Φιλίππους,⁷ *Πυρμηρούλας* εἰς τὸ Νευροκόπιον,⁸ *Θεός Μέγας Πυρμηρούλας* εἰς Sveti Vrac' (Κονα'ενο),⁹ *Dominus Rincaleus* ἢ *Deus Magnus Rincaleus* εἰς τοὺς Φιλίππους (Προσωτσανή)¹⁰ καὶ ἀπλῶς *Θεός* εἰς τὴν Ἀλμωπίαν.¹¹ Τὸν συναντῶμεν ἀκόμη μόνον ὡς Θοῤῥα ἱππέα ἄνευ ὀνόματός τινος εἰς τοὺς Φιλίππους καὶ τὴν περιοχὴν των,¹² τὴν Ἀμφίπολιν¹³ καὶ τὴν Θεσσαλονίκην.¹⁴

50. *Σουργεθέης*. Πιθανῶς θεὸς προστάτης τῆς κτηνοτροφίας.¹⁵ Ἀ-

¹ BCH 61 (1937) 414, ἀρ. 7 [=RA 12 (1938) 324, ἀρ. 53]. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 89.

² Μακεδονικά 1, (1940) 442.

³ W. Ba e g e, ἔνθ' ἀν. 173.

⁴ Περί τῆς θρακικῆς ταύτης θεότητος, ἥτις ἐξηπλώθη ὄχι μόνον εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Μοισίαν, τὴν Παννονίαν, τὴν νότιον Ρωσίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ρώμην, βλ. P. Perdrizet, Cultes et mythes 20, σημ. 2. G. Kazanow, Die Kultdenkmäler der sogenannten thrakischen Reiter in Bulgarien ἐν Archiv f. Religionswissenschaft 1912, 153 κέ., τοῦ ἰδίου Zalmoxis ἐν Klio 12 (1912) 355 κέ. Zum Kultus des thrakischen Reiters in Bulgarien ἐν Xénia τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1912, 108 κέ. RE 2R VI, 478 κέ. ἐν λ. Thrake. Supplb. III, 1132 κέ. καὶ CAH 8, 550/51. G. Seure, BCH 36 (1912) 582-595 καὶ REA 1912, 147 κέ. P. Lemerle, BCH 60 (1936) 339/40.

⁵ Duchesne-Bayet, ἔνθ' ἀν. 76, ἀρ. 119 [=Δήμιτσα, ἀρ. 747]. Βλ. καὶ Robinson, Inscr. from Macedonia ἐν TAPA 56 (1936) 61/2, ἀρ. 15.

⁶ S. Reinach, Répertoire des reliefs grecq. et rom. 1, 387.

⁷ Δήμιτσα, ἀρ. 1065. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 84, σημ. 9.

⁸ Bull. soc. archéol. VI. Περί τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος βλ. Tomaschek, Die alten Thraker I, 87.

⁹ Bull. Inst. Arch. Bulg. 12 (1938) 288, ἀρ. 10. [=REG 61 (1948) 170]. Βλ. Kazanow, RE Supplb. III, 1142.

¹⁰ P. Collart, ἔνθ' ἀν. 426. Βλ. καὶ Ch. Picard, RHR 86 (1922) 148.

¹¹ ΠΑΕ 1934, 69.

¹² Παραπομπὰς εἰς πηγὰς βλ. παρὰ Ch. Picard, RHR ἔνθ' ἀν. 144 κέ. καὶ P. Collart, Philippes 424 κέ.

¹³ BCH 18 (1894) 436. ÖJh 11 (1908) 100.

¹⁴ BCH 37 (1913) 107, ἀρ. 20. 108, ἀρ. 21. Βλ. καὶ REG 27 (1914) 454.

¹⁵ Περί τῆς θρακικῆς ταύτης θεότητος βλ. W. H. Roscher, Lexikon IV, 1607. 1629 ἐν λ. Suregethes (Σουργεθέης), Surgasteus, Syrgastes. Gebhard,

παντῶ δις εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Ἀμφιπόλεως¹ καὶ εἰς ἑτέραν τῶν Φιλίππων.² Καὶ εἰς τὰς δύο καλεῖται *Θεὸς Σουρεγέθης*.

51. **Τοτόης** (γεν. —ητος).³ Ἀπαντᾷ μόνον εἰς ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν τῆς Ἀμφιπόλεως (*Τοτόητι Θεοδαίμονι Ὑπνω*).⁴ Ἡ θρακικὴ ὄμως προέλευσις αὐτοῦ ἀμφισβητεῖται.⁵

52. **Myndrytus**. Μνημονεύεται μόνον εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Φιλίππων μαζί με τὸν Iuppiter Fulmen καὶ τὸν Mercurius.⁶

53. **Vertumnus**. Καὶ αὐτὸς μνημονεύεται μόνον εἰς ἐπιγραφὴν τῶν Φιλίππων.⁷ Τὸ πλήρες ὄνομά του εἰς τὴν ἐπιγραφὴν εἶναι Deus Vertumnus Dom(i)nus.

Ἀσιατικαί. Ἐκ τῶν ἀσιατικῶν θεοτήτων τὴν μεγαλύτεραν διάδοσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν εἶχεν ἡ φρυγικὴ θεὰ

54. **Κυβέλη**. Ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἑδεσσαν,⁸ τὴν Ἀμφίπολιν⁹, τοὺς Φιλίππους¹⁰ καὶ τὴν Ἑορδαίαν.¹¹ Μᾶς εἶναι δὲ γνωστὴ μόνον διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὀνόματος Tomaschek, ἔνθ' ἀν. II, 1, 49 καὶ V. Pâvan, Dacia 1 (1924) 278.

¹ I. R u s s u, Annuaire Musée Plovdiv 1 (1948) 58/9, ἀρ. 9. Βλ. καὶ D. Detschew, ŌJh 28 (1933), Beibl. 116/17 (οὐχὶ ὑποψῶς).

² BCH 60 (1936) 336 κέ. Βλ. καὶ P. Collart, ἔνθ' ἀν. 480.

³ Περισσότερα περὶ τῆς θεότητος ταύτης βλ. παρὰ G. Kazarow, RE 2 R VI, 1838/39, ἐν λ. Totoes.

⁴ Δήμιττας, ἀρ. 861 (871) [=BCH 22 (1898) 350]. Βλ. καὶ W. Baege, ἔνθ' ἀν. 181. H. Seyrig, Annales du Service des Antiquités de l'Égypte 25 (1935) 197 κέ.

⁵ Βλ. G. Kazarow, ἔνθ' ἀν. 1839.

⁶ BCH 47 (1923) 69, ἀρ. 25. Βλ. καὶ Mateescu, Ephemeris Dacoromana I, 117. Picard, RHR 86 (1922) 136. P. Collart, Philippes 394, 2, 399. G. Kazarow, RE XIV, 1079 ἐν λ. Myndry[tus?]

⁷ Ath. Mitt. 33 (1908) 44, ἀρ. 6 [=CIL 3, 14206, 10]. Βλ. καὶ P. Collart ἔνθ' ἀν. 401.

⁸ Ath. Mitt. 18 (1893) 416, ἀρ. 1c [=Δήμιττας, σ. 393, ἀρ. 3 = J. M. R. Cormack, Studies presented to D. M. Robinson II (1953) 380 = SEG 12, 88, ἀρ. 315]. Βλ. ἀνωτέρω σ. 76.

⁹ BCH 18 (1894) 423, ἀρ. 3 [=Δήμιττας, ἀρ. 887]. 19 (1895) 534. ΠΑΕ 1920, 90/1.

¹⁰ Δήμιττας, ἀρ. 931. 997 [=CIL 3, 639]. BCH 46 (1922) 530 (Βλ. καὶ P. Collart, ἔνθ' ἀν. 455, 5). 57 (1933) 452 κέ., 4. 58 (1934) 467 κέ. 59 (1935) 191 κέ. καὶ πίν. X. RHR 86 (1922) 194 κέ. P. Collart, ἔνθ' ἀν. 455/56. Περὶ τῆς λατρείας τῆς Κυβέλης εἰς τοὺς Φιλίππους βλ. H. Graillet, Le culte de Cybèle, mère des dieux, à Rome et dans l'empire romain 502. Picard, RHR 86 (1922) 194 κέ. καὶ γενικώτερον εἰς τὴν Μακεδονίαν Roscher, Lexikon II, 2, 2906/7 ἐν λ. Meter.

¹¹ ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρον. 10/11, ἀρ. 20. Ἡ λατρεία τῆς Κυβέλης εἰς τὴν πε-

ματος *Μήτηρ θεῶν*¹ (καὶ λατ. *Mater deorum*).² Μὲ τὴν λατρείαν τῆς Κυβέλης συνεδέετο ἐν Μακεδονίᾳ, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ λατρεία τοῦ *Ἄττιδος*,³ τὴν ὁποίαν συναντῶμεν μέχρι σήμερον τοῦλάχιστον μόνον εἰς ἐπιγραφὰς τῶν Φιλίππων⁴ καὶ τῆς Ἀμφιπόλεως.⁵

55. *Μα*. Καππαδοκικὴ θεότης, εἰσαχθεῖσα πιθανώτατα ὑπὸ στρατιωτῶν καὶ δούλων, προσερχομένων ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας. Μᾶς εἶναι γνωστὴ μόνον ἀπὸ ἐπιγραφὰς τῆς Ἑδέσσης,⁶ αἱ ὁποῖαι ἀφοροῦν (ὅλαι σχεδὸν) εἰς ἀπελευθερωτικὰς πράξεις καὶ ἀνήκουν, ὅσαι τοῦλάχιστον εἶναι χρονολογημέναι, εἰς τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα, δηλ. ἀπὸ τοῦ 211/12 μέχρι τοῦ 235/66 μ. Χ.⁷ Πότε εἰσῆχθη ἡ λατρεία τῆς θεότητος αὐτῆς εἰς τὴν Μακεδονίαν δὲν γνωρίζομεν. Πάντως τὸ 211/12 μ.Χ. ὑπῆρχεν ἐν Ἑδέσσει ναὸς τῆς θεᾶς, τοῦ ὁποίου τὰ *ἐποικεῖα* καὶ αἱ *στοαὶ* κατεσκευάσθησαν (ἢ ἐπεσκευάσθησαν) τότε.⁸

ριοχὴν ταύτην τῆς Ἄνω Μακεδονίας μᾶς εἶναι γνωστὴ καὶ ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς (3ος π.Χ. αἰ.). ΑΕ, ἔνθ' ἄν. 6, ἀρ. 7 καὶ εἰκ. 4 [=Κεραμοποῦλ-λου, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1922, 309 = SEG 1, 63, ἀρ. 268].

¹ Ath. Mitt. 18 (1893) 416, ἀρ. 1c. Δήμιτσα, ἀρ. 931. ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρον. 11, ἀρ. 20 καὶ 6, ἀρ. 7 (ἐλληνιστικοὶ χρόνοι).

² Δήμιτσα, ἀρ. 997.

³ Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἄττιδος καὶ τῆς Κυβέλης ἐν γένει βλ. προχείρως Roscher, Lexikon ἐν λ. Attis, Kybele. P. Decharme, Daremberg-Saglio 1, 1677 κέ. ἐν λ. Cybele. Cumont, RE II, 2247 κέ. Schween, RE XI, 2250 κέ. ἐν λ. Kybele. M. Nilsson, Geschichte der griech. Religion 2 (1950) 614 κέ. ἐν Handbuch der Altertumswissenschaft.

⁴ P. Collart, Philippos 456, σημ. 1.

⁵ BCH 19 (1895) 534. 21 (1897) 520 κέ. ΠΑΕ 1920, 90/1. Βλ. καὶ W. Baerge, ἔνθ' ἄν. 119. Ἡ λατρεία τοῦ Ἄττιδος εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ἐμφανίζεται καὶ κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους. Βλ. ÖJh 11 (1908), Beibl. 99.

⁶ Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ 12 (1900) 70 κέ., ἀρ. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13 (;) (Βλ. καὶ A. L. - Emm. Contoléon, REG 12 (1899) 169 κέ. Σ. Πελεκίδη, Ἀρχ. Δελτ. 8 (1923) 265. 267. A. Cameron, Harv. Theol. Rev. 32 (1939) 143 κέ.). J. M. R. Cormack, Studies presented to D. M. Robinson 2 (1953) 379/80, 6. (Βλ. καὶ J. H. Mordtmann, Ath. Mitt. 18 (1893) 416, 1a. b. Δήμιτσα, ἀρ. 1. 2 (σ. 392/3). SEG 12, 93, ἀρ. 341).

⁷ α') 211/12 μ.Χ., J. M. R. Cormack, ἔνθ' ἄν. β') 214/15 μ.Χ., Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἄν. ἀρ. 1. Βλ. καὶ Πελεκίδη, ἔνθ' ἄν. 265/66. γ') 224/25 μ.Χ., Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἄν. ἀρ. 8. δ') 233/34 μ.Χ., Π. Παπαγεωργίου, ἔνθ' ἄν. ἀρ. 2. ε-ζ') 243/44 μ.Χ., Π. Παπαγεωργίου, ἀρ. 9. 10. ζ') 247/48 μ.Χ., Π. Παπαγεωργίου, ἀρ. 4. η') 255/56 μ.Χ., Π. Παπαγεωργίου, ἀρ. 6. θ') 265/66 μ.Χ., Π. Παπαγεωργίου, ἀρ. 12.

⁸ J. M. R. Cormack, ἔνθ' ἄν.: [ἔτου]ς γμς' σεβαστο[ῦ, τ]οῦ καὶ θντ', μη-ρ[ός] | νου.. α ναοῦ | τὰ ἐποικεῖα καὶ τὰς στοὰς τῇ θεᾷ. Ἡ ἄποψις τοῦ Π. Παπαγεωργίου, Ἀθηνᾶ ἔνθ' ἄν. 80/1, ὅτι ἐνεπίγραφος λίθος, εὑρεθεὶς ἐν Ἑδέσσει, ἀνῆκε διῆθεν εἰς τὸν ναὸν αὐτὸν τῆς θεᾶς καὶ ὅτι τὸ ἐπ' αὐτοῦ ἐγχαραγμένον μονόγραμμα Β-Φ εἶναι χρονολογία τῆς ιδρύσεως τοῦ ναοῦ (BOP=172-148=24 μ.Χ.),

Μετὰ τῶν προσωνημιῶν τὸ πληρὲς ὄνομα τῆς θεᾶς συνήθως εἶναι θεὰ *Mā* ἀν(ε)ίκητος ἢ θεὰ ἀνίκητος *Mā*,¹ εἰς μίαν δὲ ἐπιγραφὴν προστίθεται καὶ τὸ ἐπίθετον «κυρία» (*κυρία θεὸς Mā ἀνείκητος*)² καὶ εἰς δύο ἄλλας τὸ ἰδιαιτέρως εἰς ἀνατολικὰς θεότητας χρησιμοποιούμενον «ἐπήκοος» (θεὰ *Mā ἀνείκητος ἐπήκοος*).³ Καθὼς συμπεραίνομεν ἀπὸ τὴν χρῆσιν τοῦ ἐπιθέτου «ἀνίκητος», ἡ *Mā* ἐθεωρεῖτο καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν πολεμικὴ θεά, ἃν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὅψιν ὅτι ὅλαι σχεδὸν αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν θεὰν *Mā*ν ἐπιγραφαὶ εἶναι ἀπελευθερωτικαί, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἐθεωρεῖτο ἀκόμη καὶ προστάτις τῶν ἀπελευθερουμένων δούλων, οἵτινες μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀφιερῶντο εἰς αὐτήν.⁴ Κατὰ πόσον τὰ ἀπελευθερούμενα κοράσια, τὰ ὅποια κατὰ τὸ συντασσόμενον συμφωνητικὸν ὤφειλον ἐνίοτε νὰ μείνουν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς θεᾶς καὶ νὰ ἐργάζωνται ἐκεῖ πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀπελευθερωτοῦ των, ἐφ' ὅσον οὗτος ἔζη,⁵ ἤσκουν εἰδος πορνείας, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν. Πάντως ἡ λατρεία τῆς θεᾶς εἰς τὰ Κόμανα τοῦ Πόντου, ἃν πιστεύσωμεν τὸν Στράβωνα 12, 3, 36, δὲν ἦτο ἀσυμβίβαστος μετὰ τὴν θρησκευτικὴν *prostitutio*. Οἱ ἀφιερούμενοι εἰς τὴν θεὰν *Mā*ν δούλοι δὲν εἶναι μόνον θήλειαι,⁶ ἀλλὰ καὶ ἄρρενες· μάλιστα αὐτοὶ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς μας εἶναι περισσότεροι.⁷ Τὸ ἀντίθετον συμβαίνει μὲ τοὺς ἀφιερωτάς καὶ ἀπελευθερωτάς· οὗτοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι γυναῖκες.⁸

Ἐπειδὴ εἰς ἀπελευθερωτικὴν ἐπιγραφὴν τῆς ἰδίας πόλεως ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῆς θεᾶς *Mās* ἀνικητοῦ ὑπάρχει τὸ τῆς *Μητρος θεῶν*, συμπεραίνομεν ὅτι αἱ δύο αὐταὶ θεότητες εἰς τὴν Ἐδεσσαν τοῦλάχιστον εἶχον ταυτισθῇ.⁹

ἐλέγχεται ἐσφαλμένη. Ἐκ τῶν γενομένων ἀργότερον ἐκεῖ ἀνασκαφῶν ὑπὸ τοῦ Σ. Πελεκίδη, Ἀρχ. Δελτ. ἐνθ' ἀν. 260, ἀπεδείχθη ὅτι τὰ ἐρείπια, εἰς τὰ ὅποια ἀνήκε καὶ ὁ λίθος, δὲν ἀνήκον εἰς τὸν ναόν, ἀλλὰ εἰς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως.

¹ Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1. 3. 5. 9. 10. 12. Σ. Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 267.

² Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 8.

³ Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 2. 6.

⁴ Περὶ τῆς σημασίας τῆς ἀφιερώσεως τῶν ἀπελευθερουμένων, εἰς τὴν θεὰν βλ. πρῶτον μέρος τῆς μελέτης, Μακεδονικά, τόμ. 4ος, 255/56.

⁵ Πρβ. π.χ. Σ. Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 266 [= Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 8 καὶ 11].

⁶ Ath. Mitt. 18 (1893) 416, ἀρ. 1c. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 8. 12. Σ. Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 267.

⁷ Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 1. 2. 3. 5. 6. 9.

⁸ Ἐκ τῶν ἀφιερωτῶν εἶναι ἑξ γυναῖκες (Ath. Mitt., ἐνθ' ἀν. Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. 1. 2. 3. 6. 10), τρεῖς ἄνδρες (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 8. 12. Σ. Πελεκίδη, ἐνθ' ἀν. 267) καὶ δύο ἀνδρόγυνα (Π. Παπαγεωργίου, ἐνθ' ἀν. ἀρ. 5. 9).

⁹ Ἐξομοίωσιν τῆς θεᾶς *Mās* μετὰ ἄλλας θεότητας, καθὼς καὶ μετὰ τὴν Ρέαν Κυβέλην, βλ. παρὰ A. Hartmann, RE XIV, 88 κέ. ἐν λ. *Mā*.

56. *Συρία Θεός*. 'Υπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ ἐννοεῖται ἡ συριακὴ θεὰ 'Α-στάρτη, ἡ γνωστὴ ἐν Μακεδονίᾳ ἔξ ἐπιγραφῆς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος καὶ ὡς 'Ατάργατις.¹ Τὴν θεὰν γνωρίζομεν μόνον ἐκ δύο ἐπιγραφῶν τῆς Βεροίας, μιᾶς τοῦ ἔτους 239/40 καὶ μιᾶς τοῦ 261/62 μ.Χ.² Καὶ αἱ δύο ἐπιγραφαὶ εἶναι ἀπελευθερωτικαὶ· δύο γυναῖκες, προφανῶς Βεροιαῖαι, ἀφιερώνουν εἰς τὴν θεὰν ἀνὰ ἓνα ἀπελευθερούμενον δοῦλον (ἐν παιδάριον καὶ ἐν κοράσιον). Εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐπιγραφὰς ἡ θεὰ ἔχει τὸ αὐτὸ ὄνομα, δηλ. *θεὸς Συρία Παρθένος*.

57. *Κάβειροι*.³ Ἡ λατρεία τῶν Καβείρων εἶχε διαδοθῇ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἤδη κατὰ τοὺς προελληνιστικούς χρόνους. Ὁ Φίλιππος καὶ ἡ Ὀλυμπιάς εἶχον μνηθῇ εἰς τὰ μυστήρια τῆς Σαμοθράκης,⁴ ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας τοὺς βωμούς, τοὺς ὁποίους ἀνήγειρε πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς του ἔξ Ἰνδιῶν ὡς ὁροθετικὰ σημεῖα, ἀφιέρωσε μεταξὺ τῶν ἄλλων θεῶν καὶ εἰς τοὺς Σαμόθρακας Καβείρους.⁵ Ἀργότερον ὁ τελευταῖος Μακεδὼν βασιλεὺς, ὁ Περσεύς, εἰς τὴν Σαμοθράκην ἐπέλευσε φεύγων τοὺς Ρωμαίους μετὰ τὴν ἡττάν του εἰς τὴν Πύνδαν.⁶ Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἡ λατρεία τῶν Καβείρων εἰς τὴν Μακεδονίαν ἦτο ζωηρά. Ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ὀλυνθον (Ἅγιος Μάμας),⁷ τὴν Πέλλαν⁸ καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην,⁹ ὅπου ὁ Κάβειρος ἦτο ἡ κατ' ἐξοχὴν θεότης τῆς πόλεως (πρόδρομος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ μετέπειτα)¹⁰. Ἐνα λάτρην τῶν *θεῶν Μεγάλων τῶν ἐν Σαμοθράκῃ συναντῶμεν εἰς τὴν Ἀμφίπολιν*,¹¹ μύστας δὲ τῶν μυστηρίων τῆς Σαμοθράκης εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὴν Βέροιαν,¹²

¹ Βλ. πρῶτον μέρος τῆς μελέτης, Μακεδονικά, τόμ. 4ος, 238.

² Ἀρχ. Δελτ. 2 (1916) 145 κέ., ἀρ. 2.3.

³ Περί τῶν Καβείρων ἐν γένει βλ. τὰ ἄρθρα τῆς RE καὶ Daremberg - Saglio Kabeiros und Kabeiroi, Cabiri καὶ Bengt Hemberg, Die Kabiren, ἐνθα καὶ πλουσία βιβλιογραφία.

⁴ Πλουτ. Ἀλέξ. 2, 1-2. Τμήριος 1, 12.

⁵ Φιλοστρ. βίος Ἀπολλων. Τυν. 2, 43.

⁶ Liv. 45, 5. Πλουτ. Αἰμίλ. Παύλ. 23, 11.

⁷ Duchesne-Bayet, ἐνθ' ἀν. 75, ἀρ. 117 [= Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 752]. Βλ. καὶ W. Baerge, ἐνθ' ἀν. 180.

⁸ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 153 [=CIL 3, 598]. Βλ. καὶ W. Baerge, ἐνθ' ἀν. 176.

⁹ Σ. Πελεκίδης, Ἀπὸ τὴν πολιτεία 55, ἀρ. 7 (Βλ. καὶ Ch. Edson, Macedonica III, ἐνθ' ἀν. 192/93). H. Gaebler, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands III, 2 (1935) 123 κέ., ἀρ. 34. 35. 36. 38. 52. 53. 54. 55. 56. 63. 66. 69. Banduri, Numismata imperatorum Romanorum 1 (1718) 133. Βλ. καὶ B. Hemberg, ἐνθ' ἀν. 205 κέ., ἐνθα καὶ πλήρης βιβλιογραφία.

¹⁰ Ch. Edson, ἐνθ' ἀν. 197 κέ. B. Hemberg, ἐνθ' ἀν. 210.

¹¹ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 18 Φεβρουαρίου 1906 [=Ditt. Syll. III⁹, 1140=BCH 55 (1931) 179, ἀρ. 8]. Βλ. καὶ B. Hemberg, ἐνθ' ἀν. 217/18.

¹² IG XII, 8, 195.

τὴν Στύβερραν, τὰς Σέρρας¹ καὶ τοὺς Φιλίππους.² Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων ἡ λατρεία τῶν Καβείρων ἦτο προσφιλέτης.³

58. **Μίθρας.** Ἡ περσικὴ αὐτὴ θεότης δὲν ἦτο διαδεδομένη εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἂν καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους ἦτο λίαν προσφιλέτης, ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς στρατιώτας τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων. Παλαιότερον ἐπίστευόν τινες ὅτι ἀξιωματοῦχός τις (ἡ *Ἀδρηλία Σωσιπάτρα*), ἣτις ἀναφέρεται εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης, εἶχε σχέσιν μὲ τὴν λατρείαν τοῦ Μίθρα,⁴ ἄλλοι τὴν ἐσχέτιζον μὲ τὴν τῶν φρυγικῶν θεοτήτων.⁵ Πάντως, καθ' ὅσον γνωρίζω, δὲν ὑπάρχει μαρτυρία τις περὶ τῆς ἐν Μακεδονίᾳ λατρείας τοῦ Μίθρα οὔτε καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς Φιλίππους, ὅπου παλαιότερον ἀνεγνώριζον μιθραϊκὴν ἐπίδρασιν εἰς τινα ἀνάγλυφα τῆς ἀκροπόλεως.⁶

Αἰγύπτιοι θεοί. Ἡ λατρεία τῶν αἰγυπτίων θεῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν εἰσῆλθῃ μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Φιλίππου Ε' ἀπαντοῦν εἰς δύο διαφόρους τόπους, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην (187 π.Χ.) καὶ τὴν Ἀμφίπολιν,⁷ ὅχι μόνον αἰγυπτιακαὶ θεότητες, ἀλλὰ καὶ πλήρης ὁργάνωσις τῆς λατρείας τῶν, μὲ ἱερὸν, ἱερεῖς, ἱερὰ χρήματα κλπ. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, καὶ δὴ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς, ἔπειτα ἀπὸ τὴν μεγάλην διάδοσιν, πρὶν εἶχεν ἡ λατρεία αὐτῶν ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας, ἀπαντοῦν συχνότερον καὶ εἰς περισσοτέρας περιοχάς.

58 - 61. Αἱ θεότητες αὗται εἶναι ἡ *Ἰσις*, ἡ σημαντικώτερα ὄλων, ὁ *Ὅσιρις* (ἢ *Σάραπις*), ὁ *Ὡρος* (*Ἀρποκράτης*) καὶ ὁ *Ἀνουβις* (ἢ *Ἐρμάνουβις*), ὁλόκληρος δηλ. ἡ οἰκογένεια. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ἔξ ἐπιγραφῶν καὶ ἄλλων μνημείων μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἡ *Ἰσις*,⁸ ὁ *Ὅσιρις* (ἢ *Σάραπις*),⁹

¹ IG XII, 8, 206.

² IG XII, 8, 209.

³ H. Gaebler, *ἐνθ'* ἀν. III, 1 (1906) 95 κέ., ἀρ. 326. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336.

⁴ Ch. Avezou καὶ Ch. Picard, BCH 37 (1913) 97 κέ., ἀρ. 7.

⁵ L. Robert, *Mélanges Bidez* 795-812.

⁶ P. Collart, *Philippes* 456.

⁷ *Δήμιτσα*, ἀρ. 885 [=BCH 18 (1894) 417. Βλ. καὶ W. Baegge, *ἐνθ'* ἀν. 162/63]. *Σ. Πελεκίδης*, *ἐνθ'* ἀν. 6.

⁸ *Δήμιτσα*, ἀρ. 427 (Βλ. καὶ RHR 86 (1922) 179, σημ. 3). Μακεδονικά 1 (1940) 464/65. Ἀδημοσίετοι ἐπιγραφαὶ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ὑπ' ἀρ. 1950. 1952. 1953. Βλ. καὶ W. Baegge, *ἐνθ'* ἀν. 162. A. Salatch, *Isis, Sarapis a boc'stva sdruz'ena*, Πράγα 1915, 21/2. M. N. Tod, BSA 23 (1918/19) 87 κέ.

⁹ W. Drexler, *Mythol. Beiträge* 122, IV, 1. Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 27 [=BCH 37 (1913) 94]. Μακεδονικά, *ἐνθ'* ἀν. 465. Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης ὑπ' ἀρ. 1950. 1952: [*Σ*] *αράιδι*, *Εἰσιδι*. Βλ. καὶ σ. 76, σημ. 4. 8. Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὑπῆρχε καὶ ἱερὸν

ὁ Ἀρποκράτης¹ καὶ ὁ Ἑρμάνουβις (Ἄνουβις),² εἰς τὴν Βέροϊαν ἢ Ἴσις Λοχία,³ εἰς τὴν Ἀμφίπολιν ὁ Ὄρος Ἀρποκράτης, τοῦ ὁποῦντος ἱερὸν καὶ ἱερεὺς μνημονεύονται ἐν ἐπιγραφῇ,⁴ εἰς τὸν Ἀνθεμούντα τῆς Χαλκιδικῆς ἢ τριᾶς Σάραπις, Ἴσις καὶ Ἄνουβις,⁵ εἰς τὴν Κασσάνδρειαν ὁ Σάραπις,⁶ καθὼς καὶ οἱ ὑπόλοιποι αἰγύπτιοι θεοὶ τῆς τριᾶδος,⁷ εἰς τὴν Αἰανὴν τῆς Ἐλιμιώτιδος ἢ Ἴσις.⁸ Εἰς τὴν Ἑορδαίαν γνωρίζομεν ἐξ ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος ὅτι ἐλατρεύετο ἡ τριᾶς τῶν αἰγυπτίων θεῶν Σάραπις, Ἴσις καὶ Ἄνουβις,⁹ δὲν πρέπει δὲ νὰ ἀναμφιβάλωμεν ὅτι ἡ λατρεία αὐτῶν ἐσυνεχίσθη καὶ κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Πολὺ περισσότεραι εἶναι αἱ μαρτυρίαι περὶ τῆς λατρείας τῶν αἰγυπτίων θεῶν, ἰδιαίτερος τῆς Ἰσιδος, εἰς τοὺς Φιλίππους.¹⁰ Ἐδῶ μᾶς παραδίδεται ὅτι ὑπῆρχον ὅχι μόνον *θηροσκευαί* (cultores) καὶ ἱερεῖς τῶν θεῶν αὐτῶν,¹¹ ἀλλὰ καὶ ναὸς τῆς Ἰσιδος, Ἰσιεῖον.¹² Συνήθως ἐμφανίζονται οἱ τρεῖς μαζί, ὁ Σάραπις, ἡ Ἴσις καὶ ὁ Ἄνουβις,¹³ ἐνίοτε ἀντὶ τοῦ Ἀνούβιδος ὑπάρχει ὁ Ὄρος Ἀρποκράτης,¹⁴

τοῦ Σαράπιδος, τὸ «Σαράπειον». Βλ. BCH 45 (1921) 540 (Chronique de fouilles). Μακεδονικά, ἐνθ' ἀν. 464.

¹ Μακεδονικά, ἐνθ' ἀν. 465. Βλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 76, σημ. 7.

² BCH 37 (1913) 94. RHR 86 (1922) 179, σημ. 3. C. h. E d s o n, ἐνθ' ἀν. 181 κέ. Ἀνέκδοτος ἐπιγραφὴ, ἀποκειμένη εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον τῆς Θεσσαλονίκης: Σαραπί[ι]δι, Ἰσιδι, Ἀνούβιδι καὶ θεοῖς συννάοις.

³ Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 61 [=BSA 41 (1940 - 45) 105, ἀρ. 1=SEG 12, 88, ἀρ. 316].

⁴ BSA 23 (1918/19) 86, ἀρ. 14 [=REG 34 (1921) 442=SEG 1, 65, ἀρ. 283].

⁵ Ἐξ Ἀμφιπόλεως γνωρίζομεν ἀναθηματικὸν μνημεῖον τοῦ Σαράπιδος, τῆς Ἰσιδος καὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου Ε', καθὼς καὶ ἐπιγραφὴν μὲ τὸ θεοφόρον ὄνομα Σαραπίων (Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 885. BCH 18 (1894) 419/20), ἐξ οὗ συνάγομεν ὅτι ἐκτὸς τοῦ Ἀρποκράτους ἐλατρεύοντο ἐκεῖ καὶ αἱ ἄλλαι αἰγυπτιακαὶ θεότητες.

⁶ D u c h e s n e - B a y e t, ἐνθ' ἀν. 78, ἀρ. 122 [=Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 782].

⁷ D r e x l e r, ἐνθ' ἀν. 123, IV, 1.

⁸ Κασσάνδρεις λάτρεις αἰγυπτίων θεῶν παρουσιάζονται εἰς ἐπιγραφὰς τῆς Δήλου καὶ τῆς Βοιωτίας. Βλ. R o u s s e l, Les cultes égypt. à Délos 101, ἀρ. 26. IG VII, 2482 (Διόρθωσιν τῆς ἐπιγραφῆς (ἀντὶ [Θε]σσαλ[ονίκης] εἰς [Κα]σσαν[δρείας]) βλ. παρὰ Π ε λ ε κ ῖ δ η, ἐνθ' ἀν. 3/4, σημ. 4).

⁹ AE 1953/54, 211.

¹⁰ AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 9, ἀρ. 16.

¹¹ BSA 23 (1918/19) 95/6, ἀρ. 21. BCH 47 (1923) 59/60, ἀρ. 18. 53 (1929) 76 κέ., ἀρ. 1. 2. 3. 4. 5. 59 (1935) 140/41, ἀρ. 40. 41. 61 (1937) 412, ἀρ. 2. 62 (1938) 428/29, ἀρ. 10. Βλ. καὶ C. h. P i c a r d, RHR 86 (1922) 172 - 183. P. C o l l a r t, Philippes 443. 451.

¹² BCH 53 (1929) 76 κέ., ἀρ. 1. 2. 5. 6. 59 (1935) 140/41, ἀρ. 40. 41. 62 (1938) 428/29, ἀρ. 10.

¹³ BCH 53 (1929) 31 κέ., ἀρ. 6. 7.

¹⁴ IG VII, 2482. Δ ή μ ι τ σ α, ἀρ. 782. AE 1936, Ἀρχ. Χρον. 9, ἀρ. 16.

¹⁵ Εἰς τοὺς Φιλίππους τὸ τρίτον μέλος τῆς τριᾶδος, ὁ Ἄνουβις, οὐδέποτε ἐμφανίζεται.

ὅστις εἰς τοὺς Φιλίππους ἐτατίσθη μὲ τὸν Ἀπόλλωνα, ἄλλοτε μόνον ὁ Σάραπς καὶ ἡ Ἴσις¹ καὶ ἄλλοτε μὲ τὸ γενικὸν ὄνομα *θεοὶ*² ἐννοοῦνται ὅλοι οἱ αἰγύπτιοι θεοί. Ὅπως οἱ ἄλλοι θεοί, ἔτσι καὶ οἱ αἰγύπτιοι ἔχουν τὰς προσωνυμίας των. Ὁ Σάραπς εἰς ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης καλεῖται *θεὸς μέγας Σάραπς*,³ ἡ Ἴσις εἰς τοὺς Φιλίππους φέρει τὸν τίτλον *Regina*,⁴ εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν *Ὁργία*,⁵ εἰς δὲ τὴν Βέροιαν «*Λοχεία*»,⁶ τίτλον ἄγνωστον ἄλλοθεν διὰ τὴν θεὰν αὐτήν, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ Ἴσις ἐθεωρεῖτο ἐκεῖ θεὰ τοῦ τοκετοῦ, ταυτισθεῖσα μὲ τὴν Ἀρτεμιν Λοχίαν.

ΔΗΜ. ΚΑΝΑΤΣΟΥΛΗΣ

¹ BCH 53 (1929) 77 κέ., ἀρ. 2. 3. BCH 62 (1938) 428/29, ἀρ. 10.

² BCH 47 (1923) 80, ἀρ. 4. Πρβ. καὶ ἀνέκδοτον ἐπιγραφὴν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπ' ἀρ. 1950: *Ἰσιδι καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς τοῖς ἐντεμενίοις πᾶσι καὶ πάσαις*. Χρησιμ. τῶν ἀνεκδότων ἐπιγραφῶν τοῦ Μουσείου ἕκαστα κατόπιν ἀδείας τοῦ ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Χ. Μαχαρόνα, τὸν ὁποῖον καὶ εὐχαριστῶ.

³ Π. Παπαγεωργίου, Ἀλήθεια 7 Ὀκτωβρίου 1906, ἀρ. 27.

⁴ BSA 23 (1918/19) 95/6, ἀρ. 21. BCH 47 (1923) 59/60, ἀρ. 18.

⁵ Βλ. ἀνωτέρω σ. 76, σημ. 4.

⁶ BSA 41 (1940-45) 105, ἀρ. 1 [=SEG 12, 88, ἀρ. 316].